

מאמר

בירה תוכיח

ובו יבואר שלכאורה ניתן להוכיח
מכותלי הר הבית שלפנינו, ששיעור
האמה אינו כשיעור הגדול

ובתוך הדברים נתבארו הרבה מעניני בית קדשנו ותפארתנו
והר הבית

תוכן הענינים

הקדמה

פרק א דברי הכפתור ופרח שהחומות של מתחם הר הבית בזמנינו הם החומות של הר הבית

פרק ב הוכחת הגר"י מרצבך לשיעור האמה הגדול מהמרחק שיש בין החומות

פרק ג ראית הגר"י מרצבך צ"ע הואיל והר הבית היה ת"ק על ת"ק בדיוק, ומוכח בהכרח שהחומות מקיפות יותר מהשיעור המקודש של הר הבית

פרק ד כמה הוכחות שאין הכתלים שלפנינו כותלי הר הבית וממילא אי אפשר להוכיח מהחומות הללו לשיעור האמה

פרק ה גם ה'כותל המערבי' אין ברור שזה כותל הר הבית וממילא אי אפשר להוכיח ממנו את שיעור האמה

פרק ו הכתלים שלפנינו אינם מכוונים מול כתלי העזרה, הואיל וכותלי העזרה היו מכוונים בדיוק כנגד המזרח משא"כ הכתלים שלפנינו, וזו ראיה נוספת שאין אלו כותלי הר הבית

פרק ז הוכחת הגרימ"ט לשיעור האמה הגדול מרוחב כותלי הר הבית [כעין דברי הגר"י מרצבך] ומה שיש להעיר עליו

פרק ח ההוכחות שבספר 'ועשו לי מקדש' לשיעור האמה הגדול מהר הבית: א. ממרחק הכתלים [בדומה להוכחות הגר"י מרצבך והגרימ"ט], ב. מהפרש הגובה שבין פני הסלע בסמוך לכותל המזרחי עד לפסגת ההר, ג. משיעור המרחק שבין כותל ה'רמה' ועד אבן השתיה, ד. מרוחב שער ברקלי

פרק ט כמה דחיות להוכחת ה'ועשו לי מקדש' מרוחב שער ברקלי

פרק י שני דחיות להוכחת ה'ועשו לי מקדש' מהפרש הגובה שיש בין פני הסלע שבסמוך לכותל המזרחי עד לפסגת ההר

פרק י"א דחיית הוכחת הועל"מ משיעור המרחק שיש בין כותל הרמה המזרחית ועד אבן השתיה

פרק י"ב סיכום פרקים ט' - י"א

פרק י"ג דחית הראיה של הועל"מ מהמרחק שבין הכותל המזרחי והמערבי, די"ל שאין אלו כותלי הר הבית

פרק י"ד אם נאמר שבהר הבית היו כתלים פנימיים יותר, והאמה היא יותר קטנה מכפי שיוצא לפי הכתלים החיצוניים, כל הקשיים מתיישבים, וא"כ אדרבה יש לנו ראיה מהר הבית דווקא לשיעור הקטן

פרק ט"ו מדברי יוסף בן מתתיהו יש להוכיח כדברינו שהיה בהר הבית מערכת חומות כפולה

פרק ט"ז בירור נרחב בדרגת הנאמנות שיש לכתבי יוסף בן מתתיהו, הן באופן כללי במישור ההיסטורי, והן בנוגע למידות בית המקדש

פרק י"ז בירור רחב באורכו של הר הבית לפי כתבי יוסף בן מתתיהו אשר מזה מתברר ראיה נוספת לשיעור הקטן של האמה

פרק י"ח היכן היא אבן השתיה לדעת הכפתור ופרח

פרק י"ט דברי הרדב"ז אשר מסייעים מדברי הכפתור ופרח היא המסורה המקובלת בכל הדורות

פרק כ' כמה הוכחות שהובאו להוכיח שמקום קדש הקדשים הוא דרומית לכיפת הסלע ודחייתן

בירורים בשיעור האמה על פי המציאות בשטח הר הבית שיבנה במהרה בימינו

הקדמה

הנה ענין שיעור האמה אשר שנוי הוא במחלוקת גדולה כידוע. מצאנו ראינו בספרי זמנינו שנקטו שניתן להוכיח באופנים שונים דלא כהשיעור הקטן על פי החומות של מתחם הר הבית הקיימות כיום [לפי המרחק בין החומה המזרחית למערבית] ועל פי הטופוגרפיה [-פני הסלע] במתחם הר הבית [לפי ההבדל שיש בין גובה אבן השתיה לבין גובה האבן בצד המזרחי של הר הבית], ומכתבי יוסף בן מתתיהו [שמבואר שם שיעור גדול להר הבית לפי מידות יווניות], ועוד הוכחות שונות.

ואמנם, מכיון שלענ"ד ניתן לדחות את הראיות ההם, [וחלק מהן אף קשות טובא], ויתר על כן, נלע"ד דאדרבה, יש להוכיח ממתחם הר הבית דווקא כפי השיעור הקטן. [דמוכח שהר הבית המקודש היה קטן ממתחם הר הבית שבזמנינו מכיון שהחומות שבזמננו, לכל השיטות בשיעור האמה, מקיפות בודאי יותר מחמש מאות אמה. כמו כן, שיעור האמה הוא קטן יותר מההפרש שיש בין פני הסלע של הר הבית לגובה אבן השתיה, שהרי הר הבית היה כיפין ע"ג כיפין וכן היה מרוצף. [ואמנם אליבא דאמת, אין להוכיח מידי מההפרש שיש בין גובה פני הסלע בצד המזרחי של הר הבית לגובה אבן השתיה כפי שהוא בזמנינו, הואיל ומוכח שהאבן נקצצה והונמכה מגובה המקורי, וכפי שהכרחנו, וא"כ אדרבה, אם נקבע את השיעור לפי גובה פני הסלע יצא שיעור אמה גדול יותר והר הבית יהיה בשיעור כזה שחורג מגבולות החומות הקיימות, ומוכח שא"א ללמוד כלום מזה]. ומכתבי יוסף בן מתתיהו נראה דאדרבה יש להוכיח להיפוך, כי יש סתירה בדבריו ורק לפי השיעור הקטן ניתן ליישב את הסתירה ולומר שלא דק כ"כ ופעם הגדיל השיעור ופעם הקטין השיעור, וכן את שאר ההוכחות הארכנו בס"ד לדחות בדברים נכוחים לענ"ד]. על כן אמרתי לכתוב את ההוכחות שראיתי, ומה שהוקשה לי על הדברים, ומה שכן יש להוכיח מהמציאות בשטח לענ"ד.

יש לציין, שגם מי שלא שלא עומד עכשיו בסוגית 'שיעורין של תורה' יוכל לקבל תועלת מרובה ממאמר זה, הואיל ונתבררו בו הרבה ידיעות בעניני הר הבית, וכבר הפליגו חז"ל בחשיבות הלימוד של ענינים אלו כידוע. [בין הענינים שנתבארו: ביררנו בהרחבה אודות המקום שהיה שם קדש הקדשים, שהוא תחת כיפת הסלע כדעת הרדב"ז וכפי שמקובל היה בכל הדורות ודלא כפי שיש שרצו להוכיח בהוכחות שונות שהוא היה במקום יותר דרומי ומול רחבת הכותל המערבי. האם יתכן לומר שהר הבית הורחב ע"י הורדוס ליותר מחמש מאות אמה על חמש מאות אמה. האם היה 'הר הבית' בבית ראשון. האם היה בהר הבית מערכת חומות כפולה. הבאנו מהרבה ספרים לברר את מידת נאמנותו של יוסף בן מתתיהו בכל הנוגע להיסטוריה בכלל ובמידות בית המקדש בפרט. ועוד ועוד].

וברצוננו להדגיש כאן את הקו שהנחה אותנו לאורך כל המאמר, שכשאנו באים לדון על ענין הר הבית, אין לנו אלא דברי התורה הזאת. ועיקר ידיעותינו עלינו לשאוב מבארם הנאמן של חז"ל הקדושים ורבותינו המפרשים. וכל גילויי העתיקות שאנו רואים, או הדברים הכתובים בכתבי יוסף

בן מתתיהו [-הידוע בכנויו היווני 'יוספוס פלביוס', ואף שהיה כהן מ"מ לא היה שייך כלל למחנה כשרי ישראל, ואדרבה שנא את רבותינו התנאים שבדורו, וכפי שהבאנו על קצה המזלג בגוף המאמר], הם רק כטפלים מול העיקר הזה של מה שיוצא מדברי רבותינו.

וכאן אולי המקום להעיר, שיש ציורים מפורסמים של בית המקדש שיש בהם שיבושים שונים, או עכ"פ דברים בלי שום מקור נאמן - שיש, והוא נעשה לפי הכרעתם של חוקרים כשכל הבסיס הוא רעוע מאוד, ויש, שהוא סתם נעשה על פי פרי דמיונם הפורה של המציירים. ואי אפשר לפורטם כי רבים הם, אמנם על אחת שהשתרש מאוד נעיר כאן, וכדוגמא בעלמא.

הדגם הידוע של בית המקדש השני שצורתו מופיעה בהרבה מקומות שמופיע בחזיתו של האולם ארבעה עמודים לכל גובהו (-שנים עגולים ושנים מרובעים), אשר רבים סבורים שזהו הצורה המקובלת של ביהמ"ק. יש לדעת שדבר זה אין לו שום מקור כלל ואף לא בדברי יוסף בן מתתיהו, וכל כולו אינו אלא פרי המצאתם של חוקרים שמצאו מטבעות "סלע" מתקופת מרד בר כוזבא¹ שמוטבע עליו ארבעה עמודים ובאמצע ארון הקדש. והוחלט אצל החוקרים שציור זה הוא צורת החזית של בית המקדש, אלא שנחלקו ביניהם אם זהו החזית של האולם או של ההיכל (עי' 'ועשו לי מקדש' עמ' 64), והדגם הנ"ל מקורו בדגם ביהמ"ק של מלון 'הולילנד' שנעשה לפי דעתם של החוקרים שקבעו שזהו צורת פתח האולם [והואיל ולא מצינו יותר משני עמודים בחזית של ביהמ"ק - יכין ובוועז - על כן עשו את שני העמודים שבצדדים מרובעים, למרות שבמטבע אין הבדל בצורת העמודים החיצוניים לפנימיים. והנה עצם הענין שהיו עמודים אלו בבית שני אינו ברור שהרי לא הוזכרו בדברי המשנה במס' מידות, אבל אי משום הא לא איריא הואיל ובס' עזרת כהנים על מס' מידות (פ"ג מ"ז ד') כ' מסברא דהיו אף בבית שני הואיל ומצינו ביחזקאל (מ' מט עי"ש במפרשים) שאף בבית השלישי יהיו עמודים כנגד עמודים אלו. אבל לחדש על סמך מטבע זה עוד שני עמודים, זהו דבר שאין לו מספיק על מה לסמוך. אמנם, אף אם יהיבנא להו שהיו עוד שני עמודים מרובעים בפינות. מ"מ הקביעה שהעמודים העגולים שבדגם הם היו עמודי יכין ובוועז, קביעה זו קשה מאוד, הואיל וגובה העמודים של יכין ובוועז לא היו לכל גובהו של הבית אלא היו אלא מעט יותר מכ' אמה בלבד (עי' מלכים א' ז' טו-טז). ועוד, עמודים אלו היו עגולים לגמרי, ולא רק חצי עיגול צמוד לכותל כפי שהוא בדגם הנ"ל (עי' במלכים שם ובמפרשים)]. ואמנם, שוב באו אחרים וטענו שאין זה קשור לבית המקדש כלל אלא הוא חזיתו של ארון קדש של בית כנסת (עי' מה שכתב בזה הרב שמואל חיים דוד הלפרין בקובץ בית אהרן וישראל גליון קס -ניסן אייר תשע"ב - עמ' קפט).²

¹ ויש לציין שבזה עצמו גם השתרש דבר שאין מקורו טהור, שמקובל לקרוא לו 'בר כוכבא', בעוד שבמקורותינו אינו נקרא כן. וכמו שכבר כתב בזה הגר"א הלוי (רבינוביץ) זצ"ל בספרו דורות הראשונים (ח"ד עמ' 633 בהערה על חוקרי זמנו ה'משכילים', חלק זה נדפס בפרנקפורט תרע"ח לאחר פטירת המחבר), וז"ל, "החוקרים האלה כולם היו כל כך רחוקים ממקורי ישראל עד כי אף שבגמ' ומדרשים לא נמצא בשום מקום שם 'בר כוכבא' קראו לו הם כן כפי אשר בדו הידועים [-הנוצרים] מלבם לעשות צחוק מבני ישראל".

² כמו כן, מה שהתפרסם מאוד לאחרונה ציורים של המצנפת של הכהנים עם שובל ארוך מאחור, הוא דבר שאין לו שום מקור כלל וכלל [וכל המקור של המציירים מצנפת זו -כפי שכתבו הם בעצמם- הוא מתיאורו של יוספוס את האבנט שהקצוות השתלשלו על הבגד ולא היה כרוך כולו...], ואדרבה במפרשים נתבארו צורות אחרות למצנפת, [ויש דעות שונות בצורתו].

אמנם יש לציין, שבדרך כלל מה שנעשה ע"י תלמידי חכמים משלומי אמוני ישראל יש להם על מה שיסמוכו, ואכמ"ל יותר.

לתועלת המעיינים: נכתוב כאן את המידות העיקריות לאמה שאנו מתייחסים אליהם במאמרינו זה, מהשיעור הגדול לשיעור הקטן:

א. שיעור הגר"מ טוקצ'ינסקי: 60 ס"מ לאמה.

ב. שיעור החזו"א: 58 ס"מ לאמה.

ג. שיעורו של הרב זלמן מנחם קורן: 57.4 ס"מ.

ד. השיעור שיוצא ממידות מתחם הר הבית כולל החומות לדעת הגר"י מרצבך: 56.6 ס"מ.

ה. השיעור שיוצא ממידות מתחם הר הבית ללא החומות לדעת הקה"י: 55-56 ס"מ.

ו. שיעורו של הגרא"ח נאה: 48 ס"מ.

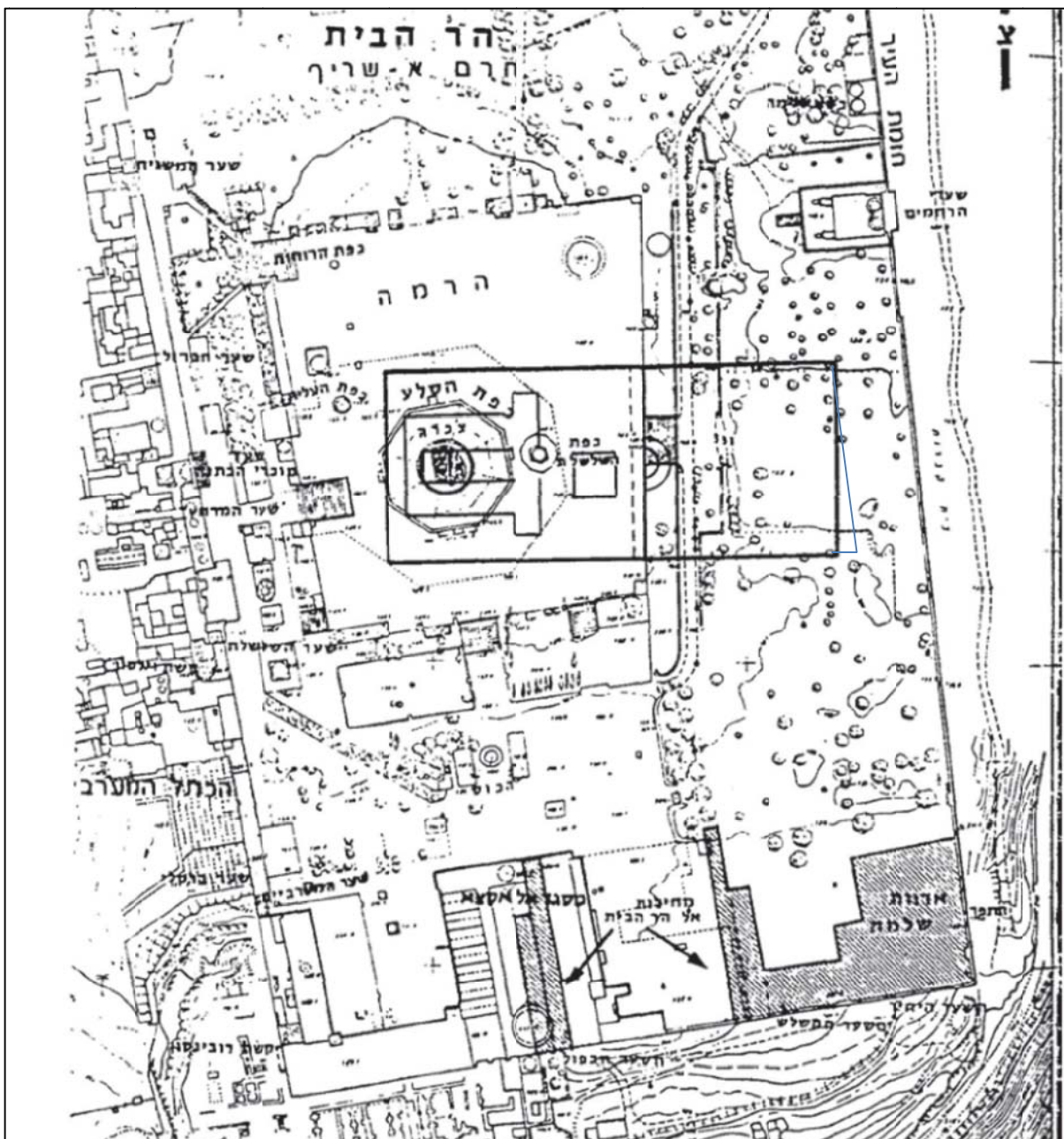
ז. השיעור של הרמב"ם והגאונים, לפי מה שנתברר בכמה ספרי זמנינו בדעתם: 45.6 ס"מ לאמה.

[הדברים הללו נכתבים בימי בין המצרים אשר תיקנו לנו בו חכמים הנהגות אבילות כדי לעורר אותנו על ה'מכלל דבעיא דרישה' (סוכה מא.) להצטער על חורבנו של בית קדשינו ותפארתינו ולהשתוקק לבנינו. ואמנם המציאות העצובה היא שבני אדם ערו עד היסוד בה, טורנוסרופוס הרשע חרש את ההיכל ואת סביביו (רמב"ם פ"ה מהל' תענית ה"ג), כל המקודש מחבירו חרב מחבירו, ואי אפשר לנו לדעת הרבה מה היה ואיך היה על פי מה שעומד לנגד עינינו בהר הבית כיום. ואין לנו שיעור רק התורה הזאת מה שגילו לנו חז"ל הקדושים במסכת מדות היאך היו בנויים לתפארה: הר הבית, העזרות, והבית הגדול והקדוש. אלא שבזה אנו מתנחמים קצת, דעצם ההתעסקות בענינים אלו יש בהם ענין של 'כאילו הם עוסקים בבנין הבית' כדאיתא במדרש תנחומא (פ' צו ס"ד). ויהי רצון שנזכה במהרה לקיום התפלה, בנה ביתך כבתחלה וכונן מקדשך על מכונו והראנו בבנינו ושמחנו בתיקונו, ובנה אותה בקרוב בימינו בנין עולם, אמן].

*

לאחר כתיבת מאמר זה התכבדתי בתגובת הרב זלמן מנחם קורן שליט"א על מאמרינו [שהוא מגדולי המומחים בעניני הר הבית, הן במקורות והן בממצאים בשטח הר הבית, ורבות הסתייענו בספריו המצוינים על ענינים אלו כפי שיווכח המעיין]. המכתב שלו מכיל הערות מהערות שונות על דברינו, ובחלק מהדברים הוא צודק בהחלט. וכאן המקום להודות לו, הן על עצם ההתייחסות והן על כך שבכמה דברים העמידנו על האמת. בעקבות דבריו ערכתי את המאמר מחדש: את הדברים הטעונים תיקון, תיקנתי; ועל הדברים שלענ"ד יש להשיב עליהם, השבתי, אמנם לא תמיד ציינתי את הערותיו בפירוש אלא ישבתי את הענין בתוך הדברים. ואני מקוה שהדברים ימצאו חן בעיני אלקים ואדם.

שרטוט של מתחם הר הבית ועליו תרשים של של בית המקדש והעזרות כפי שמופיע בספרו הראשון של הרב קורן 'חצרות בית ה'. הכותל המזרחי של הרמה הוא כמעט מזרח מדויק [בסטיה של מעלה אחת לכיוון מערב], ניתן להבחין שכיוון הכותל המזרחי והמערבי של הר הבית הוא לא מזרח ומערב מדויק וכן אינם מקבילים זה לזה. בתרשים הזה, הכותל המזרחי של עזרת ישראל הועמד על כותל הרמה במדויק, למרות שהוא לא בכיוון מזרח מדויק, [בספרו השני, 'ועשו לי מקדש', שינה הרב קורן את דעתו בשני פרטים: א. כיוון העזרות והבית הועמדו בכיוון מזרח מדויק, ב. הכותל המזרחי של העזרת נשים הועמד באלכסון במקביל לכותל ה'מזרחי' של הר הבית למרות שזה לא לגמרי מזרח -] הוספנו כאן בקו דק את הכותל הזה, עי' מה שכתבנו בשמו להלן פרק ח' ג', ופרק י"ג ד'.

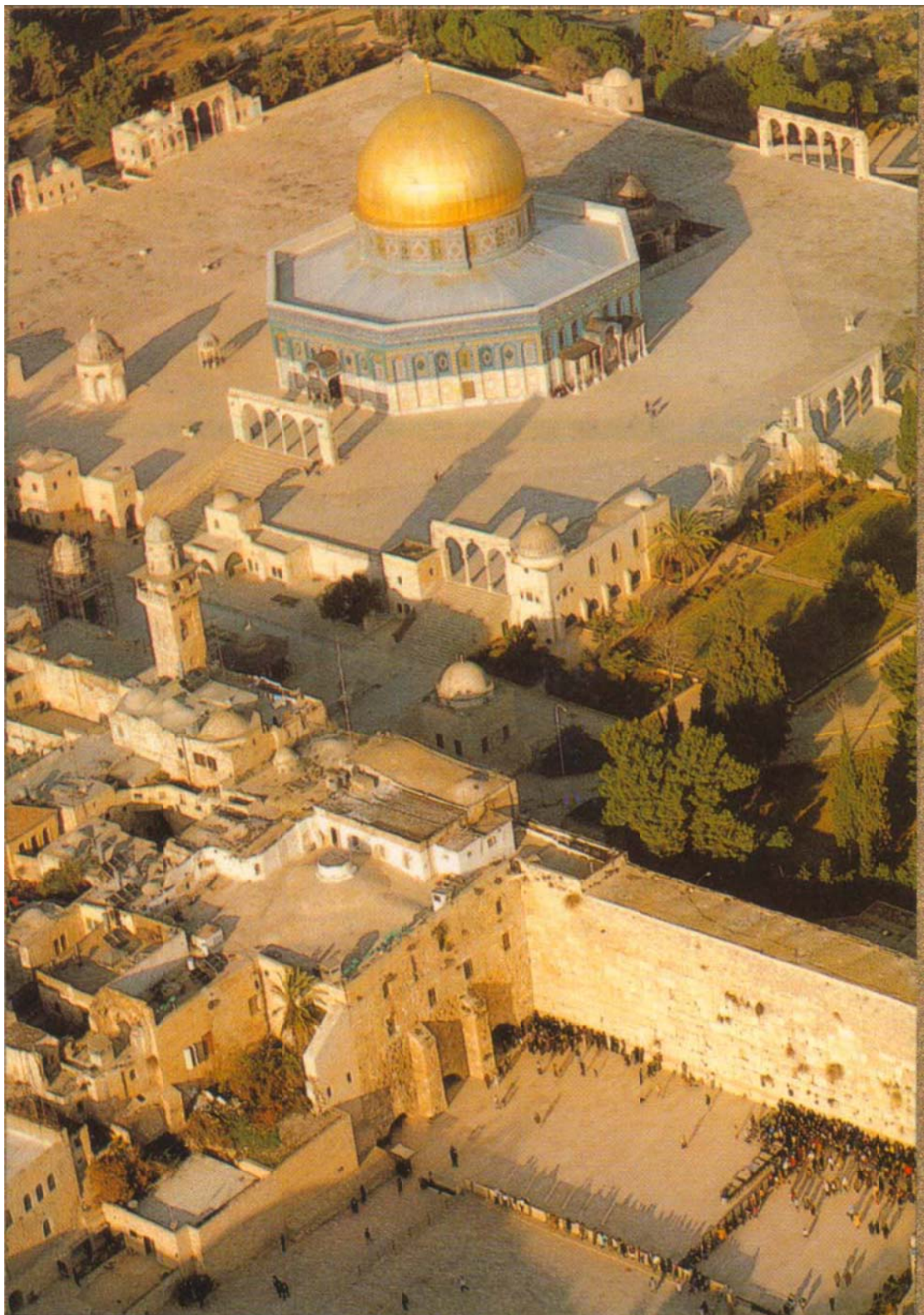
קרן מזרחית דרומית של מתחם הר הבית [הדרום הוא בצד שמאל]

קֶרֶן דְּרוּמִית מִעֶרְבִית שֶׁל מִתְחַם הַר הַבַּיִת [הַדְּרוֹם הוּא בְּצֵד יְמִין], נִיתֵן לַהֲבַחֵין בְּשֵׁרִידֵי קֶשֶׁת
 רוֹבִינְסוֹן בְּכוֹתֵל הַמִּעֶרְבִי [הָאֲבָנִים הַבּוֹלְטוֹת מֵהַכוֹתֵל] שֶׁעַל גִּבּוֹ הִיטָה הַכְּנִיסָה הַדְּרוּמִית מִתּוֹךְ
 אַרְבַּעַת הַכְּנִיסוֹת שֶׁהָיוּ בְּכוֹתֵל הַמִּעֶרְבִי לְתוֹךְ מִתְחַם הַר הַבַּיִת (עִי' פֶּרֶק י"ד)

מבט על מתחם הר הבית מצד מזרחית צפונית, הכותל המזרחי ממשיך לתחום את העיר וכולו נראה ככותל אחד (עי' פרק י"ח)

רחבת הכותל המערבי על רקע כיפת הסלע שנמצאת צפונית מזרחית אליה

פרק א

דברי הכפתור ופרח שהחומות של מתחם הר הבית בזמנינו הם החומות של הר

הבית

מתחם הר הבית

מתחם הר הבית כפי שאנו רואים אותו כיום, מוקף חומות עתיקות מזמן הבית, [ואף בצד הדרומי והמזרחי שלא נשתמרו בכל מקום אבני החומות ההם ממש, מ"מ הכותל ששוקם במשך השנים נבנה על אותו מקום שהיה שם הכותל בעבר]. החומות בנויות קרוב לצורה מלבנית: הכתלים המזרחי והמערבי מגיעים לאורך של כמעט 500 מטר, והרוחב הממוצע שביניהם - ממזרח למערב - הוא כ-300 מטר.

בספר 'ירושלים בספרותנו' להרב ישראל זאב הורוביץ ז"ל (עמ' 192) כתב שהכותל המערבי אורכו 490 מטר, והמזרחי 474 מטר, ובס' 'חצרות בית ה'" לנכדו הרב זלמן מנחם קורן שליט"א (פ"א -ב- ופ"ב -א) כתב שהמידות היותר מדויקות הם: 489 מטר לכותל המערבי ו-465 מטר לכותל המזרחי.

אורך הכותל המערבי אינו מקביל לכותל המזרחי אלא הכתלים מתרחבים והולכים, ולכן רוחב הצד הצפוני שבין שני הכתלים הוא הרבה יותר מאשר הצד הדרומי. הרוחב בצד הדרומי הוא 283 מטר, ואילו בצד הצפוני הוא 321 מטר. ('ירושלים בספרותנו' שם).

החומות הקיימות הם לכל היותר חומות הר הבית

מצינו, שבמשך הדורות היו שסברו, שעכ"פ חלק מהכתלים הללו הם כתלים פנימיים יותר לחומות הר הבית, ואינו אלא כותל העזרה או אפילו של בית המקדש עצמו (עי' להלן פרק ה'), אבל מ"מ, כידוע, להלכה נקטינן כדעת ה'כפתור ופרח' (פ"ו -גבולות הר הבית), שהכתלים הללו הם לכל היותר חומות הר הבית, ומותר להתקרב עד לכתלים האלו אף בטומאה האסורה בהר הבית.

וז"ל ה'כפתור ופרח', "... מכל זה יראה, כי מה שאנו רואים היום בזמננו זה מהכותלים העומדים האלה, שהם כותלים מחומת הר הבית. עוד היום ניכר שער שושן למזרח והוא סגור אבני גזית. ואם תחלק זה הכותל לשלשה חלקים יהיה זה הפתח בחלק הראשון מצד קרן מזרחי דרומי וכן ניכרים שני שערי חולדה לדרום, וכן ניכר שער הקיפינוס למערב, שער הצפון שהוא הטדי אינו ניכר שאותו צד נחרב³ [עי' במס' מידות (פ"א מ"ג)] "חמשה שערים היו להר הבית: שני שערי חולדה מן

³ אגב, יש לציין כאן מה שכ' בספר 'הר הקודש' (לרבי משה נחום שפירא, עמ' רג), שמדברי הכפתור ופרח הללו שכתב שניכר במערב שער קיפנוס ורק הצד הצפוני נחרב, מוכח שבזמנו היה ניכר הכותל המערבי, ועיי"ש שהביא מעוד הרבה מקורות קדומים שדיברו על הכותל המערבי כדבר הגלוי לכל, (מסעות ר' בנימין מטודילה (הובא להלן ג"ה), איגרת הרע"ב משנת רמ"ח ב'דרכי ציון' (יב. במהדורת תרפ"ח), ועוד רבים), ומוכיח מזה שהסיפור הידוע על גילוי הכותל המערבי בשנת רצ"ז ע"י הסולטן סולימאן, אינו מוסמך. [מקור המעשה מופיע [בשני גרסאות], בפ' 'מדרש בחידוש' על

הדרום משמשין כניסה ויציאה, קיפונס מן המערב משמש כניסה ויציאה, טדי מן הצפון לא היה משמש כלום, שער המזרחי עליו שושן הבירה צורה". ואנו צריכין לאמת זה ... [עי' בפנים הוכחותיו וקיצרנו בהעקתו] א"כ בהכרח יש לנו לומר שהם כותלי הר הבית".

"ולצפון הפתח הסגור אשר במזרח שאמרנו עליו שהוא שער שושן כמטחוי קשת, יש בכותלו שני שערים גבוהים מאד בכיפות מחוץ, ודלתותיהם ברזל והם סגורים לעולם, וקורין להם ההמון שערי רחמים. והישמעאלים הורגלו בזה וקורין להם בא"ב אלרחמ"א ... אם כן היום שאנחנו בחטאינו מבחוץ, נוכל להתקרב לענין תפלה והשתחויה עד אותם הכתלים, וכן עמא דבר באים עד אותם הכותלים ומתפללים לאל יתעלה לפני אלו השני שערים שהזכרנו. וכבר בקש מהאל יתברך שלמה בתפלתו שתקובל תפלת המקום ההוא".

והנה, הכפתור ופרח מדבר על אותם הכתלים שרואים אנו היום, וכדמוכח משערי רחמים שמזכיר, ושערים אלו ידועים לנו בכותל המזרחי אף כהיום כידוע לכל⁴. וכותב שמותר להתקרב עד אליהם הואיל ואינם אלא כותלי הר הבית.

הגדה של פסח (וינציא ת"א) לר' אליעזר נחמן פואה [תלמיד הרמ"ע מפאנו] על הפסוק מאשפות ירים אביו, וכן בספר 'פרשת אלה מסעי' למהר"ם חגיז (נדפס תצ"ח), [המהר"ם חגיז כתב שמעשה זה היה בימי הסולטן 'סאלים' - אביו של 'סולימאן' - כאשר כבש את ירושלים בשנת רע"ז]. והנה המהר"ם חגיז כתב שם (עמ' יח) שמעשה זה נודע לו מפי חכמי הישמעאלים, וידוע, שלא מן הנמנע הוא שאף המלומדים שבהם פיהם דיבר שוא וימינם ימין שקר ומדברים דברים שלא היו ולא נבראו, [ובפרט, כשכבר עברו יותר ממאתים שנה מאז...]. ואילו ה'מדרש בחידוש' כתב סתם 'הוגד לי שבימי המלך שולטאן סולימאן לא היה נודע מקום המקדש וצוה לחפש את ירושלים' וכו', וכנראה שאין שמועה זו מוסמכת. וכן מבואר באריכות בספר חצרות בית ה' (פ"א ג' ד' ובהערה 35 שם), וכן העיר בקצרה גם בשו"ת ציצן אליעזר (ח"י סי' א' אות פ"ד), עיי"ש.

שוב ראיתי שכבר הקדימם הגרימ"ט זצ"ל בס' עיר הקדש והמקדש (ח"ג סוף פט"ז) [והביא כן גם מעוד שכתבו כן], שדברי המלומדים הישמעאלים ששמע מהם מהר"ם חגיז את המעשה הנ"ל אינם נכונים הואיל ומצינו שכבר נזכר הכותל המערבי בספרים שנכתבו קודם לתקופת הסולטן סולימאן וכנ"ל. [וצ"ע מה שהגרימ"ט בעצמו כותב במקום אחר (עיר הקדש והמקדש ח"ד פ"ב ה') שבח"ג פט"ז הנ"ל הוא כותב שהכותל המערבי לא הוזכר בדברי הכפתור ופרח ור' בנימין מטודילא וכנראה שהיה מכוסה בעפר בזמנם, וצ"ע שהרי שם כותב בפירוש שהם כן הזכירוהו, וכפי שכן הוא גם האמת].

⁴ ועל אף ששער שושן זה שמזכיר הכפ"פ, שנמצא לדבריו בכותל המזרחי דרומית לשערי רחמים, אינו ניכר כהיום, כי אנו רואים רק את שערי רחמים ולא את שער שושן שהוא שער אחר כמבואר בדבריו להדיא. וכמו כן בזמנינו שערי רחמים סגורים באבני גזית ולא בדלתות ברזל כמבואר בדבריו, כנראה שבגלל השיפוצים שהיו בכותל המזרחי במשך השנים, שוב אין ניכר שער שושן בזמנינו כפי שהיה בזמן הכפת"פ, וכן שינו קצת את אופן סתימת שערי רחמים, [עיקר השינויים היו ע"י הסולטן סולימאן בשעה שבנה את חומת העיר בסביבות שנת רצ"ז, שהרי הרע"ב באיגרתו משנת רמ"ח - כמאתים שנה אחרי הכפת"פ - כותב ג"כ "ואותם שקורים להם שערי רחמים הם שני שערי ברזל סגורים למזרחו של בית" (שערי ציון יב). ומוכח שלא נשתנו השערים רק אחרי זמן זה, ומסתבר שהוא גם ביטל את שער שושן, שוב מצאתי גם בס' 'אגרות ארץ ישראל' (א. יערי ת"א תש"ג) שנדפסה שם איגרת שנכתבה על ידי ר' ישראל מפירושא - [עולה אשכנזי מהעיר פירושא באיטליה אשר שימש בירושלים כמלמד ודרשן] בסביבות שנת ר"פ, וגם שם מבואר ששער הרחמים סגור בדלתות ברזל, ומדבר שם על עוד שער שכפי הנראה הוא אותו שער שושן שדיבר עליו הכפתור ופרח. וז"ל, "מענין ביהמ"ק החרב: הוא כמו חצר גדול כמו כפר קטן, וכו' ובשער אחד עזרת נשים"ב מעלות גבוה מהר הבית, ועזרת ישראל היתה גבוה מעזרת נשים ט"ו מעלות, ובכותל מזרח יש שער אחר שקוראין אותו שער רחמים וכו' והוא סגור בשער של ברזל היינו דלתות" עכ"ל הנוגע לענייננו (עמ' 172). ועי' עוד מה שהבאנו להלן פרק י"ח עוד עדויות קדומות על שער נוסף שהיה בכותל המזרחי מול מדרגות כיפת הסלע, והכל הולך אל מקום אחד. וכנראה שבאמת רק אחרי זה נשתנו הדברים על ידי הסולטן סולימאן כשבנה את חומות ירושלים הקיימים עתה].

פרק ב'

הוכחת הגר"י מרצבך לשיעור האמה הגדול מהמרחק שיש בין החומות

הוכחת ה'שיעורין של תורה' בשם הגר"י מרצבך מהרוחב שבין הכותל המזרחי למערבי של הר הבית

על פי הדברים של הכפ"פ הנ"ל כתבו כמה מחברים להוכיח את שיעור האמה.

וז"ל רבינו בעל הקהלות יעקב זצ"ל בספרו 'שיעורין של תורה' (סי' ח' אות ה'), "כתב הרב הגאון המפורסם מוהר"ר יונה מרצבך זצ"ל ב'הדרך' גליון מ"ה בענין השיעורים, וז"ל: בירה תוכיח, שיעור הר הבית מבואר במשנה דמדות (פ"ב מ"א) שהוא ת"ק אמה על ת"ק. והכותל המערבי הוא כותל הר הבית, אף הכותל המזרחי הבנוי כהיום עומד על מקום הכותל של הר הבית, ואין בזה חולק, עוד היום מראים בפניה הדרומית מזרחית את אבני הכותל מהר הבית, וספרינו מדברים על שער השושן אשר בכותל הזה. [כוונתו ל'כפתור ופרח' הנ"ל המובא לעיל בפ"א. ומש"כ 'ספרינו מדברים' הוא משום שבזמנינו אין ניכר שער זה וכן"ל בהערה 4].

והנה המרחק שבין מזרח ומערב בין שני הכתלים, על פי מדידות מצאו שרחוקים זה מזה בצד הדרום 283 מטר וזה ת"ק אמה. נמצא האמה 56.6 ס"מ. ובאם ננכה מ-6 עד 13 מטר לעובי הכתלים יוצא האמה 54-56 ס"מ עכ"ד [של הגר"י מרצבך].

ומוסיף על זה השיעורין של תורה, "ולענ"ד אין לנכות לעובי החומה יותר מ"ב אמה לשני החומות שלא מצינו במשנתנו עובי החומה יותר מששה אמות⁵, וי"ב אמה הוא ערך שבעה מטר יוצא האמה ערך 55-56 ס"מ לכה"פ".

הנה, נטל הגר"י מרצבך את הרוחב שיש בין הכותל המזרחי והמערבי של מתחם הר הבית בצדו הדרומי כפי שהוא לפנינו כיום, שהוא 283 מטר, ואם נחלק אותו לחמש מאות יצא כהשיעור הנ"ל. [הדברים מבוססים על המבואר במס' כלים (פ"ז מ"י, מובא בערובין ד: וע"ש ברש"י), דכל האמות שדיברו בהם לגבי בנין הבית היו באמה בינונית שהיא אמה בת ששה טפחים. וכ"ע מודו בזה, ולא נחלקו ר' יהודה ור' מאיר רק לגבי המזבח והכלים עיי"ש].

⁵ כוונת השש"ת הוא, שבמשנה במדות לא מבואר מה היה שיעור עובי החומה של הר הבית, אבל ניתן ללמוד את זה משיעור עובי הכתלים של בית המקדש המבואר שם (פ"ד מ"ז) "כותל האולם חמש ... כותל ההיכל שש ... כותל התא חמש ... כותל המסבה חמש", ומבואר שהכתלים היו חמש או שש אמות, ולא מסתבר ליה לומר שכתלי הר הבית היו יותר מזה.

ובעיקר הנידון, האם החומה נחשבת מכלל החמש מאות או שהיתה החומה מחוצה להם, כבר דן בזה בס' 'עזרת כהנים' על מסכת מידות בארוכה (פ"ב מ"א ד"ה ת"ק ג) ולא הכריע. אמנם ב'תפארת ישראל' רפ"ב דמידות כ' שהחומה היתה מחוץ לת"ק על ת"ק וז"ל, "רווח ההוא שתוך החומה היה ת"ק על ת"ק". ובודאי שכן הוא ריהטת הדברים [וכמש"כ גם בעזרת כהנים שם], שהרי מידות העזרה שנשנו במסכת מדות (פ"ב מ"י, ופ"ה מ"א ומ"ב) בודאי היו השטח הפנימי מבלי החומות כמבואר בפ"ה [עי' גם במפרשי המשנה שם], ומסתבר שכן היה גם שיעור הת"ק על ת"ק של הר הבית שנשנה שם ברפ"ב.

החומות היו בנויות על הגבול המקודש של הר הבית ולא בריחוק ממנו

לכאורה היה מקום לדחות את הראיה הזאת ולומר שהכתלים לא היו בנויים על הגבול המקודש של הר הבית אלא בריחוק ממנו, וכמבואר במאירי (יומא טז.) ע"ש.

אמנם אי משום הא לא איריא, דיש להוכיח מדברי שאר הראשונים והאחרונים שהבינו שחומות הר הבית היו בנויות על הגבול המקודש, ודברי המאירי יחידאה נינהו.

דנה תנן במתניתין רפ"ב דמדות "הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, רובו מן הדרום שני לו מן המזרח שלישי לו מן הצפון מיעוטו מן המערב" ועל פי זה כ' הרמב"ם בהלכות בית הבחירה פ"ה (ה"א וה"ו), "הר הבית והוא הר המוריה היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה והיה מוקף חומה", "העזרה לא היתה מכוונת באמצע הר הבית, אלא רחוקה מדרום הר הבית יתר מכל הרוחות וקרובה למערב יתר מכל הרוחות, ובינה ובין הצפון יתר ממה שבינה ובין המערב, ובינה ובין המזרח יתר ממה שבינה ובין הצפון" עכ"ל. ובפיה"מ במידות שם כתב, "אמרו שהעזרה לא היתה באמצע הר הבית אלא היה הרוחק שיש בין חומת הר הבית ובין חומת העזרה לצד דרום יותר מן הרוחק שיש ביניהן מצד המזרח והרוחק ממזרח יותר מהצפוני והצפוני יותר מן המערב". והנה, אם נאמר שחומת הר הבית לא היה בגבול המקודש שלו, מי גילה לו להרמב"ם שהמרחק שמוזכר בדברי המשנה הוא מחומת הר הבית, שהרי המשנה דיברה רק על המרחק מגבול החמש מאות המקודשים בלבד, אלא מוכח מזה שהרמב"ם נקט כדבר פשוט שהחומות היו כולם בגבול המקודש שלו.

ובלשון הכפתור ופרח הדברים כמעט מפורשים, וז"ל (פ"ו, בגבולות הר הבית), "הר הבית הוא מרובע רבוע מוקף חומה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה".

וכן נראה מפ"י הרא"ש ברפ"ב דמידות שכ' שהיה "והיתה היקף הר הבית ת"ק אמה על ת"ק אמה מרובע" ולא כ' "שטח הר הבית".

וכן כתב המהר"ם קזיס להדיא בתחילת באורו למסכת מידות, וז"ל "בית המקדש הוא בנוי על ראש הר המוריה כמו שמפורש בדברי הימים, והיו מקיפים תחילה בחומה שיעור ממנו שיאות לעשות בתוכו הבית עם כל תשמישיו, ומאותה חומה ולפנים נקרא הר הבית, ירצה החלק מההר שבו נבנה הבית, ולא היה כל ראש הר המוריה מוקף חומה". וכן בס' 'חנוכת הבית' לר' מלכיאל אשכנזי [נדפס יחד עם באור מהר"ם קזיס] העתיק את דברי המהר"ם קזיס בזה (ע' 83). [שני החכמים הנ"ל היו מחכמי מנטובא שבאיטליה לפני ת' שנה, ונדפסו מכת"י ע"י הרב אברהם סופר בכרך אחד בשנת תשכ"ג].

וכן כתב גם בספר 'חנוכת הבית' לר' משה חפץ (וינציא תנ"ו) בתחילת ספרו וז"ל, הר הבית הינו הר המוריה לצפון ירושלים, בו נבנה בית לשם ה', בית קדשנו אשר היה לשריפת אש בימי טיטוס, מוקף חומה סביב סביב ת"ק אמה ארכו ות"ק אמה רחבו רבוע. בתוכו נכללו כל העזרות וההיכל וכל אשר בשם מקדש יקרא. וריוח זה הסגור בין החומות זה שמו אשר יקראו בגמרא הר הבית שהוא מחנה לויה. אעפ"י שהוא שם כללי אל מול ההר ההוא, גם על סרח העודף חוץ לבנין שלא נתקדש כאשר קיימו וקבלו התוספות בפסקיהם על מסכת מידות".

וכן כתב ב'תפארת ישראל' רפ"ב דמידות וז"ל, "רווח ההוא שתוך החומה היה ת"ק על ת"ק".

ובס' 'הר הקודש' (עמ' רלז) הוכיח את הדבר עוד מדברי הירושלמי פסחים (פ"ז הי"ב) שהסתפק אם מקום השערים של הר הבית נתקדשו או לא, והוכיח הירושלמי דהואיל ורבנן מניחים מנעליהן תחת שערי הר הבית כשמורידים אותם לצורך כניסה להר הבית מוכח שמקום השער לא נתקדש בקדושת הר הבית, ע"ש ב'פני משה' וב'קרבן העדה'. ומוכח מדברי הירושלמי הללו ששערי חומות הר הבית היו בנויים בגבול המקודש והנידון היה לענין השער האם גם הוא נתקדש.

עוד יש לציין בזה, שגם לגבי הבית השלישי שיבנה במהרה בימינו מבואר ביחזקאל (מ"ב כ') שהחומה בנויה על הגבול המקודש, **"לארבע רוחות מדדו חומה לו סביב סביב ארך חמש מאות ורחב חמש מאות להבדיל בין הקדש לחל"**. ומסתבר שכן היה גם בבית השני, כל זמן שאין לנו ראייה לא כך.

והנה, זה לשון ה'פסקי תוס' במס' מידות (סי' ה') "הר הבית היה לצפון ירושלים וההר היה גדול הרבה מת"ק על ת"ק אלא לא היה קדוש אלא ת"ק על ת"ק" ובס' 'הר הקודש' (עמ' רלא), הביא שיש ממחברי זמנינו שהבינו בדברי הפסקי תוס' במידות דס"ל כדברי המאירי ביומא הנ"ל, ולדבריהם כונת הפסקי תוס' לומר, שהחומות היו גדולים יותר מהשיעור של ת"ק על ת"ק ולא היו חומות בגבול המקודש של הר הבית.

אבל באמת ברור שהביאור בפסקי התוס' אינו אלא כפי שפירשם ה'חנוכת הבית' לר' משה חפץ שהבאנו לעיל בסמוך, דכונתו לומר שההר הטבעי [ולא ההיקף שנקרא בזמנינו 'הר הבית'] היה יותר מת"ק על ת"ק. וכפי שכבר כתב ב'הר הקודש' שם לדחות את דברי מי שפירש בדברי הפסקי תוס' כהמאירי, וז"ל, "ודברים אלו אין להם ממש וטעם, כי לא נזכר כלל בפסקי תוס' מענין כותלי הר הבית, וגם אין כל טעם לייחס דברי התוס' אל ההוספה שהוסיף הורדוס, מאחר שלא נזכרה הוספה במס' מידות ובשום מקום בתלמוד⁶". וכן הבין בפשיטות גם הגר"ק שליט"א בפירוש דרך חכמה על הל' ביה"ב (פ"ה סק"ב ע"ש בציון ההלכה סק"ד).

⁶ ענין ההוספה שהוסיף הורדוס על הר הבית נתבאר בכתבי יוספוס פלביוס, והובא להלן בפט"ו.

פרק ג'

ראית הגר"י מרצבך צ"ע, הואיל והר הבית היה ת"ק על ת"ק בדיוק, ומוכח בהכרח

שהחומות מקיפות יותר מהשיעור המקודש של הר הבית

אמנם, אי קשיא הא קשיא, דהראיה של הגר"י מרצבך צע"ג מצד אחר, וכבר העירו מחברי זמנינו על הדברים הללו, [עי' 'לב ים' על עניני השיעורים (הרב יעקב מאיר ווידער שליט"א) סי' ט"ו ד, ו'קרית אריאל' על עניני תחומין (הרב אריאל בוקולד שליט"א) פ"ט הערה ק']. דהלא זה מבוסס על ההנחה שהכותל המערבי והמזרחי שיש לפנינו כהיום, בנויים באותו מקום אשר היו שם כותלי הר הבית המקודש בקדושת הר הבית, וכפי שנראה באמת מדברי הכפ"פ.

אלא שהדברים קשים מאוד, דהנה, במשנה במדות (פ"ב מ"א) שנינו שהר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה. ובפשטות הכונה היא, שבשני צדדיו, הן בצד הדרומי והן בצד הצפוני היה חמש מאות אמה בלבד, וכדמצינו בכל כלי המקדש והחושן שלמרות שלא נכתב בפירוש שהרוחב המצוין בפסוק הוא היה הרוחב לכל ארכו, מ"מ לא עלתה על דעת אדם לומר שלא היה כן.

ובנידוננו, כפי שכבר כתבנו בפרק א', המציאות היא שהרוחב שיש בין שני הכתלים אינו שווה כלל הואיל והכתלים מתרחבים והולכים, הרוחב בצד הדרומי הוא 283 מטר, ואילו בצד הצפוני הוא 321 מטר. [וזהו הטעם שהדגיש הגר"י מרצבך שהכתלים רחוקים זה מזה **בצד הדרום** 283 מטר, משום שבצד הצפוני הוא הרבה יותר וכן"ל]. ואם נוקטים אנו ששיעור חמש מאות אמה הוא 283 מטר, בהכרח שאין שני הכתלים [המזרחי והמערבי] ביחד מהוים את כותלי הר הבית המקודש, שהרי אם אלו הם כותלי הר הבית יוצא שבצד הצפוני הוא יותר מחמש מאות אמה. ומוכרח מזה, דלאיזור המקודש של הר הבית, היה ברוח מזרח או מערב כותל יותר פנימי מהכותל המזרחי או המערבי שלפנינו, [ואולי אף בשני הצדדים, אבל בצד אחד עכ"פ מוכרחים אנו לומר שהיה כותל נוסף].

ולפי זה, שלפחות אחד מהכתלים לצד מזרח או לצד מערב מקיף יותר מהשטח המקודש של הר הבית. שוב א"א לנו להוכיח מידי מהמרחק שבין שני הכתלים כפי שהם לפנינו, הואיל ולפחות אחד מהם אינו אלא כותל חיצוני לאותו השטח המקודש.

זאת ועוד, הרי ידוע לנו שהכותל המערבי והמזרחי נמשך הרבה יותר משיעור ת"ק המקודשים, כי אורכם הוא הרבה יותר מ-283 מטר [עי' לעיל פ"א], ורואים אנו בבירור שכנגד הכתלים האלו נמצא גם מקום שהוא יותר מת"ק המקודשים. ולמה בצד הדרומי אנו מחליטים שכולו כנגד הקודש, אולי גם שם רק חלק ממנו הוא כנגד הקודש.

ואף אמנם שמקובל שהכתלים הללו בנויים באותו מקום שהיו בזמן הבית, אבל בעל כרחינו צריכים אנו לומר שבזמן הבית בנו עוד חומות מחוץ לחומות התחום המקודש, והן הן החומות

שלפנינו [עכ"פ חלקם]. ולהלן נרחיב עוד בבירור ענין זה בעז"ה שהיו חומות פנימיות יותר אשר הם היו את גבול הר הבית המקודש.

ולפי זה אין לנו ראייה כלל לשיעור האמה מהחומות הללו.

שיעור הר הבית היה חמש מאות על חמש מאות בדיוק, ועל אף שלא בכל מקום ששנו מידות במשנתנו היו המידות כן לכל הרוחות, מ"מ אמרינן כן רק היכא שיש לנו איזה הכרח לומר כך

לעיל כתבנו שפשטות דברי המשנה במדות (פ"ב מ"א) מורים שהר הבית היה חמש מאות על חמש מאות בדיוק, וממילא הקשינו על דברי הגר"י מרצבך שהתבסס על החומה המזרחית והמערבית לקביעת שיעור האמה, דאם אנו קובעים שהחומות הללו הן חומות הר הבית יוצא שאין הר הבית חמש מאות על חמש מאות בדיוק הואיל והכתלים הללו אינם מקבילים זה לעומת זה אלא הולכים באלכסון כלפי חוץ. ברצוננו לבסס יותר את הדברים.

ראשית, כל מי שלמד ולומד את המשנה דמידות עד עצם היום הזה, לא עלה על דעתו שום פירוש אחר בזה, וכן הוא בכל הציורים שצוירו במשך הדורות, משום שכן הוא פשטות הדברים. ואם יש מי שמפקפק בזה הרי שזה רק על סמך ההנחה שהחומה המזרחית והמערבית שלפנינו שניהם חומות הר הבית. וצ"ע, דהלא מתוך הסוגיות אין לנו שום הכרח לזה כלל וכלל, וכל הסיבה שרוצים לומר כן הוא רק משום שמצאנו את הכתלים שאינם מתיישבים עם קביעה זו, וד"ז צ"ע, וכי כך היא המידה, לשנות את היוצא מתוך הסוגיות על פי הכתלים כפי שהם נראים לפנינו? הלא עדיף לן לומר שאולי אין אלו כותלי הר הבית ולא לשנות את הידוע לנו מפשטות הש"ס.

ואף אמנם שמצאנו במס' מדות בענין הבית (פ"ד מ"ו) שההיכל היה מאה על מאה על רום מאה, ואעפ"כ מבואר שם באותו הפרק (מ"ז) שההיכל היה צר מאחוריו ורחב מלפניו, וכמו כן גובה התאים לא היה מאה כמבואר שם (מ"ד ומ"ה), ורואים שלמרות סתימת הדברים מ"מ לא היה בדיוק מאה על מאה על מאה.

אין הכי נמי, ודאי שלא כל מקום שחז"ל אמרו לשון כזה, נתכוננו בזה לומר שהיה בשוה לכל צדדיו, אבל צריך שיהיה לנו איזה גילוי על זה. ושם הלא גילו לנו להדיא שלא לקבל את הדברים כפשטן, ובמקרה כזה עלינו לפרש שהכונה באמת שבנקודות המרכזיות של האולם היה ההיכל מאה על מאה על רום מאה. אבל שנבוא לומר כן גם לגבי שטח הר הבית, בזמן שאין לנו שום סיבה לומר כן, מלבד מה שאנו רואים שהכתלים שלפנינו אין תואמים לזה, זה מנלן? אולי באמת אלו אינם כותלי הר הבית אלא כתלים אחרים.

ובזבחים (נד). שאלה הגמ' על שיטת רב דקרבן דרומית מזרחית של המזבח לא היה לו יסוד, מהמשנה (מדות פ"ג מ"א) "המזבח היה שלשים ושתים על שלשים ושתים", [קשיא לרב, דמשמע ריבוע היה - רש"י]. ותירצה הגמ' "הכא במאי עסקינן מן הצד", [לאו בארבעת רבעין קחשיב אלא מצד צפון היה ל"ב אבל מזרח ודרום לא היה אלא ל"א על ל"א דקרבן דרומית מזרחית חסרה לה אמה לדרום ואמה למזרח - רש"י].

ומבואר, דבסתמא אמרינן דכשכתוב ששטח מסוים היה כך וכך על כך וכך, אמרינן שהכונה שכן היה לכל רוחותיו. אלא דהיכא שיש לנו סיבה מיוחדת לומר לא כך, וכגון במזבח דתנן בהדיא באותה המשנה "והיסוד היה מהלך על פני כל הצפון ועל פני כל המערב ואוכל בדרום אמה אחת ובמזרח אמה אחת" [ורב פירש את הדברים כפשטן ודלא כלוי שפירש באופן אחר, עי' זבחים שם], לא אמרינן כן. אבל בלי הוכחה שאין הדברים כפשטן, ודאי שעלינו להשאר עם פשטות הדברים שהר הבית היה חמש מאות על חמש מאות לכל ארבעת רוחותיו.

והנה, מצאנו בדברי הראשונים שכתבו דשיעור ת"ק על ת"ק מרומז בפסוקים של מידות חצר המשכן, ששיעור שטח הר הבית הוא כפול חמשים משיעורו של חצר המשכן. וז"ל פי' הרא"ש (רפ"ב דמדות), "והיתה היקף הר הבית ת"ק אמה על ת"ק אמה מרובע, כו', ורמז לת"ק, 'ארך החצר מאה באמה ורחב חמשים בחמשים' (שמות כז יח) **שאינ ת"ל בחמשים**, מלמד (שבחצר) [שחצר] המשכן אחד מחלק חמשים שבהר הבית, כיצד חלוק ת"ק על ת"ק, והרצועות חמשים על חמשים יהיו ק' רצועות של נ' על נ', הרי חצר המשכן אחד מחמשים בהר הבית", עכ"ל. וכן כ' בנו בבעל הטורים עה"ת (שמות שם) וז"ל, "'ארך החצר מאה אמה ורחב חמשים בחמשים' פי' חלק אחד מחמשים שבהר הבית". ובפי' הגר"א (רפ"ב דמדות) כ' כן בשם הירושלמי [ולפנינו בירושלמי ליתא] וז"ל, "בירושלמי איתא להכי היה ה' מאות אמה, משום דכתיב ורוחב חמשים בחמשים, **האי בחמשים הוא מיותר**, אלא הפי' שתעשה בבהמ"ק חמשים פעמים כך, דהיינו חמשים על מאה, וחמשים פעמים מאה על חמשים הרי ה' מאות, דו"ק ותשכח".

והיינו שהלימוד הוא כך, שהיה יכול הכתוב לכתוב 'ארך החצר מאה באמה ורחב חמשים' והיה סגי בזה לדעת שהשיעור הוא מאה על חמשים, והפעם השניה שכתוב עוד 'בחמשים' הוא מיותר, ובא זה ללמדנו שכל השיעור הזה של מאה על חמשים הוא אחד מחמשים של שיעור הר הבית.

ועתה, חצר המשכן ודאי שהיה מאה על חמשים [-בית סאתים] בדיוק (עי' ערובין כג: ועוד דוכתי טובא). וודאי שפשטות הדברים מורים שכשאנו לומדים מהיתור של 'בחמשים' שהר הבית היה כפול חמשים משיעורו של חצר המשכן, הכונה היא כפול חמשים בדיוק.

ומוכח מכאן עוד, שבסתמא אם כתוב שיעור אומרים שהוא בדווקא, דאל"ה היינו יכולים לומר דמה שכתוב 'בחמשים' בא ללמדנו שצריך שיהיה השיעור חמשים לכל אורכו ולא רק בצד אחד, [וכפי שפירש באמת על פי פשוטו בתרגום יונתן "אורכא דדרתא מאה אמין ופותיא חמשין למערבא וחמשין למדינחא", וב'ביאור יונתן' כ' לבאר את דבריו 'מפרש ורחב חמשים בחמשים - רוחב החצר חמשים ברוח מערב וכן רוחב חמשים ברוח מזרח וכן הביא אבן עזרא' עכ"ל]. ומזה שקשה היתור של תיבה זו מוכח דא"צ ללמדנו דבר זה בפירוש, ואם כתוב מאה על חמשים, אף אם לא משמיעים לנו להדיא שהכונה לכל אורכו מ"מ אנו מבינים דבר זה מעצמינו, ולכן אמרינן שתיבה זו מיותרת היא.

ובבעל הטורים ר"פ תרומה כתב ללמוד שיעור זה בהר הבית באופן אחר, וז"ל, "ויקחו לי תרומה. עשו לי מקום מקדש אחד מחמשים שבהר הבית כמו תרומה שהוא א' מחמשים, שהרי הר הבית ת"ק על ת"ק ומקום החצר היה ק' על נ' שהוא א' מחמשים של ת"ק ות"ק". עכ"ל.

ובמפרש על דברי הימים (א כח יט) [המיוחס לרש"י] בפסוק הידוע "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית", כ' ללמוד באופן שלישי, וז"ל "כל מלאכות התבנית. תבנית הבית חכמני

והשכילני, כמו תבנית אורך ורוחב וגובה, והכל דרש שמואל מן התורה ברוח הקודש, כמו ששינו הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, דרש 'אורך החצר מאה באמה ורוחב חמשים בחמשים' חמשים פעמים חמשים הם כ"ה מאות, נ"ל חתכם לחמש רצועות להיות חמש מאות על חמש מאות, והוא מיוסד בסילוק קרובץ של שבת חנוכה המתחיל מנשה את אפרים ואפרים את מנשה, והכל דרש שמואל ברוח הקודש ולמד לדוד כן, עכ"ל.

כונת דרשה זו כך היא, החצר של בית המקדש עליו להיות מאה על 'חמשים כפול חמשים', שהוא מאה על אלפיים וחמש מאות, והוא חמש מאות על חמש מאות בדיוק.

וכמה דחוקים הדברים לומר שכל הדרשות הללו אינם בדוקא, אלא בערך.

האם הר הבית היה שטח של ת"ק על ת"ק ולא היה מרובע

והנה העירוני, דהיה מקום ליישב את כל הדרשות הנ"ל עם דברי הגר"י מרצבך, ולומר, שבאמת הר הבית היה על פני שטח של ת"ק על ת"ק דהיינו שיעור שטח של מאתים וחמשים אלף אמות מרובעות, אבל לעולם אם מודדים קו ישר ממקום הכותל הדרומי הקיים, שהוא הכותל הדרומי של הר הבית המקודש לדבריו, ועד למקום שהיה כותל הצפון של הר הבית, אורכו היה באמת פחות מת"ק אמות.

אמנם כמה קשים הדברים. שהרי לאורך כל מסכת מידות, בכל מקום שכתוב שיעור של מידה, [עזרת הנשים היתה אורך מאה ושלושים וחמש על רחב מאה ושלושים וחמש, וארבע לשכות היו בארבע מקצעותיה של ארבעים ארבעים אמה (פ"ב מ"ה), המזבח היה שלשים ושתים על שלשים ושתים (פ"ג מ"א), ההיכל מאה על מאה (פ"ד מ"ו), כל העזרה היתה אורך מאה ושמונים ושבע על רחב מאה ושלושים וחמש (פ"ה מ"א)]. לעולם הכוונה שזה היה מידת ארכו ורחבו האמיתי במדויק מצד אחד לשני, ואין הכוונה לשטח כלל, כמבואר לכל לומד את הדברים בפנים, ולא מסתבר דלענין הר הבית שכתוב אותו הלשון כמו בשאר המקומות, "הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה" (פ"ב מ"א), כאן הכוונה לשטח ולא שזה היה באמת שיעורו האמיתי מצד לצד.

אמנם באמת שאם כן נקבל את הדוחק הזה ונאמר שמדובר רק על שטח של ת"ק על ת"ק הרי שכל עיקר הראיה של הגר"י מרצבך לשיעור האמה נפל בבירא, הואיל וניתן לומר שגם האורך הקיים בצד הדרומי הוא יותר מת"ק אמה אלא שבסופו של דבר היה שטח של ת"ק על ת"ק, אלא ודאי שלא עלה על דעת הגר"י מרצבך לומר שכל הת"ק על ת"ק הכונה לשטח בלבד אלא שהיה אורך חמש מאות ורוחב חמש מאות, וכמו שהוא בכל מסכת מידות, וכנ"ל, וא"כ חוזרת קושיתנו דלפי דבריו מידת השטח הנלמדת מהפסוקים אינה בדוקא, וד"ז צ"ע.

פרק ד'

כמה הוכחות שאין הכתלים שלפנינו כותלי הר הבית וממילא אי אפשר להוכיח

מהחומות הללו לשיעור האמה

האם מוסכם שהכתלים שלפנינו הם כותלי הר הבית

מדברי הכפתור ופרח שהבאנו בפ"א מתבאר, שהכותל המערבי הדרומי והמזרחי העומדים לעינינו, הם הם כותלי הר הבית. אמנם, אין דברי הכפ"פ מוסכמים בזיהויו את הכתלים שלפנינו ככותלי הר הבית, וכפי שיבואר.

הכותל הדרומי

ידועים דברי הרדב"ז בתשובה (ח"ב סי' תרצ"א), שקבע שכיפת הסלע הוא המקום שהיה שם קה"ק, וז"ל, "כי הדבר ברור שתחת הכיפה, שם אבן השתיה בלי ספק הנקרא אצלם אלסכרא", ובהמשך שם, "אין ספק כי האבן הזאת אשר תחת הכיפה היא אבן השתיה אשר עליה היה הארון בבית קדש הקדשים לצד מערב", וע"ש ברדב"ז מה שהסתמך להלכה על קביעה זו לענין האיסור החמור של כניסה בטומאה למקום המקדש. ואף שבדורות האחרונים היו מחברים שרצו לדון על הדברים [עי' בשו"ת תשובות והנהגות (להגר"מ שטרנבוך שליט"א) ח"ג סי' ל"ט], מ"מ העיקר כדברי הרדב"ז, וכפי שהאריך בספר חצרות בית ה' (בעיקר בפרק ה') לבסס את הדברים, הן על פי המסורה המקובלת בישראל והן על פי המציאות של פני הסלע בשטח, ואכמ"ל, [ועי' להלן בפרקים האחרונים של מאמר זה שהרחבנו קצת לברר ענין זה].

ולפי דברי הרדב"ז הללו, לא יתכן שגם הכותל הדרומי וגם המערבי שלפנינו הם הכותל הדרומי והמערבי של הר הבית, ולפחות אחד מהם הוא בהכרח כותל חיצוני להר הבית, וכפי שנבאר לפנינו.

⁷ מקור הענין הוא בתוספתא יומא (פ"ב י"ב), "אבן היתה שם מימות נביאים הראשונים ושתיה היתה נקראת גבוהה מן הארץ ג' אצבעות שמתחלה היה עליה ארון נתון, משניטל הארון מעליה היו מקטירין קטרת שלפני ולפנים". ומוצאים אנו ג' שיטות בזה בדברי הראשונים היכן בקה"ק היה הארון עומד: א. הרמב"ם כותב (הל' ביה"ב פ"ד ה"א), "אבן היתה בקדש הקדשים במערבו שעליה היה הארון מונח", וכן מבואר בדברי הרשב"ם (ב"ב צט. ד"ה ארון). ב. תוס' בב"ב (כה. ד"ה וצבא השמים) כתבו "וריצב"א אומר דמשם אין ללמוד דשכינה במערב דנהי דבית קדשי הקדשים היה במערב המקדש, מ"מ הארון שהשכינה שם כדכתיב ונועדתי לך שם היה במזרח בית קדשי הקדשים". ג. ואילו רש"י כותב במגילה (י: ד"ה אינו) "באמצע בית קדש הקדשים היה יושב". וכ"כ בתוס' מנחות (צח: ד"ה דוחקין). וכן נראה מדברי הירושלמי בבא בתרא (פ"ו סוף ה"ב), וז"ל "ארון עומד באמצע וחולק הבית עשר אמות לכל רוח", וכמש"כ ב'מראה הפנים' שם. הרדב"ז נקט כאן כדעת הרמב"ם שהארון היה בצד מערב של קה"ק.

דהנה, המרחק בין אבן השתיה ל'כותל המערבי' הוא 97.5 מטר (ירושלים בספרותנו עמ' 193), ואם נרצה לדעת כמה מתוך זה היה השטח של הר הבית, [בהנחה שהכותל המערבי הוא חומת הר הבית]. עלינו להוריד מתוך זה שיעור 28 האמות שיש מקצה קדש הקדשים בצד מערב עד לכותל העזרה המערבי [ולא עד בכלל], שהרי, "כותל ההיכל שש והתא שש וכותל התא חמש" ועוד, "אחת עשרה אמה לאחורי בית הכפורת" (מדות פ"ד מ"ז ופ"ה מ"א). ולפי שיטת הריצב"א שהובא בהערה כאן שהארון היה בצד המזרחי, ובהנחה שזה היה ממש סמוך לפרוכת, [בדברי הריצב"א ניתן לומר שהארון היה אמנם בחציו המזרחי אבל לא בהכרח שהיה סמוך לפרוכת], אפשר להוסיף להוריד עוד 17.5 אמות לכל היותר, הואיל והארון היה אמתיים וחצי ארכו (שמות כ"ה י'), ובית קה"ק היה עשרים אמה (מדות פ"ד מ"ז), ונשאר לנו 17.5 אמות פנויים מהאבן לצד מערב. סך הכל נוכל להוריד לכל היותר 45.5 אמות, אמנם הואיל וביומא רפ"ה מבואר שהכה"ג היה מניח את הקטורת בין שני הבדים ממזרח לארון א"כ בעל כרחך שלא היה הארון מונח עד הקצה המזרחי ממש, ועלינו להוריד לפחות חצי אמה בשביל זה אף לשיטת הריצב"א ולפי זה הוא לכל היותר כ-45 אמות בלבד.

ולפי שיעור החז"א (אר"ח סי' ל"ט סק"ט) שהאמה הוא 58 ס"מ יוצא השיעור הנ"ל כ-26 מטר, ויוצא לנו שמהכותל המערבי של הר הבית ועד כותל העזרה המערבי [ועד בכלל] הוא מרחק של לפחות 71 מטר, [ולשיעור הקטן הוא אף יותר מזה].

ובמדות רפ"ב שנינו, "הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, רובו מן הדרום שני לו מן המזרח שלישי לו מן הצפון מיעוטו מן המערב". ופירש הרמב"ם (פ"ה מהל' ביה"ב ה"ו), "העזרה לא היתה מכוונת באמצע הר הבית, אלא רחוקה מדרום הר הבית יתר מכל הרוחות וקרובה למערב יתר מכל הרוחות, ובינה ובין הצפון יתר ממה שבינה ובין המערב, ובינה ובין המזרח יתר ממה שבינה ובין הצפון" וכ"כ בפיה"מ. ובספר הנפלא 'עזרת כהנים' על מסכת מידות (להג"ר יהושע יוסף הכהן פיינברג אב"ד מארד, ורשא תרל"ג) הביא שכן פירשו רוב המפרשים. ומבואר, שהמרחק של שטח הר הבית מצד צפון היה יותר מהשטח שבצד מערב. וא"כ היה לפחות כ-72 מטר בצד הצפוני של הר הבית, [ומסתבר שהיה יותר].

המרחק בין האבן לכותל הדרומי שלפנינו הוא כ-237 מטר (עיר הקדש והמקדש ח"ד פ"א הערה 4), ולכשנוסיף לזה 72 המטרים הצפוניים יצא לנו 309 מטר. וזה הוא השיעור הכי פחות שניתן לומר שהיה ל-432 אמה. דמחמש מאות אמה יש לפחות את השיעור שיש מהקצה הדרומי של האבן ועד הקצה הצפוני של העזרה, שזה לכל הפחות 68 אמות, שהרי רוחב העזרה היה קל"ה אמה (מדות פ"ב מ"ו), ויוצא שממרכז קדש הקדשים ועד קצה העזרה בצד הצפוני היה 67.5 אמות, והארון שהיה מונח במרכז קה"ק (עי' מגילה י: ע"ג האבן היה אמה וחצי רחבו (שמות כ"ה י'), ובע"כ שהאבן היתה בולטת לכיוון דרום ממרכז קה"ק לפחות חצי אמה, וא"כ זה יוצא לפחות 68 אמות.

ולכשנחלק 309 מטר ל-432 אמות, שיעור האמה היוצא לפי זה הוא 71.5 ס"מ!! וזה הרי לא יתכן. והמתבונן יראה שהלכנו עד קצה גבול היכולת לפי כל האפשרויות והשיטות לנסות לצמצם את השיעור, ואעפ"כ החשבון אינו מסתדר כלל.

ומוכרח מזה, דלדברי הרדב"ז שהאבן הנמצאת בכיפת הסלע היא האבן שעמדה בבית קדשי הקדשים, מוכרחים לומר, לכל הדעות בשיעור האמה, שהכותל הדרומי [או המערבי] שלפנינו אינו

הכותל של הר הבית המקודש, אלא היה כותל פנימי יותר שהוא היה הכותל הר הבית. [ואף שהיה מקום לומר שהכותל לא היה בנוי בגבול המקודש של הר הבית אלא מרוחק ממנו, כבר הבאנו לעיל בפ"ב מדברי הרמב"ם ועוד שהכותל היה בנוי על הגבול המקודש ולא בריחוק ממנו].

[אלא שמדברי הרדב"ז שם באותה תשובה מבואר שהכותל הדרומי והמערבי שלפנינו הם כותלי העזרה, אבל הדברים קשים טובא מכמה טעמים, והרבה קולמוסים כבר נשתברו על ענין זה. ועיי' בס' 'חצרות בית ה'" (פ"א אות ח') שכ' להוכיח לנכון דהרדב"ז ס"ל שבצד המערבי היה כותל אחד ששימש ככותל העזרה וכותל הר הבית כאחד. אלא שכתב שם שהדברים עדיין אינם מתיישבים, הואיל והמרחק שיש בין הכותל המערבי 'שלנו' ועד האבן הוא הרבה יותר מהשיעור שהיה בין כותל העזרה לאבן השתיה, וע"ש עוד מה שהקשה על דברי הרדב"ז הללו, וצע"ג. אבל מ"מ הדבר ברור שאם קובעים שהאבן הנמצאת בכיפת הסלע היא אבן השתיה, וכמקובל, לא יתכן שגם הכותל הדרומי וגם המערבי העומדים לפנינו הם הכתלים של הר הבית ובהכרח שעכ"פ אחד מהם הוא כותל חיצוני יותר].

ובספר עיר הקדש והמקדש להגאון ר' יחיאל מיכל טוקצ'נסקי זצ"ל (ח"ד סי' א' ד-ה) כתב בארוכה על ענין הכותל הדרומי, ומסקנתו, שלא יתכן ליישב את המסורה של האבן השתיה עם הכותל הדרומי שלפנינו, ועל כן מוכרחים לומר שהכותל הדרומי שלפנינו הוא כותל חיצוני יותר לכותל המקודש של הר הבית והיתה עוד חומה פנימית שהיא היתה החומה האמיתית של הר הבית, עיי"ש⁸. [אלא שהגר"מ ט העיר על עצמו שאין דבריו מיושבים כל כך הואיל ואנו רואים שהכותל הדרומי הוא בנוי כהמשך אחד לכותל המערבי והמזרחי וקשה לומר שהכותל המערבי והמזרחי היו כתלים של הר הבית ואילו הדרומי לא היה אלא כותל חיצוני להר הבית. אמנם כפי שיבואר לפנינו גם על המזרחי והמערבי יש לדון אם הם חומות הר הבית, ולפי זה ניחא הכל, משום לפי זה יש לומר דלכותל הדרומי הפנימי שהוא כותל הר הבית המקודש באמת היה מחובר אליו כותל מזרחי ומערבי אחרים, פנימיים גם הם, וכל הכתלים שלפנינו חיצוניים הם, וממילא שוב אין להוכיח מידי מהכתלים שלפנינו הואיל ואינם כותלי הר הבית המקודש אשר עליו דיברו חז"ל].

הכותל המזרחי

בענין הכותל המזרחי, בספר פאת השולחן (סי' ג' ס"ק כ"ו) לאחר שהביא את דברי הכפ"פ הנ"ל שהכותל המזרחי שלפנינו הוא כותל הר הבית ועל כן מותר לגשת עד לשם אף בטומאה, כתב לדון בדבריו ולחשוש שבאמת כותל הר הבית המזרחי המקודש היה כותל חיצוני יותר מהכותל המזרחי שלפנינו, והכותל המזרחי שלפנינו הוא כותל מחודש. ולפי דבריו יש להקפיד בדיני קדושת הר הבית על האיזור שממזרח לכותל המזרחי. וז"ל, "וצריך לשקול הדבר, כי אולי חידשו זו החומה, כמו שאומרים שכתוב עובדא דנבנה ע"י תקיפי יהודים מאנשי שפניא שמצאו חן בעיני המלך וקיצרו ועשו החומה במקום חדש".

⁸ אמנם, כידוע, חלילה לסמוך על זה להכנס לתוך החומות של מתחם הר הבית ע"י שנעשה חשבון לפי הסלע היכן הוא הגבול של הר הבית, ומכמה טעמים, כמבואר באריכות בשו"ת מנחת יצחק (ח"ה סי' א').

והנה, כידוע, להלכה קי"ל כדברי הכפר"פ שמותר להתקרב ללא חשש עד הכותל המזרחי, ואין חוששים לדברי הפאה"ש שחומת הר הבית המקודשת היתה חומה חיצונית יותר. אמנם, הא מיהא חזינן מדברי הפאה"ש, שאין הדבר ברור לומר שכותל זה הוא באמת כותל הר הבית. ולפי זה יתכן לומר לאידך גיסא, דבאמת כותל זה הוא כותל חיצוני יותר להר הבית. וסיוע לסברא זו יש להוכיח ממה שרואים בחוש במקצוע מזרחית דרומית של מתחם הר הבית, שהכותל המזרחי משולב היטב לכותל הדרומי, ואם הכותל הדרומי הוא כותל חיצוני להר הבית, וכנ"ל מדברי הגרימ"ט, מסתבר שגם הכותל המזרחי שהוא המשך שלו הוא ג"כ כותל חיצוני יותר.

זאת ועוד, דהלא אין הכותל המזרחי והמערבי מקבילים, ואם שניים אלו הם כתלי הר הבית א"כ אין כאן שיעור מדויק של ת"ק על ת"ק, וכפי שכבר כתבנו לעיל בפרק ג'.

ועוד, דזה הלא מוכח בלי שום ספק שחלק מהכותל המזרחי הוא מחוץ לתחום הר הבית הואיל והוא הרבה יותר מת"ק אמה וכנ"ל בפרקים הקודמים, ותמוה לומר שאותו כותל התחלק חציו כנגד הקודש וחציו כנגד החול.

פרק ה'

גם ה'כותל המערבי' אין ברור שזה כותל הר הבית וממילא אי אפשר להוכיח ממנו

את שיעור האמה

אם נאמר שהכותל המערבי הוא כותל הר הבית מוכח דלא כהשיעור הקטן

הנה, אם נניח שה'כותל המערבי' הוא הכותל של הר הבית, ויחד עם זה נאמר כדברי הרדב"ז שהאבן שתחת הכיפה היא אבן השתיה, אפשר להוכיח ששיעור האמה הוא דלא כהשיעור שנתברר בספרי זמנינו על פי הרמב"ם והגאונים שהוא 45.6-46 ס"מ לאמה, [עי' בס' 'מדות ושיעורי תורה' של הרב חיים בניש שליט"א (פ"ה ס"י) הידורי המידות] הרב הדר מרגולין שליט"א], ושאר ספרי זמנינו המדברים בענין השיעורים, שיעור זה קטן משיעור הגרא"ח נאה שהוא לשיטתו 48 ס"מ אמנם בספרי זמנינו נתברר שהשיעור המדויק יותר לשיעור הקטן הוא השיעור הנ"ל, ואכמ"ל], (עיקר טענה זו העירנו הרב זלמן קורן במכתבו אלינו).

שהרי שנינו במסכת מדות (רפ"ב) "הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, רובו מן הדרום שני לו מן המזרח שלישי לו מן הצפון מיעוטו מן המערב". ומשיעור 500 אמה שהיה ממזרח למערב יש להסיר [לפחות] את רוחב חלל העזרה שהיה קפ"ז אמות כמבואר במידות (רפ"ה), ומהשארית, שהוא 313 אמות, פחות מחצי מזה היה אורך הר הבית לצד מערב, [חצי הוא 156.5 אמות], זאת אומרת שאורך הר הבית למערבו היה לכל היותר כ-155 אמות, ומסתבר שהיה אף פחות מזה.

וממקום הארון שהיה על האבן ועד סוף העזרה היה לכל היותר עוד 45 אמות כמו שביארנו בפרק הקודם, וביחד עם ה-155 אמות הנ"ל יוצא שאין יותר ממאתים אמות מכותל הר הבית המערבי ועד האבן.

והמציאות היא שיש 97.5 מטר מהכותל המערבי ועד האבן, ולכשנחלק את זה למאתים אמות יצא שיעור האמה כ-48 ס"מ לאמה, ואין זה מתאים עם שיעור האמה לפי השיעור הקטן לאמה המבואר בספרי זמנינו, דלפי שיעור האמה של 45.6 ס"מ יוצא שיש בצד המערבי של הר הבית [לאחר שנוריד ממנו 45 אמות] לפחות 168 אמות, ודבר זה לא יתכן הואיל וכך יש לנו בצד המערבי של הר הבית יותר ממה שיש בצד המזרחי, ומפורש במשנה להיפך.

מאורך הכותל המערבי והמזרחי שגדול יותר מת"ק אמה לכאורה מוכח שהכתלים שלפנינו חיצוניים

אמנם, הואיל ויש תימוכין גדולים מהרמב"ם והגאונים לשיעור הנ"ל של 45.6 ס"מ לאמה, וכמבואר בארוכה בספרי זמנינו, יש לנו לחפש היאך נוכל ליישב שיעור זה באופן שלא יסתור את דברי הרדב"ז שכיפת הסלע שם היתה אבן השתיה.

ולולא מסתפינא, אמינא דאולי גם הכותל המערבי הוא כותל חיצוני להר הבית, שהרי גם הוא ארוך מאוד הרבה יותר מחמש מאות אמה, [אורך הכותל המערבי הוא 489 מטר, ולשיעור החז"א שהאמה היא 58 ס"מ אורך הכותל הוא 843 אמה, ולשיטת הגראח"נ שהאמה היא 48 ס"מ אורך הכותל הוא יותר מ-1000 אמה!!]. ואם חלק כ"כ גדול ממנו בודאי אינו מהוה חומת הר הבית המקודש, הלא סברא גדולה היא לומר שכולו הוא באמת רק כותל חיצוני להר הבית, וכמו שכתבנו בסוף הפרק הקודם לגבי הכותל המזרחי.

וזה יכול להוכיח לנו שגם הכותל הדרומי הוא כותל חיצוני. [דאף שההוכחה שכתבנו לעיל שהכותל הדרומי הוא כותל חיצוני, מהמרחק מאבן השתיה, איננה קיימת לפי דברינו עתה. שהרי כל ההוכחה היא רק שלא יתכן שגם הכותל המערבי וגם הדרומי ביחד הם כותלי הר הבית, עיי"ש, אבל אם הכותל המערבי הוא כותל חיצוני שוב יתכן לומר שהכותל הדרומי הוא כן כותל הר הבית המקודש, מ"מ ראייה אחרת יש]. שהרי הכותל המערבי והמזרחי נמשך כהמשך ישיר לכותל הדרומי, והאבנים של שני הכתלים משתלבות היטב בפינות הדרומיות, כפי שיכול כל אחד לראות בעיניו, וכמו שאלו חיצוניים כדמוכח מאורכם הגדול הרבה יותר מחמש מאות אמה, כך גם הדרומי כותל חיצוני הוא.

והדברים מתיישבים מאוד עם הדברים שכתב בס' מלחמת היהודים ליוסף בן מתתיהו (ספר א' תחילת פכ"א), "בשנת חמש עשרה למלכו חידש הורדוס את בנין היכל ה', והרחיב את החצר מסביב לו פי שנים, ובנה עליה חומה, והוציא על הדבר הזה כסף רב לאין מספר, ועשה את המלאכה בתפארת אשר אין ערוך אליה". ומבואר, שהורדוס הרחיב את החצר כפול משיעורו הקדום, ובנה חומה מסביב לאותה החצר המורחבת שהוסיף מסביב להר הבית, ומסתבר שהן הן הכתלים הארוכים שלפנינו, ועי' להלן בפרק ט"ו שהרחבנו בבירור דברי יוסף הללו.

היכן הוא הכותל המערבי שנשבע לו הקב"ה שאינו חרב לעולם

והנה, ידועים דברי המדרש (שהש"ר ב' כ"ב), "הנה זה עומד אחר כתלנו, אחר כותל מערבי של בית המקדש, למה שנשבע לו הקב"ה שאינו חרב לעולם, ושער הכהן ושער חולדה לא חרבו לעולם עד שיחדשם הקב"ה". וכן הוא עוד במדבר רבה (פ"א ב'), "הנה זה עומד אחר כתלנו, זה כותל מערבי של בית המקדש שאינו חרב לעולם, למה שהשכינה במערב".

ומקובל, שה"כותל המערבי" שעומד לעינינו הוא אותו הכותל אשר עליו מדבר המדרש.

אמנם, הרי במדרש שה"ש הנ"ל כתוב עוד דברים שלא חרבו לעולם, שער הכהן, ושער חולדה. וראשית יש לברר מהו בכלל שער הכהן, [שערי חולדה ידוע לנו שהם השערים הדרומיים של הר הבית (מידות פ"א מ"ג), וצ"ע למה כתוב 'שער' לשון יחיד ואולי רק אחד מהם לא חרב או אולי ט"ס הוא וצ"ל 'שערי'], שהרי לא מצינו בשום מקום שער שנקרא כן. הגרימ"ט ביאר בעיר הקדש והמקדש (ח"ד פ"ב ג-) ששער זה הוא השער המזרחי של הר הבית הנקרא שער שושן, ונקרא כן משום שהכהן השורף את הפרה יוצא בו להר המשחה כמבואר במסכת מידות (שם).

והיכן הם השערים הללו כהיום?

ולכאורה הביאור בזה הוא על פי דברי הכפתור ופרח שהבאנו בפרק א', שהשערים הנמצאים בכותל הדרומי שלפנינו הם שערי חולדה, ובכותל המזרחי ניכר שער שושן. וז"ל "כי מה שאנו רואים היום בזמננו זה מהכותלים העומדים האלה, שהם כותלים מחומת הר הבית. עוד היום ניכר שער שושן למזרח ... וכן ניכרים שני שערי חולדה לדרום".

אבל באמת שאין הדברים פשוטים כ"כ. דכבר הבאנו לעיל פ"ד שדברי הכפתור ופרח לגבי שערי חולדה אינם מתיישבים עם הקביעה של הרדב"ז ועוד שאבן השתיה נמצאת תחת כיפת הסלע, אם נאמר כדברי הכפתור ופרח שהכותל המערבי שלפנינו הוא כותל הר הבית, דלפי זה בהכרח שהכותל הדרומי האמיתי של הר הבית נמצא במקום יותר צפוני לכותל הדרומי של עכשיו, ולדברי הרדב"ז בעל כרחינו צריכים אנו לומר שאיננו יודעים עתה היכן הם אותם שערי חולדה שלא חרבו. וכן לגבי שער הכהן, בזמנינו הלא איננו יודעים היכן הוא אותו שער שושן שהעיד עליו הכפ"פ, כידוע.

ומה שאמרו חז"ל שלא חרבו שערים אלו לעולם, שערי תירוצים לא ננעלו. יתכן לומר כמו שאמרו במדרש (במדב"ר ט"ו י"ג, איכ"ר ב' י"ג) על הפסוק טבעו בארץ שעריה ששערי בית המקדש נגנזו במקומן ולא שלטו בהם אויבים. ויתכן אולי שהם קיימים באופן אחר אלא שאינם ניכרים לנו. והנה לנו, שעל אף שאמרו חז"ל שלא חרבו שערים אלו, בכל זאת איננו יודעים היכן הם, ואעפ"כ דברי חז"ל הקדושים קיימים לעולם, ואין אנו צריכים לראות את זה בעינינו בשביל להאמין להם.

והנה, כבר כתבנו שמקובל שה'כותל המערבי' זהו הכותל שאמרו עליו חז"ל שנשבע לו הקב"ה שאינו חרב לעולם. אבל באמת שגם בזה אין הדברים פשוטים כ"כ, דהלא לשון חז"ל בשני המדרשים דלעיל הוא על הכותל מערבי של **בית המקדש**, ולא הכותל מערבי של הר הבית, ובזמנינו הלא אין ידוע לנו על קיומו של הכותל המערבי של בית המקדש.

ובאמת, שמצינו בספר 'מסעות של ר' בנימין' [מהנוסע ר' בנימין מטודילה שהלך למסעיו בין השנים תתקכ"ה לתתקל"ג (בזמן הרמב"ם)], שנראה מדבריו שסבר שהכותל המערבי הקיים הוא אמנם הכותל המערבי של קדש הקדשים, וז"ל, "ושם טמפלו דומינו [כך כונה כיפת הסלע ע"י הנוצרים (כנראה שפירושו 'היכל האדון', והכוונה להש"ת)] והוא היה מקום המקדש ובנה עליו עמר בן אל כטאב כיפה גדולה ויפה עד מאוד... **ולפני אותו מקום כותל מערבי, אחד מהכותלים שהיו במקדש בקדש הקדשים...** ולשם באים כל היהודים להתפלל לפני הכותל **בעזרה**". ובס' חצרות בית ה' (פ"א ד) כתב שהסיבה שהבין ר' בנימין כן, הוא משום שפשוטו של המדרש מורה שהכותל המערבי של בית המקדש בעצמו הוא הוא שנשאר קיים, ומשום כך סבר שהכותל המערבי הקיים הוא כותל קה"ק, וממילא כל הבא להתפלל לפני הכותל הוא נכנס אל תוך העזרה. [וע"ש ב'חצרות בית ה' שרצה לומר שזהו ביאור דברי המאירי הידועים (בשבועות טז) שכתב שהמנהג פשוט כשיטת הראב"ד (הל' ביה"ב פ"ו ה"ד) שאין קדושה בזמנינו במקום המקדש ועל כן נכנסים שם בזמנינו אף בטומאה, וז"ל המאירי, "והנכנס עכשיו לשם אין בו כרת והמנהג פשוט ליכנס שם לפי מה ששמענו", כי המאירי סמך על השמועות שאמרו שהכותל המערבי הוא כותל בית המקדש, והואיל והמנהג הוא ש'לשם באים כל היהודים להתפלל לפני הכותל **בעזרה**' כמש"כ ר' בנימין, ש"מ דהלכה כדברי הראב"ד].

אמנם, כידוע, להלכה קי"ל כשיטת הרמב"ם דגם בזמננו הנכנס למקום המקדש בטומאה חייב כרת, כמבואר בכל הפוסקים. [עי' משנ"ב (תקס"א סק"ה), ובליקוטי הלכות בשבועות (טז) ובזבחים

(ריש פ"ג) האריך להוכיח כן]. ועל כרחק דנקטינן כדברי הכפ"פ הנ"ל, שהכותל המערבי הקיים הוא לא כותלו של בית המקדש ואפילו לא כותל העזרה, ועל כן מתקרבים עד הכותל המערבי ללא כל חשש. וא"כ, לא רק השערים צריכים ישוב אלא גם הכותל המערבי צריך ישוב, הואיל ולא ידוע לנו היכן הוא הכותל המערבי של בית המקדש.

וגם כאן שערי תירוצים לא ננעלו.

אפשר לומר, שבאמת אין הכותל שלפנינו הכותל שעליו דיבר המדרש, הואיל והמדרש דיבר על כותלו של בית המקדש, וכפי שהבין ר' בנימין מטודילא, והוא קיים באופן שאין ידוע לנו, ואף שאיננו רואים אותו אין זה סיבה לומר שבעל כרחק בית המקדש לאו דוקא, כי לא כל דבר שאיננו רואים זה אומר שאינו קיים⁹.

ואולי אפשר לומר כמו שכ' בס' הר הקודש (עמ' רנה), שלעולם הכותל שנתכוונו אליו חז"ל הוא הכותל של הר הבית, וכשאמרו 'בית המקדש' לא נתכוונו בדווקא לבית עצמו אלא שלכל הר הבית קראו 'בית המקדש'¹⁰, והכותל שלפנינו הוא כותלו של הר הבית. ובס' 'ועשו לי מקדש' (עמ' 39) הביא שמדברי ר"א הקליר בקינות לתשעה באב (קינה טז), נראה באמת שכונת המדרש הוא על הכותל המערבי של הר הבית [וז"ל, "על פתח הר הבית החל לבוא ביד ארבעה ראשי טפסריו להחריבו, על צד מערבי לזכר השריד בו וצג אחר כתלנו ולא רב ריבו" ומשמע שמדובר על החומה המערבית של הר הבית, והלשון 'וצג אחר כתלנו' מקביל לפסוק 'עומד אחר כתלנו' המוזכר במדרש דלעיל על ענין זה.

ואולי אפשר עוד לומר [לולא דמסתפינא לחדש נגד המקובל], שהכותל שלפנינו הוא באמת כותל חיצוני ואינו אפילו כותלו של הר הבית, ואעפ"כ הוא הכותל שדיברו עליו חז"ל שלא יחרב, וכונת השבועה היתה על החומה החיצונית של החצר שהקיפה את בית המקדש [ויתכן להכניס את זה גם בדברי ר"א הקליר].

ובאמת מצינו גם צדדים נוספים בדברי האחרונים בזיהוי של הכותל הזה. דהחכמת אדם כתב בספרו שערי צדק (שער משפטי ארץ פ"א ס"ח), שהכותל המערבי שלנו הוא **כותל העזרה**, ובס' עיר הקדש והמקדש להגרימ"ט (ח"ד פ"ב ג') הביא מכמה אחרונים שנקטו כן. והגרימ"ט הביא שם עוד דהגאון ר' דוד פרידמן מקרלין זצ"ל [בקונטרס בתחילת ספרו שו"ת שאילת דוד] הביא צד שהוא **חומת החיל**. [אלא שהגרימ"ט דחה שיטות אלו וסבירא ליה שהוא חומת הר הבית, עיי"ש]. ועכ"פ

⁹ יתכן לומר שכוונת ר' בנימין באמת לא היה על הכותל 'שלנו' אלא על איזה כותל מערבי יותר פנימי מה'כותל' שהיה קיים בימיו, וטעה לחשוב שזה כותלו של קדש הקדשים. מ"מ חזינן מדבריו שהבין את דברי המדרש כפשוטו, ולפי זה אף לדברי ר' בנימין מטודילא אין המדרש מדבר על הכותל שלפנינו.

¹⁰ וכמו שמצינו כן במדרש (שמ"ר פט"ו ח'), שאמר אברהם אבינו להקב"ה, "אם אין אתה נותן לי בית המקדש ת"ק אמה על ת"ק אמה לא נתת לי כלום". וכן מבואר גם במשנה (בכורים פ"א מ"ט) "ומנין שהוא חייב באחריותו עד שיביא להר הבית שנאמר ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלקיך, מלמד שחייב באחריותו עד שיביא להר הבית" ואף שהתו"ט רצה לומר שם בתירוצו השני ש'הר הבית' לאו דוקא והכוונה לעזרה (ועי' גם בשנות אליהו שם), מ"מ ברמב"ם (הל' בכורים פ"ב ה"כ) מבואר כפירושו הראשון שזה הר הבית כפשוטו, וע"ש בדרך אמונה (קס קסא) ובציון ההלכה שם. ועי' עוד בס' דרך חכמה להגרח"ק על הל' בית הבחירה ב'ביאור ההלכה' פ"ו ה"י ד"ה עד שהביא להוכיח מעוד מקורות שכל מה שבתוך חומות הר הבית נקרא ביהמ"ק, ע"ש.

רואים אנו שאין זיהוי של הכותל ברור כלל וכלל, ואין על זה מסורה ברורה, וכן מוכח מדברי הכפתור ופרח גופיה בפ"ו שהוצרך להוכיח ב'היקש חיפושי' שהכתלים שלפנינו אינם כותלי העזרה עיי"ש.

והנה, לכשנעיין בדברי חז"ל במדרשים לא נמצא בשום מקום שכתבו שלא יחרב הכותל המערבי של הר הבית. ומה שכן מצינו הוא לכאורה על הכותל המערבי של בית המקדש וכן החומה המערבית של ירושלים.

הכותל המערבי של בית המקדש כבר נתבאר לעיל ממדרש שיר השירים.

ובענין החומה המערבית של ירושלים, כך הוא משמעות דברי המדרש איכה (פ"א ל"א), במעשה דרבן יוחנן בן זכאי עם אספסיאנוס, דאיתא שם, "מן דכבשה פליג ארבע טכסייא לארבעה דוכסייא, וסליק פילי מערבאה לפנגר, וגזרו מן שמיא דלא יחרב לעולם למה ששכינה במערב, אינון אחרובו דידהון, הוא לא אחריב דידה, שלח ואתייה, אמר לו למה לא אחרבת דידך". ובפשטות 'פילי מערבאה' הוא אותו ה'פילי מערבאה' שמדובר עליו לפני כן במדרש שריב"ז ביקש מאספסיאנוס שכשיכבוש את העיר יניח ל'פילי מערבאה' [השערים המערביים] שיוצאים ללוד, שכל שיצא משם עד ד' שעות יוכל להנצל, ע"ש. ומדובר על שערי העיר שמשם יוצאים ללוד, ומשמע מזה שמה שגזרו שלא יחרב לעולם הוא על החומה [טכסייא] המערבית של ירושלים.

ובספר חצרות בית ה' (פ"א) כבר עמד על זה בדברי המדרש הנ"ל מבואר שהכותל המערבי של ירושלים לא יחרב, ושם הביא דכן מבואר גם בספר מלחמת היהודים ליוסף בן מתתיהו (תחילת ספר שביעי), שאת חלק החומה הסוגר על העיר ממערב לא החרב טיטוס, ובאמת שעד היום במערב העיר בסביבות שער יפו מצויים מגדלים עתיקים [המכונים 'מגדל דוד'] שנשארו מזמן הבית.

והואיל והחומה שלפנינו איננה לא חומת ירושלים ולא חומת בית המקדש, שוב אין לנו סיבה כ"כ לומר שזהו כותלו של הר הבית בדווקא שהרי לא מצינו בחז"ל, לכאורה, שגם על חומה זו נאמר שלא תחרב, וא"כ שפיר יכולים אנו לומר שהכותל המערבי הוא באמת כותל חיצוני להר הבית המקודש.

אמנם מדברי ר"א הקליר הנ"ל בקינות לת"ב, נראה שני חידושים. א. שהמדרש על כותלו של בית המקדש מיירי על כותל הר הבית, וכנ"ל. ב. הכותל שמוזכר במעשה דריב"ז גם הוא מדובר על חומת הר הבית, כמבואר בלשון הקינה הנ"ל שמקורו הוא ממעשה דריב"ז, [ועי' בחצרות בית ה' פ"א הערה 12 שהקשה על ר"א הקליר דמדברי המדרש משמע שאין מדובר אלא על החומה המערבית של ירושלים וכנ"ל]. ולדברי ר"א הקליר שני המדרשים מדברים על כותל הר הבית. ורק לפי המבואר בקינות, יש לנו מקור לחומת הר הבית שלא יחרב.

אלא דאף לדברי ר"א הקליר עדיין לא שמענו מדבריו שזהו הכותל העומד לפנינו. ויתכן גם לומר בדעת ר"א הקליר שלעולם זהו הכותל שלפנינו, אלא שכונתו על החומה המערבית של החצר שהקיפה את הר הבית, וכנ"ל.

אחר שכתבתי כל הנ"ל אינה ה' לידי ומצאתי בשו"ת 'שאלת דוד' להגאון ר' דוד פרידמן מקרלין זצ"ל [בקונטרס 'דרישת ציון וירושלים' אשר בתחילת ספרו שו"ת שאלת דוד, במאמר הראשון] שכתב, שאין אצלנו בהירות מה היה באמת הכותל המערבי עד כדי שנוכל לבנות על פי זה דברים למעשה. [הדברים נכתבו לדחות את דברי הג"ר צבי הירש קאלישר בספרו 'דרישת ציון' שכתב דנוכל לידע מקום המזבח על פי מדידה מהכותל המערבי, ועל פי זה רצה לחדש הקרבת קרבנות בזמנינו].

וז"ל השאלת דוד "לכוון מקומו [-של המזבח] א"א לדעתי, דמנין נדע להתחיל למדוד הר הבית, ומאוד מסתפק אנכי אם יכולין לסמוך על מאמר הבא באגדה שנשתייר פילא דמערבא קיים לעולם, לעשות מעשה בזה במקום חשש כרת ר"ל, וכו', שהרי כלל מסור לנו מהגאונים אשר אין למדין מהגדות, וכן הוא בירושלמי בפ"ב דפאה, כי לא נדע כוונתם בזה המאמר ואולי יש חולקים עליו, וכו', ולא אדע אם נוכל ליקח מאמרי אגדה לרבותינו ז"ל להבינם כפשטן ולבנות עליהם לעשות מעשה". עכ"ל. ודון מינה ואוקי באתרה שאין לנו אפשרות לבנות יסודות בשיעור האמה על פי הכותל המערבי.

פרק ו'

הכתלים שלפנינו אינם מכוונים מול כתלי העזרה, הואיל וכותלי העזרה היו מכוונים

בדיוק כנגד המזרח משא"כ הכתלים שלפנינו, וזו ראייה נוספת שאין אלו כותלי הר

הבית

בירושלמי ערובין (פ"ה ה"א) מבואר ששער המזרח של העזרה [וממילא גם כותל המזרח של העזרה שהיה בו אותו השער] היה מכוון בדיוק כנגד מזרחו של עולם, וז"ל הירושלמי שם, "דמר ר' אחא בשם שמואל בר רב יצחק, כמה יגעו נביאים הראשונים לעשות שער המזרחי שתהא החמה מצמצמת בו באחד בתקופת טבת ובאחד בתקופת תמוז. שבעה שמות נקראו לו שער סור שער היסוד שער חריסית וכו' שער חריסית שהוא מכוין כנגד זריחת החמה היך מה דאת אמר האומר לחרס ולא יזרח".

ובפועל, הכתלים שלפנינו אינם מול מזרח ומערב מדויק אלא נטויים מהמזרח האמיתי קצת, הכותל המזרחי אינו בנוי בקו ישר והוא נטוי מהמזרח בין 5 ל-8 מעלות לכיוון מערב צפון, ואילו הכותל המערבי נטוי עוד יותר: 10 מעלות לכיוון מערב צפון, ('הר הבית נזר תפארתנו' עמ' 64א). ההפרש הזה שיש בין הכותל המזרחי למערבי הוא זה שיוצר את ההתרחבות שיש בין שני הכתלים, שכתבנו עליו בפרק א', הואיל והכתלים מתרחבים והולכים ככל שמהלכים לכיוון צפון.

לכאורה דבר זה יש בו כדי להוכיח עוד שאין הכתלים -המזרחי והמערבי- שלפנינו כתלי הר הבית, שהרי כותלי העזרה היו מכוונים בדיוק כנגד רוחות העולם וכן"ל מהירושלמי, ומדוע לא בנו גם את חומות הר הבית באופן שיקביל בכיוונו לכותלי העזרה, כנאה וכיאות ל'מחוז יפה ומשוש לכל הארץ הוא הר ציון העומד בצפון ירושלים' (מצו"ד תהלים מח ג)?

ואע"ג שהסיבה שבנו את הכתלים שלפנינו בזוית כפי שהם, הוא מהסיבה הפשוטה, שנחל קדרון שלמזרח הר המוריה אין הולך בצורה ישרה מצפון לדרום אלא שהוא נוטה בשש מעלות לכיוון מערב צפון, ובציודו המערבי של ההר הנטיה הטבעית של ההר נוטה עוד יותר, וסיבות טבעיות אלו ודאי הם שגרמו לכתלים שנבנו כפי שהם נבנו, וא"כ היה מקום לומר שגם אם זה כותלי הר הבית ממש עדיין י"ל שהיו משועבדים למצב הטבעי של ההר. (הדברים בקטע זה מבוססים על מכתבו של הרב זלמן קורן אלי).

מ"מ, לענ"ד דבר זה קשה לאומרו. שהרי לא כל ההר הטבעי היה 'הר הבית', וכמש"כ המהר"ם קזיס בתחילת ביאורו למסכת מידות, "והיו מקיפין תחלה בחומה שעור ממנו [מהר המוריה] שיאות לעשות בתוכו הבית עם כל תשמישיו, ומאותה חומה ולפנים נקרא הר הבית", וכן כ' בס' 'חנוכת הבית' לר' מלכאל אשכנזי (עמ' 83), וכן הוא ב'חנוכת הבית' לר' משה חפץ בתחילת ספרו. וכבר הקדימם בפסקי תוס' על מסכת מידות (סי' ה') וז"ל, "הר הבית היה לצפון ירושלים וההר היה גדול הרבה מת"ק על ת"ק אלא לא היה קדוש אלא ת"ק על ת"ק", [ואף שהפאת השולחן] (סי' ג' ס"ק כ"ו) ס"ל שמחז"ל נראה שחומת הר הבית היה בנוי בסוף שיפועו, וכעין זה כ' גם המאירי ביומא טז. ע"ש,

ובפאת השולחן שם חושש לומר שהחומה המזרחית שלפנינו שבנויה על עצם ההר היא חומה שבנויה מחדש וקיצרו אותה ממקומה האמיתית שהיא בסוף שיפועו המזרחי של ההר, ולדבריו אין ללכת בטומאה על הכביש שסלול שם כהיום בצידו המזרחי של הר הבית. אבל לדינא הלא אין חוששים לזה כלל, וכל האוטובוסים לכותל עוברים אך ורק דרך שם כשבתוכם כל המון בית ישראל אף בטומאה ללא פקפוק כלל], וא"כ שפיר היו יכולים לבנות את החומות לרוחות השמים כפי הראוי, הואיל ובלאו הכי לא היו משועבדים לגבולות הטבעיים של ההר, ואף שאין הדבר כ"כ בנקל כמו לבנות לפי נטייתו הטבעית של ההר מ"מ עדיין היו יכולים לבנותו לפי רוחות העולם בדיוק בקצת מאמץ של בניית קירות תמך. וישור המקום. ועוד שהרי בהכרח שהיו צריכים למלאות עפר כדי לבנות את חומות הר הבית בצורה מתוקנת [וכמבואר גם במלחמת היהודים ליוסף בן מתתיהו (ספר ה' פ"ה), הבאנו את הדברים בהרחבה להלן תחילת פי"ז], וא"כ קשה לומר שהיה להם מניעה טבעית שלא היו יכולים לבנותו כהוגן.

ולומר שהיה בכלל 'הכל בכתב' שיהיה דווקא לפי הצורה הטבעית של ההר, ולכן לא היו יכולים לשנותו קצת, דבר זה מנא לן.

ולכאורה כאן יש לנו ראייה נוספת שאין הכתלים שלפנינו כתלי הר הבית, דאם נאמר שהכתלים שלפנינו הם חומות חיצוניות, ניחא, דלעולם החומות הפנימיות של הר הבית המקודש היו בנויים בדיוק מול כתלי העזרה, כפי פשטות הסוגיות בכל הש"ס, וכפי שהובנו הדברים בכל הדורות כולם. והכתלים שלפנינו, לרוב אורכם המופלג ביותר, לא הסתדר להם כ"כ לבונים לבנותו בצורה אחרת, ועל כן בנוהו כפי שהוא לפנינו, ולא הקפידו כ"כ על כיוון הרוחות באופן שיקביל לשאר חומות הר הבית והעזרות הואיל ובכל זאת לא היו אלו אלא חומות חיצוניות להר הבית. אבל אם הם כותלי הר הבית ממש, צ"ע למה לא נבנו במקביל לכותלי העזרה.

פרק ז'

הוכחת הגרימ"ט לשיעור האמה הגדול מרוחב הר הבית [כעין דברי הגר"י מרצבך] ומה

שיש להעיר עליו

הגר"מ טוקצ'נסקי זצ"ל בס' עיר הקדש והמקדש (ח"ד פ"א) כתב גם הוא כדברי הגר"י מרצבך זצ"ל, דיש להוכיח את שיעור האמה מהמרחק שיש בין הכותל המזרחי לכותל המערבי, אלא שהוא כתב את הדברים באופן אחר קצת.

הוא נוקט שהכתלים הללו עומדים על אותו המקום שעמדו שם כותלי הר הבית בזמן הבית, וכיון ששיעור המרחק הממוצע שיש בין שני הכתלים הוא כ-300 מטר, יוצא ששיעור האמה הוא 60 ס"מ בקירוב.

הוא מקשה על עצמו דאורך הר הבית לצד צפון-דרום הוא הרבה יותר משיעור 300 מטר. ועל זה הוא רוצה ליישב דאף שרואים אנו שהכותל המערבי הדרומי והמזרחי עומדים כולם על אותו יסוד וניכר בבירור שהמשך אחד הוא, מ"מ י"ל דהיתה חומה פנימית יותר במרחק 60 מטר צפונה לחומה הדרומית הקיימת כיום והיא היתה חומת הר הבית המקודש, וכן היתה חומה פנימית יותר מצד צפון של הר הבית במרחק של כ-120 מטר דרומה מהגבול הצפוני הקיים עתה. וכל השאר לדרום ולצפון היה חול, ע"כ תורף דבריו. [דבריו מבוססים על דברי הרדב"ז שהבאנו לעיל פ"ד שהאבן שבכיפת הסלע היא אבן השתיה].

וקשה על דבריו כמה דברים, וכפי שכבר הקשינו לעיל על דברי הגר"י מרצבך.

א. הגרימ"ט עצמו כבר הקשה שם על דבריו, שהרי רואים אנו שכל הכתלים הקיימים הם יחידה אחת, ונראה מזה שהכותל הדרומי שלפנינו הוא הכותל הדרומי של החומה המזרחית ולא חומה אחרת. ומה שכתב ליישב שאעפ"כ אפשר לומר שהיה כותל אחר בצד הדרומי, צפונית לכותל הקיים עתה, אינו מסתבר כ"כ, הואיל וניכר לכל שהכותל הדרומי הקיים הוא הכותל הדרומי של הכתלים המערבי והמזרחי, וכפי שניכר מהשתלבות האבנים אשה אל אחותה בפינות בתיאום מדויק.

ב. ניכר בבירור שכל הכתלים נבנו על אותה מתכונת והכל הוא המשך אחד, והיכי ניקום ונפלוג את הכתלים בסכינא חריפא ונאמר שחלקם כנגד החול וחלקם כנגד הקודש. כי לדבריו, הצד הדרומי והצפוני אינם כלל כנגד הקודש, והכותל המערבי והמזרחי רק במרכזם הם כנגד הקדש וכל השאר לצפון ולדרום הוא חול, והדברים אינם מתיישבים על הלב.

ג. הגרימ"ט הקשה עוד על דבריו, שאין זה מרובע של חמש מאות על חמש מאות, הואיל והכתלים הולכים באלכסון. ועל זה הוא כותב ליישב שנעתקו אבני הכותל המזרחי מקו היסוד במשך התקופות של החורבנות והרפתקאות, ובזמן הבית היה מקביל לכותל המערבי זה לעומת זה. וצ"ע אם ניתן באמת לומר כן. אמנם, אם יהיבנא כדבריו, הרי שלכאורה שמט את כל היסוד של

ההוכחה לשיעורו, הואיל ולדבריו בזמן הבית היה הכותל המזרחי של הר הבית במקום אחר, ונעתק במשך השנים ע"י כל הני הרפתקאות דעדרו עליה.

ד. וכן יש להקשות למה אין הכתלים מכוונים כנגד המזרח כמו שהיתה כותל העזרה מכוונת, וככל אשר הקשינו לעיל.

פרק ח'

ההוכחות שבספר 'ועשו לי מקדש' לשיעור האמה הגדול מהר הבית: א. ממרחק הכתלים [בדומה להוכחות הגר' מרצבך והגר"מ ט], ב. מהפרש הגובה שבין פני הסלע בסמוך לכותל המזרחי עד לפסגת ההר, ג. משיעור המרחק שבין כותל ה'רמה' ועד אבן השתיה, ד. מרוחב שער ברקלי

הרב זלמן מנחם קורן שליט"א שחקר ודרש הרבה את עניני הר הבית, [וגם בנה את הדגם של הר הבית שנמצא במנהרות הכותל], חיבר על ענין מקום המקדש בהר הבית שני ספרים, 'חצרות בית ה' (תשל"ז), 'ועשו לי מקדש' (תשס"ז), ובהם בירורים חשובים בכל הנוגע לעניני הר הבית, [ותרווייהו צריכי, הואיל ויש בזה מה שאין בזה]. בתוך הדברים ישנם בירורים גם על ענין האמה, ואעתיק את תוכן דבריו במה שנוגע להאי ענינא דשיעורים [הבאנו בעיקר מספרו האחרון הואיל וזה משנה אחרונה שלו], ומה שיש לי להעיר על דבריו.

עיקר שיטתו בענין הר הבית

נכתוב כאן את עיקר שיטתו בהשוואת מידות הר הבית המקודש לכתלים שישנם לפנינו.

כפי שכבר נתבאר לעיל, יש קושי גדול בענין הר הבית. מחד, חומות מתחם הר הבית כפי שהם לפנינו אינם מתאימים כלל עם המבואר במשנה (מידות רפ"ב) שהר הבית היה מרובע של 500 על 500 אמה ולא מלבן, ועוד שאי אפשר לומר שהר הבית היה לכל האורך מכיון שנצטרך לומר לפי זה שאורך האמה הוא קרוב למטר שלם וזה ליכא למאן דאמר, ואף אם נאמר כן, הלא רוחבו הוא הרבה פחות מאורכו ולפי רוחבו יצא לנו שיעור אחר לאמה. ומאידך, מקובל שהכתלים האלו הם החומות שהקיפו את הר הבית בזמן שבית המקדש היה קיים, [ואף במקומות שבהם נחרב הכותל המקורי, הכותל ששוקם במשך השנים נבנה על אותו מקום שהיה שם הכותל בעבר], סוף דבר ענין החומות שלפנינו מרפסן איגרא לגודל הקשיים שמתעוררים בעטיים.

ובישוב הענין סובר הרב קורן כדעת הגר"מ ט הנ"ל, שחלק מהצד הדרומי והצפוני של המתחם אינם חלק מהר הבית המקודש אלא הם הוספות על השטח אשר לא נתקדשו בקדושת הר הבית ואין עליהם אלא קדושת ירושלים בלבד, והיו עוד חומות אחרות בצד צפון ודרום - פנימיות יותר מהחומות שלפנינו - והם תחמו את הר הבית המקודש בקדושת הר הבית. ואמנם, הכתלים המזרחי והמערבי, - בחלק שלפנים מהכתלים הדרומי והצפוני הפנימיים הנ"ל - הם עומדים היום בדיוק באותו מקום שבו עמדו בזמן הבית החומות שתחמו את גבול הר הבית המקודש, ושם לא היו חומות פנימיות יותר. ומוכיח את זה מסברא, דבשלמא בצד הדרומי והצפוני שיש שם ריוח גדול, י"ל שמקום זה שימש לדברים שונים שהיה ניתן לעשות שם בריוח הגדול שנשאר. אבל אם נקבע שהיתה חומה פנימית יותר גם לצד מזרח או מערב [ומשום שהאמה הקטנה היא הנכונה], הרי שיש לנו ריוח פנוי של כמה עשרות מטרים בלבד, [וכ"ש שהדברים קשים אם אומרים שהיו חומות

כפולות לשני הצדדים, מזרח ומערב], וקשה להבין א"כ למה עשו בכלל את החומות החיצוניות שם, שהרי אין מה לעשות בכזה ריוח מועט.

ואמנם היאך נדע היכן הוא [בערך] המקום אשר היו שם הכתלים הדרומי והצפוני. דבר זה יש לנו ללמוד מדברי הרדב"ז בתשובה (ח"ב סי' תרצ"א) ועוד, וכן הוא המסורה הידועה מדור דור, שכיפת הסלע הוא המקום שהיה בו קה"ק, וכפי שכבר הבאנו לעיל בפרק ד' וביותר הרחבה להלן בפרקים האחרונים [מפי"ח].

עד כאן עיקר שיטתו של הרב קורן במידות הר הבית.

ולאור הדברים האלה כותב בספרו 'ועשו לי מקדש' (להלן: ועל"מ) שניתן להוכיח בכמה אופנים, ששיעור האמה של תורה הוא 57.4 ס"מ.

ההוכחות שניתן להוכיח מהם את שיעור האמה לדעת ה'ועשו לי מקדש'

הרוחב בין הכתלים

(א) אף אמנם שהכותל המזרחי והמערבי, הולכים באלכסון ואינם מקבילים זה לעומת זה בקו ישר, מ"מ הרוחב הממוצע שבין הכתלים באיזור ששם נמצא כיפת הסלע, מידתו הוא כ-287 מטר. ולכשנחלק שיעור זה לחמש מאות אמה יצא לנו ששיעור האמה הוא 57.4 ס"מ (עמ' 136).

ההפרש של גובה הסלע ליד הכותל המזרחי לגובהו בכיפת הסלע

(ב) לפני כמאה וחמשים שנה, טרחו חוקרים נכרים מאנגליה למדוד את כל מידות ההר בדקדוק רב, [ומה מאוד יש להצטער על זה, שבמקום שכהן גדול נכנס שם פעם אחת בשנה, שועלים הילכו בו. על זה היה דוה לבנו על אלה חשכו עינינו]. במדידותיהם מצאו, שגובה פני סלע ההר מול כיפת הסלע בסמוך לחומה המזרחית של הר הבית [מבפנים לחומה], הוא 731 מטר מעל פני הים. וגובה הסלע שתחת הכיפה הוא 743.7 מטר מעל פני הים. ונמצא שההפרש שיש בין זה לזה הוא 12.7 מטר.

והנה הפרש הגובה שיש בין קרקע ההיכל וקרקע הר הבית ע"פ המבואר במסכת מידות (פ"ב ופ"ג) ובדברי הרמב"ם (פ"ו מהל' ביה"ב), הוא 22 אמות, וכפי שמסכם זאת הרמב"ם שם "נמצא גובה קרקע ההיכל על קרקע שער המזרח של הר הבית שתים ועשרים אמות" (הלכה ה'). ויש להוסיף לזה ג' אצבעות שהיתה אבן השתיה גבוהה מן הארץ כדאיתא ביומא (נג:).

וכשנבוא לחשבון, יצא לנו שאם נחשיב את שיעור האמה 57.4 ס"מ, שיעור 22 אמות הם 12.6 מטר ולכשנוסיף לו את הג' אצבעות יצא 12.7 מטר בדיוק!! (עמ' 104).

המרחק בין הכותל המזרחי של הרמה לסלע

ג) עוד מוכיח הוא שיעור זה (עמ' 143), דהנה הר הבית בזמננו יש לו במרכזו רמה מוגבהת בגובה של כ-4 מטר, פני הרמה הזו מכוסים בקירות ועולים אל רמה זו במדרגות. באמצע הרמה הזו בולט ומתנשא הסלע הטבעי והוא פסגת הר המוריה, הסלע מתחיל בצד מזרח במרחק של 72.3 מטר מחומת הרמה המזרחית ונמשך לאורך 12 מטר ממזרח למערב [בקצהו הדרומי של האבן], וא"כ הסלע בקצהו המערבי הוא במרחק של כ-84 מטר מכותל הרמה. (ע"פ ירושלים בספרותנו עמ' 192, 193 ומכתבו של הר"ק).

הועל"מ כותב שנראה שהכותל המזרחי של הרמה הוא כמעט באותו מקום שהיה שם הכותל המזרחי של עזרת ישראל משום שכיוונו של כותל זה כיום הוא כמעט כיוון מזרח מדויק [בסטיה של מעלה אחת לכיוון מערב], ומצינו בירושלמי ערובין (פ"ה ה"א) ששער המזרח היה מכוון **בדיוק** כנגד מזרחו של עולם, וכפי שהבאנו לעיל פרק ו', הוא מוסיף עוד וכותב (עמ' 83), שבאמת רוב הכותל המזרחי של העזרה היה יותר מזרחה מעט ממה שהוא כיום ובחלקו הצפוני הוא במרחק 2.5 מטר יותר מזרחי מהיכן שנמצא הכותל כיום, [כדי שזה יתאים עם מזרח מדויק כמבואר בירושלמי], לפי זה האבן מתחילה במרחק של כ-74 מטר מהמקום המשוער של הכותל המזרחי של העזרה.

וכשנבוא לחשבון של המרחק שהיה בין כותל המזרחי של העזרה ועד מזרח קדש הקדשים לפי המבואר במס' מדות (פ"ד מ"ז ופ"ה מ"א) יצא לנו ששיעורו הוא: 139 אמות, [עזרת ישראל 11 אמה, עזרת כהנים 11 אמה, המזבח 32 אמה, בין האולם והמזבח 22 אמה, כותל האולם 5, האולם 11, כותל ההיכל 6, ההיכל 40, ועוד אמה טרקסין]. אם נכפיל את השיעור הזה בשיעור האמה 57.4 ס"מ הנ"ל, יצא לנו שמזרח קה"ק רחוק מהכותל המזרחי של העזרה 79.8 מטר, וכשנמדוד שיעור זה מהמקום המשוער של הכותל המזרחי של העזרה [כ-74 מטר ממזרח לאבן וכנ"ל], יוצא שנשאר לנו הסלע בשיעור של כ-6-7 מטר במזרחו של קה"ק. ואורך קה"ק שהוא 20 אמה, הוא 11.5 מטר לפי שיעור אמה זו, ויוצא שהאבן עובר את חציו, ואפשר לנו לפרנס אף את שיטת הרמב"ם שהארון היה במערבו של קה"ק.

אבל, אם ניזיל בתר שיעור קטן לאמה לא נוכל ליישב את המציאות של האבן הזאת ביחס לכותל המזרחי של הרמה שתהיה בתוך קה"ק, [לפי שיעור אמה של 45.6 ס"מ לאמה כפול 159 אמות, שזהו המרחק שבין הכותל המזרחי של העזרה ועד הכותל המערבי של קדה"ק, קדש הקדשים מסתיים במרחק של 72.5 מטר מהכותל המזרחי של העזרה, והאבן מתחילה בערך שם, ואם נאמר שהכותל הוא לפי המזרח המדויק הרי שהאבן מתחילה כשני מטר מערבית לסוף קה"ק], והרי לנו ראיה נוספת לשיעור הנ"ל. [אלא שכותב שזהו רק ראיה שהשיעור הוא בערך כשיעור זה אבל אין זה ראיה לדיוק השיעור הואיל ואף אם נקבע שהשיעור הוא קרוב לשיעור זה עדיין יתיישבו הדברים].

רוחב שער ברקלי

ד) עוד מוכיח הוא את הדבר (עמ' 140) מרוחב שער הנמצא בצד הדרומי של רחבת הכותל [בדרום המקום שמשמש כיום כעזרת נשים], השער הזה הוא שער קדום מזמן בניית הכותל המערבי, ומכונה 'שער ברקלי', וכהיום הוא סתום באבנים, לפי מדידות שנעשו ע"י האנגלים שיעור רוחבו הוא 5.74 מטר.

והשתא, הלא שנינו במדות (פ"ב מ"ג) דכל הפתחים שהיו שם היו רחבים עשר אמות, וכיון ששער זה, לשיטתו, היה אחד משערי הר הבית הרי לנו ששיעור רוחב שער זה הוא עשר אמות, ואם נחלק את רוחבו של שער זה לעשרה יצא לנו בדיוק נמרץ 57.4 ס"מ האמה!

ה) ראה נוספת יש לו מכתבי יוסף בן מתתיהו, ונדון על זה בפני עצמו להלן פרק י"ז.

עד כאן ראיתיו ששיעור האמה הוא 57.4 ס"מ. ואף שלפום ריהטא נראה שראיתיו חזקים מאוד, אמנם באמת יש לפקפק טובא בכל ראיתיו, וכפי שנבאר בפרקים הבאים.

פרק ט'

כמה דחיות להוכחת הועל"מ מרוחב שער ברקלי

נתחיל במאי דסלקינן מיניה, בראיה משער ברקלי.

הנה, הרב קורן כבר הקשה על עצמו שני קושיות עצומות, ואלו הם:

א. בקצה המנהרה שנמצאת כיום בעזרת הגברים שבכותל נמצאת קשת גדולה אשר מכונה קשת וילסון. ולדברי החוקרים, מעל גבי קשת זו נכנסו דרך שער להר הבית, ובס' ועל"מ כותב שהוא היה השער העיקרי שנכנסו דרכו להר הבית מצד מערב. והנה, במשנה במידות (פ"א מ"ג) מבואר שרק בצד דרום היו שני שערים להר הבית [שני שערי חולדה], ואילו בצד מערב היה רק שער אחד, ושער קיפונוס שמו, ואיך יתכן שהיו שני שערים לצד מערב?

ותירץ ע"ז (עמ' 148), ד"ל דשער ברקלי לא היה אלא שער מחילה, [קשת וילסון יותר גבוה משער ברקלי בכ-15 מטר], והתנא לא קחשיב שער זה הואיל ואינו שער עיקרי¹¹.

ב. עוד קשה, שהרי שנינו במידות (פ"ב מ"ג), דכל הפתחים שהיו שם היה גובהן עשרים אמה ורחבן עשרה חוץ משל אולם, ולפי זה היה צריך להיות גובהו של שער ברקלי יותר מ-11 מטר, ובפועל אין גובהו אלא 8.80 מטר (ירושלים בספרותנו עמ' 116), שזה פחות הרבה מכפלים מרוחבו.

וע"ז תירץ (עמ' 143), דמה ששנינו שגובהו כפלים מרוחבו לא אזיל על שער זה הואיל ויש לומר ששער זה שער מחילה היה וכן"ל, ובמחילה מוגבלים אנו מגובה הקרקע שמעל המחילה וזהו הטעם שכאן לא יכלו להקפיד על גובהו שיהיה כפלים ברחבו. עד כאן דבריו.

ואני בענייני תמה, הלא אם ברור לנו, כפי שהוא עצמו כותב, שחז"ל בדבריהם במסכת מדות לא התייחסו לשער זה, הן ביחס למנין השערים שבמערב, והן לענין גובהו, א"כ הלא נפל כל הראיה משער זה לשיעור האמה. וצע"ג.

ובספר מדות ומשקלות של תורה להרב יעקב גרשון וייס (עמ' רחצ) התייחס לראיה לשיעור האמה משער ברקלי, ומדבריו עולים עוד שתי הערות נכונות מאוד על ראיה זו.

א. הביא שם עדות מהנדס (ר' מאיר קוזניץ משיכון פאג"י בירושלים) אשר מדד את שער ברקלי בדקדוק ונתברר לו ששיעורו אינו 5.74 מטר כפי שקבעו החוקרים האנגלים אלא הוא 5.55 מטר, וכתב שם [במומח"ת] להסביר את סתירת הדברים, שהמעין בספר של החוקר האנגלי וילסון יראה ששיעור זה של 5.74 שכתב היה מתוך השערה גרידא. ולפי זה יוצא, שלשיטתו שיש להוכיח את שיעור האמה מרוחב שער זה, הרי לנו ראיה ברורה ששיעור האמה אינו כהשיעור שקבע. אלא שיעורו הוא רק 55.5 ס"מ לאמה. [יש לציין שבספר 'חצרות בית ה'" (פ"ג הערה 8) כבר הביא הרב קורן בעצמו את עדותו של המהנדס הנ"ל].

¹¹ עיי' תוס' כתובות קו. ד"ה שבעה בשם ר"ת, שכ' כעין זה על שערי העזרה.

ב. אי אפשר לנו להוכיח דלא כהשיעור הקטן מרוחבו של שער ברקלי, הואיל ולפי השיעור הקטן, אם אנו קובעים שכיפת הסלע הוא מקום קה"ק, וה'כותל המערבי' הוא כותל הר הבית, הרי שמוכרחים אנו לומר שאין שער זה בתוך תחום הר הבית המקודש, אלא הוא נמצא בתוספת הדרומית, [וגם כאן יש לציין שעיקרה של דחיה זו לראיה משער ברקלי כבר מופיע ב'חצרות בית ה' (פ"ג אות ג') וז"ל 'יש לציין כי שער זה ייתכן שהוא בחלק שנוסף להר הבית מדרום, ... וזה כמובן מקטין את מדת הראיה ממנו לכל שיעור שהוא'].

נרחיב את הדברים:

אם אנו קובעים שהכותל המערבי הוא כותל הר הבית המקודש כפי שנקט הועל"מ הרי שמוכרח מיניה וביה שאין שער ברקלי נמצא בתחום הר הבית לפי השיעור הקטן. כי כלל שלא ימוט הוא, שאין יותר מחמש מאות אמה מהצד הדרומי ועד הצד הצפוני של הר הבית. ולפי השיעור הקטן לאמה המבואר בספרי זמנינו שהוא 45.6-46 ס"מ לאמה, [עי' 'מדות ושיעורי תורה' (פ"ה ס"י) ושאר ספרי זמנינו המדברים בענין השיעורים. שיעור זה קטן משיעור הגרא"ח נאה (48 ס"מ), אמנם עיקר הדברים שנתבארו כאן נכונים גם לשיעור הגרא"ח^נ], שיעור חמש מאות אמה לשיעור הנ"ל הוא 228-230 מטר.

ובמס' מדות רפ"ב שנינו, "הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, רובו מן הדרום שני לו מן המזרח שלישי לו מן הצפון מיעוטו מן המערב". ופירשו רוב המפרשים (עי' עזרת כהנים) כדברי הרמב"ם (פ"ה מהל' ביה"ב ה"ו), "העזרה לא היתה מכוונת באמצע הר הבית, אלא רחוקה מדרום הר הבית יתר מכל הרוחות וקרובה למערב יתר מכל הרוחות, ובינה ובין הצפון יתר ממה שבינה ובין המערב, ובינה ובין המזרח יתר ממה שבינה ובין הצפון", [וכ"כ בפיה"מ]. ומבואר שהמרחק של שטח הר הבית הפנוי מצד צפון היה יותר מהשטח שבצד מערב.

ולפי זה, גם אם נחשב את המרחק הקטן ביותר ששייך שהיה הר הבית למערבו עדיין יוצא שהר הבית מסתיים רחוק מאוד משער ברקלי.

והרי החשבון: כבר ביררנו לעיל פ"ד, שמשיעור 97.5 מטר שיש בין האבן לכותל המערבי (ירושלים בספרותנו עמ' 192) נוכל להוריד לעזרה ולבית לכל היותר 45 אמות, עיי"ש החשבון. ו-45 אמות לפי השיעור הקטן הוא קרוב ל-21 מטר. ולכשנפחית שיעור זה מ-97.5, ישאר לנו קרוב ל-77 מטר לרוחב הר הבית במערבו [כולל כותל העזרה], ולפי זה בצד הצפוני יש לפחות 77 מטר להר הבית עד כותל העזרה הצפוני [ומסתבר שהיה יותר].

ושער ברקלי נמצא במרחק של כ-150 מטר דרומה לאבן. ולשיעור הזה יש להוסיף לזה שני דברים: א. השיעור שיש מהקצה הדרומי של האבן ועד הקצה הצפוני של העזרה, שזה לכל הפחות 68 אמות, שהרי רוחב העזרה היה קל"ה אמה (מדות פ"ב מ"ו), ויוצא שממרכז קדש הקדשים ועד קצה העזרה בצד הצפוני היה 67.5 אמות, והארון שהיה מונח במרכז קה"ק (עי' מגילה י: ע"ג האבן היה אמה וחצי רחבו (שמות כ"ה י'), ובע"כ שהאבן היתה בולטת לכיוון דרום ממרכז קה"ק לפחות חצי אמה, וא"כ זה יוצא לפחות 68 אמות שהוא יותר מ-31 מטר. ב. 77 מטר שהיה הר הבית מהצפון - לפחות.

וביחד: 31 ועוד 77 ועוד 150, שוה 258 מטר, והרי זה כ-65 אמות יותר מחמש מאות [לפי השיעור הקטן הנ"ל], וברור מזה, שלא יתכן לומר כלל לפי השיעור הקטן שהאבן הוא במקום קה"ק ויחד עם זה לומר ששער ברקלי היה שער של הר הבית, ושוב ליכא להוכיח מזה מידי.

ה. ועוד יש להעיר, דלפי מה שנתברר לעיל תחילת פ"ה, אם ננקוט כדברי הרדב"ז שהאבן שתחת כיפת הסלע הוא אבן השתיה, הרי שלפי השיעור הקטן לאמה לא יתכן כלל לומר שה'כותל המערבי' הוא הכותל של הר הבית, ע"ש, וממילא שוב אין להוכיח כלום משער ברקלי שנמצא בכותל המערבי.

ו-ז. ועוד יש להוסיף, דכל זה מלבד מה שכתבנו כבר בפ"ה ופ"ו, דלכאורה יש להוכיח מאריכותו של הכותל המערבי, ומכיוונו, שה'כותל המערבי' לא היה אלא כותל חיצוני ולא היה הכותל של הר הבית המקודש, ולפי זה בודאי שאין לנו שום ראיה משער זה. [ועי' בקרית אריאל פ"ט הערה ק"ד שעמד על חלק מהדברים הנ"ל].

סוף דבר, נמצינו למדים דאין להוכיח כלום מ'שער ברקלי' לענין שיעור האמה.

פרק י'

שתי דחיות להוכחת הועל"מ מהפרש הגובה שיש בין פני הסלע שבסמוך לכותל

המזרחי עד לפסגת ההר

רצפת הר הבית היתה בהכרח יותר גבוהה מהסלע הן בגלל הריצוף והן בגלל הכיפין ע"ג כיפין

ונבוא לדון בראית הועל"מ מהפרש הגובה שיש בין פני הסלע בסמוך לחומה המזרחית לסלע שתחת כיפת הסלע, שהוא 12.7 מטר. והואיל וידוע לנו שההפרש בין הר הבית לאבן השתיה היה 22 אמות וג' אצבעות, וכשנבוא לחשבון, יצא לנו שיעור האמה 57.4 ס"מ בדיוק.

הנה, הוכחה זו מתבססת על ההנחה שריצפת הר הבית היתה על הסלע ממש. אמנם, עיקר הנחה זו צריכה עיון, דמנא לן שזה היה גובהו של הר הבית, גובה פני הסלע יכול רק לומר לנו שהר הבית לא היה פחות משיעור זה הואיל וסלעים אינם צומחים, אבל אולי היה על פני הסלע גובה מסוים של עפר וריצוף שהגביהו את פני הר הבית.

ובאמת, דמצינו בספר 'עזרת כהנים' (פ"ב מ"א סד"ה הר הבית -ה), שכ' להוכיח שהר הבית כולו היה מרוצף. וז"ל, "ודע עוד דהא פשיטא הוא שכל העזרה היתה מרוצפת ברצפת אבני שיש וכמו שכתבתי זה בהרבה מקומות, אך אפילו הר הבית כולו היה מרוצף באבני שיש, וכדמוכח מלשון המדרש בראשית רבה (ס"א ז') כו' דאמר שם כיון שהגיע [אלכסנדר מוקדון] להר הבית אמר לו [גביעה בן קוסם] אדוני המלך שלוף מנעלך ונעול לך שתי אנפלאות שהרצפה חלקה שלא תחליק רגליך, ע"כ". וכן מבואר בספר 'תבנית היכל' [ספר קדום וחשוב על עניני מסכת מידות לרבי יעקב יהודה אריה טימפלו (אמשטרדם ת"י)], שתיכן את כל עניני תבנית הבית השני על פי חז"ל וגם על פי כתבי יוסף בן מתתיהו, מובא הרבה בספר החשוב 'עזרת כהנים' (ח"ב פ"ד), וז"ל, "מישור הר המוריה או הכר הנרחב שהיה שמה היה נקרא הר הבית כו' והמישור הזה הוא מרובע מחמש מאות אמה לכל רוח וכו' ורצפת המישור הזה מרוצפת אבנים יקרות מאבני שיש".

מלבד זה, הלא הר הבית היה כולו בנוי על כיפין ע"ג כיפין כמבואר ברמב"ם (רפ"ה מהל' ביה"ב), "הר הבית כו' וכיפין ע"ג כיפין היו בנויות לו מתחתיו מפני אוהל הטומאה", ומקורו בדברי המשנה בפרה (פ"ג מ"ג) "הר הבית והעזרות תחתיהם חלול מפני קבר התהום" כמבואר שם בכסף משנה.

וא"כ דווקא לשיטתו שניתן להוכיח על פי שיעור גובה אבן השתיה מוכרחים אנו לומר ששיעור האמה הוא פחות מהשיעור שקבע, מכיון שההפרש שהיה בין קרקע הר הבית לבין קה"ק היה בהכרח פחות מ-12.7 מטר, כי יש להוסיף על גובה הסלע בסמוך לחומה המזרחית גובה מסוים בגלל הכיפין ע"ג כיפין וגובה הריצוף. וממילא גם שיעור האמה הוא בהכרח פחות מ-57.4 ס"מ לאמה.

בזמן הבית בהכרח שאבן השתיה היתה יותר גבוהה מכפי שהיא בזמנינו

זאת ועוד, ראיה זו מיוסדת היא על ההנחה ששיעור האבן כפי שהיא לפנינו לא נגע בה אדם מזמן שעמד הבית על תילו, ונשארה האבן בדיוק כפי גובהה המקורית שהיתה מעל פני הים בזמן הבית, אמנם באמת ניתן להוכיח שבזמן שעמד הבית על תילו היתה האבן גבוהה יותר ממה שהיא כעת, והונמכה בידי זרים, ודבר זה מוכרח הוא לכל השיטות שנאמרו בשיעור האמה. [וכבר האריך להוכיח כן בספר 'הר הקודש' מעמ' קמ"ט].

דהנה במס' מדות (פ"ג מ"ו) מבואר שהפרש הגובה שהיה בין קרקע עזרת כהנים לקרקע האולם היה שש אמות, כי היו שם י"ב מעלות שכל אחת מהן היה גובהה חצי אמה. ושיעורו לפי השיעור הקטן של האמה [45.6 ס"מ וכן"ל פ"ט], 2.74 מטר, ולפי שיטת הועל"מ שיעורו הוא 3.45 מטר.

ובפועל, פני הסלע מעל הרמה במקום שהיה בו עזרת כהנים, שהוא השטח של הרמה למזרחו של האבן [-אם ננקוט כדעת הרדב"ז שהאבן הזאת היא אבן השתיה], גובהו הוא 741.3 מטר מעל פני הים, [עי' במפה הטופוגרפית שבסוף הספר ועל"מ], וגובה הסלע תחת הכיפה הוא 743.7 מטר מעל פני הים, ז"א 2.4 מטר הפרש גובה בלבד, וכשנחלק את זה לשש יצא לנו 40 ס"מ לאמה, ושיעור קטן כזה לאמה הלא אין מי שסובר כן [השיעור הקטן ביותר לאמה, כפי המובא בס' שיעור מקוה להגרא"ח נאה זצ"ל (עמ' קמו) שמנה שם כרוכלא את כל השיטות, הוא, 44.4 ס"מ]. ובאמת שעלינו להקטין את השיעור עוד יותר שהרי העזרות היה תחתיהם כיפין ע"ג כיפין ומעליהם ריצוף של אבני שיש, [עי' לעיל בסמוך שמפורש במשנה בפרה שהעזרות היה תחתיהן חלול, וכן ענין הריצוף בעזרה מבואר ברמב"ם (הל' ביה"ב פ"א ה"י) "ומרצפין כל העזרה באבנים יקרות" וברש"י פסחים סד. (ד"ה אלא) כ' "ומדיחין את כל העזרה שרצפה של שיש היתה כולה" וע"ע במקו"צ ברמב"ם פרנקל], ועלינו להוריד בשביל זה לפחות עוד כ-20 ס"מ [ומסתבר שיותר], ולפי זה יצא לנו שיעור האמה 36 ס"מ בלבד!!

[כיוצא בזה ניתן להוכיח עוד מגובה פני הסלע בתחום של העזרת נשים, שהוא לדבריו המשטח שנמצא מתחת לרמה וצמוד אליו מצד מזרח. הגובה שם הוא 735 מטר מעל פני הים, ויוצא ההפרש שיש בין מקום זה לבין פסגת הסלע, 8.7 מטר. והנה, ההפרש שהיה בין שטח העזרת נשים לרצפת ההיכל, לראב"י שהילכתא כוותיה וכן נפסק ברמב"ם, היה 16 אמות, [חמש עשרה מעלות מעזרת נשים לעזרת ישראל שכל אחד היה גובה חצי אמה (=7.5 אמות), מעלה אמה בין עזרת ישראל לעזרת כהנים, הדוכן עוד ג' מעלות שביחד הם אמה וחצי, ועוד 12 מדרגות שהם ו' אמות מהמזבח ועד האולם, כמבואר כל זה במסכת מדות (פ"ב, ג ה ו, ופ"ג ו)]. לכשנחלק 8.7 מטר ל-ט"ז אמה יצא לנו שיעור של 54.3 ס"מ לאמה, ואם נוסיף לזה את הכיפין ע"ג כיפין יתקטן שיעור האמה עוד יותר. ושוב מוכח, שהאבן היתה יותר גבוהה בזמן הבית. [אמנם הוכחה זו היא רק לשיטתו ששיעור האמה הוא 57.4 ואילו ההוכחה הראשונה היא הוכחה לכל השיטות]].

ובעל כרחנו צריכים אנו לומר, שידי זרים קיצצו את האבן והשפילוה מגובהה. ובאמת שגם לולי ההוכחה יכולים אנו לדון מעצמינו שיתכן שכך היה, שהרי טורנוסרופוס הרשע חרש את ההיכל (תענית כט.), ואולי זה כלל גם את קציצת האבן מגובהה.

ובספרי היסטוריה קדומים מסופר שאדרינוס הרשע בנה על מקום המקדש היכל לעבודה זרה¹², [ע"י ירושלים בספרותנו (עמ' 444), ובס' ועל"מ כתב (עמ' 194) שכיפת הסלע בנוי על שרידי בית עבודה זרה זו, ע"ש שביסס קביעה זו]. ב"ירושלים בספרותנו" (עמ' 446) הביא עוד שהקיסר הביזאנטי יוסטיניאן העמיד שם בית עבודה זרה כ-470 שנה לאחר החורבן. ובמאמר מחקרי על אבן השתיה [שהומצא לידי ע"י הרב קורן] ראיתי שהובא, שבשנת 1114 [ד' תתע"ד] הקימו הצלבנים ימ"ש על הסלע משטח שיש עבור מזבח, והכובש המוסלמי צאלח א' דין הסיר משטח זה בשנת 1184 [ד' תתקמ"ד]. וכבר התאונן הרמב"ן על ענינים אלו בקינתו על המקדש, "זה מחריב ועוקר את הגבולים, וזה מציב ומקים אלילים" (כתבי רמב"ן ח"א עמ' תכו).

וכבר אמר כן המלאך לדניאל מראש כמה פעמים, שלאחר חורבן בית שני יעמוד על מקום המקדש שקוץ משומם, וכמבואר בספר דניאל, "וזרועים ממנו יעמדו וחללו המקדש המעוז והסירו התמיד ונתנו השקוץ מש"מם", (דניאל יא לא), ופי' במצודת דוד, "אנשי מלחמה בעלי זרוע מבני רומא יתחזקו יחללו את המקדש ... ונתנו השקוץ משומם במקום המקדש יעמידו צורת עכו"ם המשוקץ הנאלם ומושתק כאבן דומם". ובמלבי"ם שם, "ונתנו השקוץ משומם, זה היה אח"כ בימי אדרינוס שהעמידו פסל על מקום המקדש". ועוד בדניאל (ט כז) "ועל כנף שקוצים מש"מם" ע"ש בפי' המלבי"ם [-הובא בהערה 11], ובסוף דניאל (יב יא) "ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם" יעוין ברש"י ומצודת דוד שם.

ופשוט שכל אחת מהפעולות המתוארות לעיל יכולה היתה לגרום מחדש לשינוי פני האבן.

ואף המוסלמים בנו שם כידוע. ואולי כחלק מעבודות הבניה הללו קיצצו באבן, [וכן ראיתי באמת במאמר המחקרי הנ"ל שכתב לתלות חציבות שונות באבן בבניית המוסלמים]. ומי יודע עוד איזה ענינים והרפתקאות עברו על המקום תחת ידי מלכי האומות שלא נודעו לנו¹³. וכבר כתב כעין זה הרדב"ז (שו"ת הרדב"ז ח"ב סי' תרל"ט), שהגויים קיצצו את הר הבית מגובהו המקורי, "כי בהיות כי עכו"ם כבשו את הבית כמה פעמים, ומשנאתם אותו ערו עד היסוד בו", עיי"ש¹⁴.

¹² בפי' המלבי"ם על דניאל מבואר שמעשה זה היה שבעים שנה לאחר החורבן, וז"ל, "ע" שנה אחר החורבן העמיד אדריאנוס את צלמו במקום המקדש", אמנם בס' "דורות הראשונים" (ח"ד מעמ' 578) בירר באריכות שדבר זה היה רק כששים שנה לאחר חורבן הבית.

¹³ נביא כאן עוד ציטוט שמצאתי במאמר הנ"ל בשם 'איבן אלאיתר' [כנראה סופר ערבי] "הנוצרים חיפו אותו [-את האבן] בשיש, וזאת מפני שפעמים הרבה היו מפתיעים את הכמרים בהסרת חתיכות מאותה אבן על מנת למכור אותה בזהב כמשקלה; היה לה שם לאבן הזאת שהיא מביאה מזל טוב. בשוכם היו הנוצרים בונים כנסיות ושמים את השברים האלה על המזבח הראשי. זה היה מה שהניע [את] אחד המלכים הקודמים להלביש את הסלע שיש, הפחד שבסוף לא יישאר ממנו שריד; אבל השולטן [צאלח א' דין] ציוה לחזור ולחשוף אותו". ועוד מובא שם ציטוט נוסף מסופר מוסלמי המתאר את כניסת המוסלמים לכיפת הסלע לאחר שניצחו את הנוצרים "הפרנקים [-כינוי לנוצרים] חתכו הרבה חתיכות מאותו סלע שהוליכו לקושטא ולסיצ'ליה ושם מכרו במשקל זהב. לבותנו נשברו בצער ראיית המקום שממנו נלקחו אותן חתיכות".

¹⁴ אלא שהרדב"ז מדבר רק על גובהו של הר הבית ומדבריו שם נראה שהבין שגובה האבן עצמו לא הושפל, אבל מ"מ חזינן שנקט שהיה שם שינוי ממה שהיה בזמן הבית, ואף אנו נוכל לומר כן על האבן ג"כ.

ולפי זה הלא א"א לנו להוכיח מידי ע"פ גובה אבן השתיה כפי שהוא בזמנינו, אלא צריכים אנו קודם לדעת את שיעור גובהה האמיתית איך שהיתה בזמן הבית, ורק אח"כ נוכל אולי לשער את שיעור האמה לפי זה.

אולם באמת אי אפשר לנו להוכיח כלל את שיעור האמה באופן שהוכיח ממנו, שהרי לפי דבריו שמדידת הגובה לענין זה הוא מגובה פני הסלע של הר הבית ועד פסגת הסלע של הר המוריה, מוכח הענין מיניה וביה שאין מדידה זו נכונה, שהרי אם מוכרחים אנו לומר שהסלע בזמן הבית היה גבוה יותר, וכנ"ל, א"כ בהכרח שגם שיעור האמה יוצא יותר גדול, ושיעור חמש מאות אמה חורג מעבר לשיעור החומות של הר הבית שלפנינו, ודבר זה לא יתכן.

נכתוב את הדברים כפי שיוצא לפי השיעור של 45.6 ס"מ לאמה: שש אמות כבר כתבנו שהוא 2.74 מטר. וגובה הסלע במקום שממזרח לאבן ששם היתה העזרה, הוא בגובה 741.3 מטר מעל פני הים, לגובה הסלע של העזרה נראה שיש להוסיף לפחות כחצי מטר עבור הכיפין ע"ג כיפין והריצוף, והרי לנו שיעור של 741.8 מטר מעל פני הים, וביחד עם 2.74 הנ"ל הרי לנו 744.5 מטר מעל פני הים. גובה הסלע בפועל הוא 743.7 מטר מעל פני הים, ולפי יוצא שהסלע הושפלה מכפי שהיתה בזמן הבית לפחות קרוב למטר. [ולפי שיעור 57.4 ס"מ: שש אמות הם 3.45 מטר וא"כ שיעור האבן המקורית היתה 745.25, ולפי זה האבן נקצצה והושפלה בכ-1.5 מטר].

יש להוסיף, שגובה זה הוא הנקודה הגבוהה ביותר באבן ובצד המזרחי של האבן הוא נמוך יותר, ולפי השיעור הקטן, אם נאמר שכותל הרמה היה הכותל המזרחי של עזרת ישראל, הרי שמקום הארון היה בצד המזרחי של האבן כמבואר להלן פרק י"א, וא"כ צריך להוסיף עוד על הגובה הנ"ל, כי אנו חישבנו את הדברים לפי שיעור המקום הגבוה שבאבן, ויוצא לפי דברינו שגם בצד המזרחי היה האבן לא פחות מגובהו בצידו המערבי בזמן הבית ואף יותר גבוה ממנו. ואעפ"כ לענ"ד עדיין ניתן הדבר להיאמר בפרט לאור כל מה שכתבנו לעיל בסמוך בסיפור כל הני הרפתקאי דעדו על אבן השתיה.

ולפי הדברים שכתב בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סי' תרצ"א), מבואר שעדיין בזמנו היתה האבן יותר גבוהה ממה שהיא עתה, דהרדב"ז כתב שם, "הדבר ברור שתחת הכיפה שם אבן השתיה בלי ספק הנקרא אצלם אלסכרא" וכתב שם הרדב"ז, דמ"מ יש שינוי בשטח ממה שהיה בזמן המקדש, שהרי בזמן הבית היה גובהו ג' אצבעות (יומא נג:), "ועתה שאלנו את פיהם ואמרו שהיא גבוהה מקרקעית הכיפה ג' קומות", והוכיח מזה שהגוים חפרו את הקרקע שמסביב לאבן ולכן עכשיו היא גבוהה יותר. וחזר הרדב"ז וכפל את הדברים בשיעור כעין זה בתשובה אחרת (ח"ב סי' תרל"ט), וז"ל "תדע דתנן ביומא משניטל הארון אבן היתה שם מימות הנביאים ושתיה שמה גבוה מן הקרקע ג' "

ובאמת, די להעיר על מה שחילק הרדב"ז בין ההר לאבן, שההר הושפלה ולא האבן, שהרי מה שהוקשה לו שם הוא, למה הר הבית בזמנו נמוך מגובה העיר שממערב לו ומהמקורות נראה שהר הבית היה גבוה יותר, ותיירץ שבאמת בזמן הבית היה הר הבית גבוה יותר. אבל א"כ הלא בהכרח שגם האבן היתה גבוהה יותר, הואיל וגם היא נמוכה יותר מהרובע, והאבן הלא היתה בולטת מעל כל גובהו של ההר עוד ג' אצבעות, וצ"ע. [ולמרות שבזמן הרדב"ז גובה האבן היה לכאורה יותר גבוה ממה שהוא בזמנינו וכפי שכתבנו להלן בסמוך, מ"מ כנראה שגם בזמנו לא היה האבן גבוה יותר מגובהו של הרובע היהודי].

אצבעות ועליה היה נותן, פי' המחתה של קטורת, ועתה שאלתי את פי העכו"ם ואמרו לי שהיא גבוה ב' קומות ויותר וזו ראייה גמורה שנאכל קרקעות הבית". עכ"ל.

ומבואר בדברי הרדב"ז שבזמנו היתה האבן הרבה יותר גבוהה ממה שהיא עתה, כי כהיום הפרש הגובה של האבן מפני הסלע של קרקעית הכיפה הוא בין 1.25 מטר ל-2 מטר בלבד (עי' ירושלים בספרותנו עמ' 193), וגובה זה, שהוא אך מעט יותר מקומת אדם, אינו מתקרב אף לב' קומות, וכ"ש ליותר משני קומות, וכ"ש לפי הנוסח שבתשובה האחרת שהיא גבוהה ג' קומות. וכבר הכרחנו לעיל שבזמן הבית היתה האבן יותר גבוהה, ובדברי הרדב"ז נתחדש לנו שעדיין בזמנו היתה האבן יותר גבוהה ממה שהוא בזמנינו. [ואמנם יש לשים לב שעדות זו מסתמכת היא רק על עדות הגוים, ואולי שיקרו לו ויתכן שבאמת כבר בזמנו נקצצה האבן לגובה כפי שהוא בזמנינו, ומ"מ, מכיון שעצם הענין שהאבן היתה גבוהה יותר בעבר כבר מוכח גם בלי דבריהם, ומלבד זה הלא הרדב"ז סמך עליהם, על כן לא נמנענו מלהביא את דבריהם. אגב, ברור הדבר שכל מה שהסתמך על דבריהם היה רק לגבי גובה האבן, אבל לגבי עצם הענין ש'אלסכרא' זה אבן השתיה, בזה הוא לא כותב שהסתמך על דעתם, ומשום שבאמת זו היתה מסורת מקובלת בישראל מזה דורות רבים, ועי' במה שהרחבנו בפרקים האחרונים לבסס מסורה זו].

מהתוספתא בברכות מוכח שהר הבית הושפל

והנה, בדברי התוספתא מבואר, שבאמת בזמנינו אין הר המוריה באותו גובה שהיתה בזמן הבית.

דז"ל התוספתא בברכות (סוף פ"א) "ומנין שאין שכינה חוזרת לתוכה עד שתעשה הר שנאמר ההר הטוב הזה והלבנון"¹⁵. ואף שגם בזמנינו המקום הוא על הר, צ"ל שבזמן הבית היה יותר גבוה ממה שהוא עתה, וההבדל שהיה בין קודם החרישה לאחריה הוא מה ששינה את המקום מלהקרא יותר הר.

עכ"פ מבואר שכהיום אין גובהו של ההר כפי שהיה בזמן הבית, ומסתבר מאוד שגם האבן נגדעה מהגובה שהיתה בזמן הבית. שהרי האבן שהיתה בולטת בגובה ג"ט מעל רצפת קה"ק, היתה בפיסגת ההר, ואם היא נשארה כפי שהיתה לא מסתבר שזה יחשב שאין עליה שם הר שהרי פסגתה נשארה כמו שהיתה, ונמצינו למדים דיש לנו ראייה גדולה מדברי התוספתא, שאין גובה האבן עתה כפי שהיתה בזמן הבית.

¹⁵ על פי דברי התוספתא הללו, ביאר הגרמ"ד הלוי סולובייצ'יק שליט"א בשם אביו מרן הגר"ז זצ"ל (מאורי המועדים ח"ב עמ' קא), דזהו עומק הצרה הגדולה של "ובו ביום המוכן לפורענות [-תשעה באב] חרש טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום את ההיכל ואת סביביו לקיים ציון שדה תחרש" (לשון הרמב"ם פ"ה מהלכות תעניות ה"א), דע"י שחרש את ההיכל גדע את ההר מגובהו ועי"ז אין השכינה יכולה לשרות בו יותר עד ירחם ה' עמו וישוב המקום להיות הר, עכ"ד וע"ש שהרחיב עוד בענין זה.

פרק י"א

דחיית הוכחת הועל"מ משיעור המרחק שיש בין כותל הרמה המזרחית ועד אבן

השתיה

ונבוא עתה לדון בראיתו של הועל"מ משיעור המרחק שיש בין כותל הרמה המזרחית ועד אבן השתיה, שאם אנו קובעים שהכותל המזרחי הזה הוא כותל העזרה, [וסמך לדבר מהזוית הישרה שמתאימה עם הזוית של כותל העזרה], הרי שלפי השיעור הקטן של האמה יוצא שקה"ק לא עמד במקום האבן, כי האבן מתחילה בסוף קה"ק או אפילו במרחק כ-2 מטר מערבית לסוף קה"ק, עי' לעיל פ"ח, משא"כ לפי השיעור הגדול האבן עומדת עכ"פ במזרחו של קה"ק.

והנה, מכל הראיות שהבאנו במאמר זה לשיעור הגדול, זו היא הראיה היחידה, שאין עליה פירכא גדולה'. ובאמת שראיה יפה היא לכאורה, כי אם נאמר שקה"ק היה בדיוק היכן שנמצאת האבן כיום, וכמבואר בדברי הרדב"ז (ח"ב סי' תרצ"א), וז"ל "הדבר ברור שתחת הכיפה שם אבן השתיה בלי ספק הנקרא אצלם אלסכרא", ונלך אחר השיעור הקטן, נצטרך לומר שהאבן נקצצה הרבה. כי לפי השיעור הקטן הרי שבתחילת הרמה נמצא כבר המקום שעמד שם העזרת נשים, והפרש הגובה בין העזרת נשים להיכל היה 16 אמות וכנ"ל בפרק הקודם, נוסיף לזה עוד אמה אחת בשביל הריצוף וכיפין ע"ג כיפין, הרי לנו 17 אמות שהיה הפרש בין הסלע של המקום שהיה שם העזר"נ לבין אבן השתיה, ולפי השיעור הקטן הוא הפרש של גובה כ-7.7 מטר, ובפועל הבדל הגובה הוא 2.4 מטר, ונצטרך לומר שהסלע היה גבוה יותר בזמן הבית כ-5.3 מטר יותר ממה שהוא עתה. משא"כ אם הולכים לפי השיעור הגדול, שפיר ניתן לומר שכותל הרמה הוא כותל העזרה, ואזי גובה האבן היה בזמן הבית רק כמטר וחצי יותר גבוה, וזה מסתבר יותר.

אמנם, נראה שגם ראיה זו יש לדחות, שהרי אף אם אומרים כהשיעור הגדול, בעל כרחינו צריכים אנו לומר שהאבן הושפלה גובה גדול של מטר וחצי (עי' לעיל סוף פ"י), ואם כבר מוכרחים אנו לומר שהאבן נקצצה, הלא אין לנו שום דרך לידע כמה נקצצה בקנאת האומות, ואולי היה הגובה עוד יותר והושפלה מגובה של כחמש מטר יותר מהגובה שלפנינו ג"כ, והלא אי אמר מלכותא עקרנא טורי עקר טורי (ב"ב ג:), וא"כ שוב ניתן לומר כהשיעור הקטן, ונאמר שבזמן הבית היתה האבן כחמש מטר יותר מגובהה העכשווי.

ועוד ניתן לדחות באופן יותר פשוט, דלעולם נאמר שכותל הרמה היא היתה כותלו של עזרת ישראל, אלא שבזמן הבית האבן התפשטה יותר לכיוון מזרח, ואז תהיה האבן במקומה הראוי בקה"ק אף לשיעור הקטן. ואותן הידים הרעות שהשפילו הרבה מגובהה, וכפי שמוכרחים לומר לכל הדעות וכנ"ל, הן הן שקיצרוה גם מצד מזרח שלה ושמנו אותה על אורכה הנוכחי.

ובכמה קיצרוה?

הדבר תלוי היכן בבית קה"ק עמד הארון. וכבר הבאנו לעיל פ"ד בהערה שיש ג' שיטות בדבר: א. לרש"י (מגילה י: ד"ה אינו) ותוס' במנחות (צח: ד"ה דוחקין) וכן נראה מדברי הירושלמי (ב"ב פ"ו סוף

ה"ב), הארון עמד באמצע. ב. להרמב"ם (הל' ביה"ב פ"ד ה"א) והרשב"ם (ב"ב צט. ד"ה ארון) הארון עמד במערבו, [בדברי הרשב"ם מבואר שהארון עמד בקצהו המערבי בסמוך לכותל המערבי של קה"ק, ובדעת הרמב"ם ניתן לומר שהארון עמד היכן שהתחיל חציו המערבי של קה"ק]. ג. ולריצב"א (תוס' ב"ב כה. ד"ה וצבא) עמד הארון במזרחו של קה"ק.

ואם נאמר, שהכותל המערבי של קה"ק היה במקום תחילת האבן מצד מזרח. א"כ, לפי הרשב"ם [והרמב"ם] שהארון עמד במערבו של קה"ק, נאמר שהאבן היתה ארוכה כמטר אחד יותר לצד מזרח, שזהו שיעור אמתיים וחצי שהיה אורך הארון לפי השיעור הקטן. לפי רש"י וכפי שנראה גם מדברי הירושלמי שהארון עמד במרכז קה"ק, צריך לומר שהאבן היתה ארוכה בכחמש מטר יותר לכיוון מזרח, [כי קה"ק היה לפי השיעור הקטן 9.12 מטר וחציו הוא 4.5 מטר וצריך להוסיף עוד כחצי מטר בחציו המזרחי של קה"ק כדי שיהיה הארון באמצע ממש]. ולפי הריצב"א עלינו להוסיף עוד חצי מטר למזרח.

ואם נאמר שהאבן מרוחקת יותר למערב בכ-2 מטר עלינו להוסיף לכל שיטה עוד 2 מטר.

ובסך הכל, עלינו לומר שהאבן התפשטה בזמן הבית יותר לכיוון מזרח בין מטר אחד ועד 7.5 מטר, תלוי לפי השיטות והחישובים הנ"ל. כמדומה שאין הדברים כ"כ רחוקים, ובפרט לאור מה שנתברר לעיל שהאבן הזאת נגעה בה ידי האומות וקיצצוה מגובהה ומי יערוב לנו שלא קיצרוה גם מאורכה לצד מזרח.

ואין בדברים הללו כ"כ סתירה לדברי הרדב"ז שאמר שהאבן שלפנינו היא אבן השתיה. משום דבאופן כללי הדבר נכון שזהו מקום אבן השתיה אלא שצריך להוסיף קצת למזרחה של האבן, והרדב"ז לא היה מודע לדקדוק החשבון ועל כן סמך על המסורה הידועה שהאבן המגולה היא אבן השתיה [ולגבי הנידון שלו לגבי התקרבות להר הבית, כמדומה שאין זה הבדל קטן זה משנה וממילא יתכן שאף אם העלה על דעתו צד כזה לא ראה לנכון לדון בזה הואיל ואין בזה נפק"מ]. והדברים באמת נכונים כמעט לגמרי ואין בזה סתירה כ"כ למסורה, וברור שמסורה כזאת שעוברת בעל פה מבלי שמישהו יקח אחריות להעביר אותה בצורה מסודרת ואחראית יכולה להשתכח במידה מסוימת ובאמת בימי קדם האבן היתה קצת יותר למזרח. ונשתכח הדבר וסברו שהאבן שרואים שם עכשיו הוא האבן, ובאופן כללי עדיין נכון הדבר שמקום אבן השתיה הוא תחת כיפת הסלע. ובפרט שהרי אסור להכנס שם, ולא היה אפשרות לישראל לדייק היטב בדקדוק מקום אבן השתיה הקדום ולעמוד על השנויים הקטנים שחלו באבן.

פרק י"ב

סיכום פרקים ט' - י"א

נסכם בקצרה את הדחיות שכתבנו להוכחות של הועל"מ שכתבנו עד עתה, עם קצת תוספת.

הראיה משער ברקלי. אם יש ראיה משם הרי שזו ראיה לשיעור אמה יותר קטן מהשיעור שקבע הועל"מ הואיל ובאמת המידה היא קטנה יותר. אבל באמת אין משם ראיה כלל, הואיל ומוכח מיניה וביה שלא על פתח זה נתכוונו חז"ל באמרם ששיעור הפתחים היו עשר אמות, כיון שאין זה מתאים עם שיעור הגובה שהיה לפתחים, וכן בגלל ששער זה אינו כלל משערי העזרה שדיברו חז"ל עליהם, דא"כ יש לנו שני פתחים במערב והרי היה רק פתח אחד במערב. מלבד כל זה, מי גילה לנו שזה היה בתחום הר הבית המקודש שהרי לפי דברי הרדב"ז שכיפת הסלע הוא מקום קה"ק, הדבר ברור שיש תוספת בדרום שאין עליו אלא קדושת ירושלים בלבד, ואולי זה כבר בחלק הדרומי שמחוץ להר הבית.

הראיה מהפרש הגובה שיש בין פני הסלע בסמוך לכותל המזרחי עד לפסגת הסלע. אם יש משם ראיה הרי שזו ראיה שהשיעור הוא קטן מהשיעור שקבע הוא, הואיל והר הבית היה תחתיו כיפין ע"ג כיפין וזה בהכרח ממעט מהשיעור שלו. אמנם אליבא דאמת אי אפשר להוכיח משם מידי הואיל והדבר ברור שהאבן היתה בזמן הבית יותר גבוהה ממה שהיא עתה, כיון שאין ההפרש הקטן שיש בינה לבין העזרה מתיישב עם השיעור שאמרו לנו חז"ל, ועל כן אין לנו שום אפשרות להוכיח את שיעור האמה מזה.

הראיה מהמרחק שיש בין כותל הרמה המזרחי לאבן, לפי ההנחה ששם היה בזמן הבית תחילת עזרת ישראל. יש לדחות ולומר, שבזמן הבית האבן התפשטה יותר למזרח מכפי שהיא עתה, שהרי בהכרח עלינו לומר שבזמן הבית האבן היתה יותר גבוהה וא"כ אולי היתה גם יותר ארוכה לצד מזרח. ועוד ניתן לדחות ולומר, שלעולם אין כותל הרמה כותל העזרה וכותל העזרה היה יותר לצד מערב, אלא שהאבן הושפלה הרבה מגובהה, שהרי בעל כרחינו מוכרחים לומר שנקצצה מגובהה המקורי, ואולי נקצצה הרבה.

פרק י"ג

דחית הראיה של הועל"מ מהמרחק שבין הכותל המזרחי והמערבי די"ל שאין אלו

כותלי הר הבית

יש הרבה קשיים אם נאמר שאלו הם כתלי הר הבית

ועתה נבוא לדון בראיה הראשונה שלו, והוא, שמסתבר לומר שלא היו כתלים פנימיים יותר להר הבית מהכתלים שלפנינו, כי אם היו, לא מובן למה שימש אותו ריוח קטן שבין הכתלים שלפנינו לכתלי הר הבית. וכיון שקבענו שהכתלים שלפנינו עומדים באותו מקום שעמדו שם כתלי הר הבית בזמן הבית, לא נשאר לנו אלא למדוד את הרוחב של הכתלים הללו ואז נוכל לידע בבירור מהו שיעור חמש מאות אמה, והרוחב הממוצע של הכתלים באיזור שמתאים עם המסורה הידועה מדור דור שהמקום ששם נמצא כיפת הסלע שם היה בו קדש הקדשים, מידתו הוא 287 מטר, ולכשנחלק שיעור זה לחמש מאות אמה יצא לנו ששיעור האמה הוא 57.4 ס"מ.

האופן שקבע ה'ועל"מ' את המקום המקודש של הר הבית הוא כך, ראשית הוא מצא את המקום שבו המרחק הוא 287 מטר, שיעור שיש לו ביסוס לדעתו משער ברקלי וכו"ל, מקום זה יוצא ע"ג ה'רמה' -דרומית לכיפת הסלע. ושם הוא עשה עיגול שהמרחק בין צד לצד הוא 287 מטר, ובקצה הצפוני והדרומי של העיגול שם היו לדעתו החומות שתחמו את הר הבית המקודש מצפון לדרום. [שיעור זה אינו לגמרי ממוצע והוא רק ממוצע בקירוב, הואיל ואם ניקח את מרחק החומות המזרחי והמערבי בקצהו הדרומי ובקצהו הצפוני של המתחם המקודש לפי דעתו, יצא הממוצע יותר מ-287 מטר]. עכת"ד.

ויש הרבה קשיים על פי זה, ונמנה אותם אחת לאחת, [חלק מהדברים כבר הבאנו בפרקים הקודמים להעיר על דברי הגר"י מרצבך והגר"מ טוקצ'נסקי זצ"ל, ועי' שם הואיל וקיצרנו כאן בדברים שכבר הארכנו לעיל. בפרק זה נעסוק בקשיים שיש לפי הנחתו הוא שאלו הן חומות הר הבית, ובפרק הבא ניישב בעז"ה את מה שמקשה על ההנחה שאלו הם חומות חיצוניות].

א. שנינו במדות (רפ"ב), "הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה", ואין שום רמז שזה לא היה בדיוק ובפרט ששאר מידות השטח הנזכרות במסכת מידות הוא בדיוק נמרץ. ולפי דבריו אין זה אלא בערך, ולפי מידה ממוצעת, אבל באמת רוחב הכותל הדרומי היה מעט פחות מזה ורוחב הכותל הצפוני היה מעט יותר מזה, שהרי אין הכתלים המזרחי והמערבי הולכים בקו מקביל זה לעומת זה, אלא שהם מתרחבים והולכים מדרום לצפון, ולאורך כל המרחב שבין הצפון לדרום יש רק נקודה אחת ששם באמת היה חמש מאות אמה בדיוק ממזרח למערב, וכמה קשים הדברים.

ב. לפי דבריו יוצא כך, הכותל הדרומי שישנו לפנינו אינו כותל הר הבית, הצד הצפוני במקום שנגמרים שם הכתלים שהולכים מדרום לצפון על פני המזרח והמערב, שם לא עמד הכותל הצפוני בזמן הבית, חלק מהכותל המערבי, הן בצד צפון והן בצד דרום, אינו כותל הר הבית, כמו כן חלק

מהכותל המזרחי, הן בצד צפון והן בצד דרום, גם כן אינו כותל הר הבית. ורק חלק מסוים מהכתלים המערבי והמזרחי הם כותלי הר הבית.

והדברים קשים, שהרי ניכר בבירור שהכל זה אותם הכתלים והכל נבנה על אותה מתכונת, ואנן ניקום ונפלוג את הכתלים בסכינא חריפא ונאמר שרובם כנגד החול ומיעוטם כנגד הקודש?

ועוד, שהרי רואים אנו שכל הכתלים הקיימים הם יחידה אחת ולא מסתבר לומר שהיה כותל אחר בצד הדרומי שהתחבר לזה, דניכר הוא שהכותל הדרומי הקיים משתלב ומחובר יפה באבנים גדולות ועתיקות כאבני הכותל המערבי עם הכתלים המערבי והמזרחי והוא הכותל הדרומי שלהם.

ג. כבר הבאנו את מה שהוכיח הרב קורן לנכון מדברי הירושלמי ששער המזרח של העזרה [וממילא גם כותל המזרח של העזרה], היה מכוון ממש כנגד מזרחו של עולם. ואם ננקוט שהכתלים שלפנינו עמדו באותו מקום של חומות הר הבית, קשה למה בנו בצורה כזאת שאינה מתוקנת שהרי כנ"ל הכתלים אינם מכוונים בדיוק כנגד רוחות העולם ומדוע לא בנו גם את חומות הר הבית בצורה ישרה, באופן שיקביל בכיוונו לכותל העזרה, כנאה וכיאות ל'מחוז יפה ומשוש לכל הארץ הוא הר ציון העומד בצפון ירושלים' (מצו"ד תהלים מ"ח ג').

ובישוב הענין הזה כתב לנו הרב קורן במכתב, שנחל קדרון שלמזרח הר המוריה אין הולך בצורה ישרה מצפון לדרום אלא שהוא נוטה בשש מעלות לכיוון מערב צפון, ובצידו המערבי של ההר הנטיה הטבעית של ההר נוטה עוד יותר, וסיבות טבעיות אלו הם שגרמו לכתלים שנבנו כפי שהם נבנו.

ולענ"ד דבר זה קשה לאומרו. שהרי לא כל ההר הטבעי היה 'הר הבית', וכמש"כ המהר"ם קזיס בתחילת באורו למסכת מידות, "והיו מקיפין תחלה בחומה שיעור ממנו [מהר המוריה] שיאות לעשות בתוכו הבית עם כל תשמישיו, ומאותה חומה ולפנים נקרא הר הבית", וכן כ' בס' חנוכת הבית לרבי מלכאל אשכנזי (עמ' 83). וכן כתב גם בספר 'חנוכת הבית' לרבי משה חפץ (וינציא תנ"ו) בתחילת ספרו וז"ל, הר הבית הינו הר המוריה לצפון ירושלים, בו נבנה בית לשם ה', בית קדשנו אשר היה לשריפת אש בימי טיטוס, מוקף חומה סביב סביב ת"ק אמה ארכו ות"ק אמה רחבו רבוע. בתוכו נכללו כל העזרות וההיכל וכל אשר בשם מקדש יקרא. וריוח זה הסגור בין החומות זה שמו אשר יקראו בגמרא הר הבית שהוא מחנה לויה. אעפ"י שהוא שם כללי אל מול ההר ההוא, גם על סרח העודף חוץ לבנין שלא נתקדש כאשר קיימו וקבלו התוספות בפסקיהם על מסכת מידות". וז"ל הפסקי תוס' על מסכת מידות (סי' ה') וז"ל, "הר הבית היה לצפון ירושלים וההר היה גדול הרבה מת"ק על ת"ק אלא לא היה קדוש אלא ת"ק על ת"ק".

וא"כ שפיר היו יכולים לבנות את החומות לרוחות השמים כפי הראוי, הואיל ובלאו הכי לא היו משועבדים לגבולות הטבעיים של ההר. והיו יכולים לבנות חומות תמך במרחק מה מהחומות הללו ולמלאם בעפר באופן שיוכלו לבנות הכתלים בצורה ישרה. והרי בהכרח שהיו צריכים למלא עפר כדי לבנות את חומות הר הבית בצורה מתוקנת [וכמבואר גם ב'מלחמת היהודים' הבאנו את הדברים בהרחבה להלן תחילת פ"ז] ולא בנו את הר הבית כפי שהוא ההר הטבעי בלי שום שינוי, וא"כ קשה מאוד לומר שהיתה להם מניעה טבעית שלא היו יכולים לבנותו כהוגן.

ולומר שהיה בכלל 'הכל בכתב' שיהיה דווקא לפי כיוון הנטיה הטבעית של ההר, ולכן לא היו יכולים לשנותו קצת, דבר זה מנא לן.

האם העזרת נשים היה ריבוע מדויק

ואמנם, בכדי לתקן קצת את הקושי שיש בין התאמת כיוון הכותל המזרחי של הר הבית [לשיטתו שזהו הכותל שלפנינו] והכותל של העזרת נשים, חידש בעל הועל"מ, [וכך בנה גם את הדגם שלו הנמצא במנהרות הכותל], שהכותל המזרחי של העזרת נשים לא עמד במקביל לכותל המזרחי של עזרת ישראל אלא עמד באלכסון באופן שמקביל לכותל הר הבית המזרחי. באופן שהכותל מתרחב והולך לכיוון מזרח כל כמה שהוא נמשך לדרום, ולפי זה יוצא שאין העזרת נשים ריבוע מדויק. וכתב, שדבר זה לא היה מורגש בעזרת נשים כי דבר זה אינו ניכר אלא ממעוף הציפור ועל כן אין זה גורע מיופי העזרה.

וקשה לי על זה כמה דברים. ראשית, כמדומה שהדבר כן מורגש לכל מי שנכנס בשער עזרת הנשים שהרי כל רוחבו לא היה אלא קל"ה אמה [וכדתנן (מדות ב' ה'), "עזרת הנשים היתה אורך מאה ושלושים וחמש על רחב מאה ושלושים וחמש"], ושיעורו הוא [לפי מידתו]: 77.5 מטר, ושיעור כזה לכאורה אמור להתפס בעין אם אינו בזוית ישרה. ובפרט, שממול לשער העזרת נשים במרחק של 77.5 מטר בלבד עמד שער ניקנור בפתחה של עזרת ישראל, שהוא כן עמד בכיוון מזרח מדויק, וכל אחד שנכנס לשער העזרת נשים לכאורה שם לב מיד שאין השערים מקבילים זה לעומת זה.

ועוד, דלפי זה אין העזרת נשים קל"ה על קל"ה רק בצד מערב וצפון שלה כי צידה הדרומי והמזרחי היה יותר מזה לפי דבריו.

ועוד, הנה תנן במדות (שם) "וארבע לשכות היו בארבע מקצעותיה של ארבעים אמה". ולפי דבריו הלא אין כל ארבע הלשכות ארבעים אמה, הואיל והלשכה המזרחית צפונית [היא לשכת העצים] היתה ארבעים רק בצידה הצפונית אבל בצידה הדרומית היתה קצת יותר ארוכה מארבעים, ואילו בלשכה המזרחית דרומית [לשכת הנזירים], שני כתליה, גם הדרומית וגם הצפונית, היו ארוכים יותר מארבעים אמה. [היה ניתן לומר בדוחק, דלפי מה שפי' התפארת ישראל שם שהלשכות היו ארבעים על ארבעים, ולא ס"ל ככל המפרשים שהבאנו להלן בסמוך שמדרום לצפון היה רק רוחב שלשים, ניחא קצת, הואיל ואף בלשכות המזרחיות מדרום לצפון עכ"פ היה ארבעים. אבל צ"ע למה לא גילו לנו כלל במשנה שהיה חילוק בין הלשכות ויש שהיה באורכם יותר מארבעים. ועוד, שהרי העיקר בזה הוא כדברי הרד"ק והשלטי הגבורים וסייעתם, וכפי שהכריעו גם בעזרת כהנים ובדרך חכמה להגרח"ק, שמדרום לצפון היה רק שלשים אמה, וכפי שהבאנו להלן בסמוך].

ועוד, דהכי תנן התם, "וארבע לשכות היו בארבע מקצעותיה של ארבעים אמה. ולא היו מקורות, וכך הם עתידים להיות, שנאמר (יחזקאל מו) 'ויוציאני אל החצר החיצונה ויעבירני אל ארבעת מקצועי החצר, והנה חצר במקצוע החצר חצר במקצוע החצר. בארבעת מקצועות החצר חצרות קטורות', ואין קטורות אלא שאינן מקורות". ומבואר שהלשכות הללו בבית השני והשלישי [שעליו נתנבא יחזקאל] הם באותו תבנית. וביחזקאל בהמשך אותו פסוק, כתיב 'בארבעת מקצעות

החצר חצרות קטורות, **ארבעים ארך ושלישים רחב, מדה אחת לארבעתם**. [ארבעים אורך - ממזרח למערב, ושלישים רוחב - מצפון לדרום - מצו"ד].

ולפי זה פשוט הוא שגם בבית שני היה 'ארבעים אורך ושלישים רוחב מידה אחת לארבעתם', דהרי לא היה הבדל בין בית שני לבית השלישי בענין הלשכות. ולפי דבריו של הרב קורן יוצא שרק הלשכות המערביות היו במדה אחת, אבל הלשכה המזרחית צפונית היתה באורך ארבעים רק בצידה הצפונית כי בצידה הדרומית היתה קצת יותר ארוכה מארבעים, והלשכה המזרחית דרומית לא היה בה כלל **אף כותל** שהיה בו ארבעים אמה, אלא היה אורך יותר. ואילו אנן תנן "**וארבע** לשכות היו בארבע מקצועותיה של **ארבעים ארבעים אמה**" ויסודו בפסוק ש'מידה אחת לארבעתם'.

ובפי' עזרת כהנים (על המשנה הנ"ל) הביא כן בשם בעל שלטי הגבורים (ספ"ג) [והוא ספר נכבד על עניני ביהמ"ק לרבי אברהם הרופא, נדפס במנטובה שע"ב, ומובא הרבה בתו"ט ותפא"י, ועי' בתפא"י ב'בועז' רפ"ב שכתב עליו, 'שבחי' רתו"ט לחכם ההוא, וכן נראה מספרו שיד כל בו', נדפס מחדש בשנת תש"ע בהוצאת מכון ירושלים, (אין לספר זה קשר לשלה"ג הידוע של רבי יהושע בועז)], וז"ל השלה"ג ע"ז, "**עזרת הנשים היתה מרובעת בשלם שבפנים**, ארכה מאה ושלישים וחמשה אמה על רוחב מאה ושלישים וחמשה אמה. **וארבעה לשכות היו בארבעת מקצועותיה, ארכן ארבעים על שלשים אמה ברוחב, שוות במדה זו לזו**, שכן כתוב בספר יחזקאל (סימן מ"ו) ובודאי גם בבית שני היו כמידה זו, ולא חשש התנא לפרש דבר זה כי מבואר הוא שם בפסוק", [עי' כע"ז ברש"י יומא טז: ד"ה והמותר].

וכן כ' השלה"ג עוד בריש פכ"ה וז"ל, "הלא היא מנויה וגמורה מהמשנה, כי ממזרח הבית הקדוש הזה, תוך שער שושן אחרי הסורג והחיל, היתה עזרת נשים מרובעת בשלם שבפנים כי ארכה היה קל"ה אמות על רוחב קל"ה אמות **בשוה** וד' לשכות של מ' אמה על שלשים אמה היו בארבעת מקצועותיה".

ובעיקר הדבר שכ' השלה"ג שגם בבית שני היו הלשכות ארבעים על שלשים ולא ארבעים על ארבעים, כבר כתב כן גם הרד"ק (שם) וז"ל, "ארבעים שאמר המשנה, באורך רוצה לומר, אבל ברוחב לא היתה אלא שלשים, כמו שאמר 'ארבעים ארך ושלישים רחב מדה אחת לארבעתם'". ועי' בס' עזרת כהנים שם שהביא עוד שפירשו כן וכן הכריע גם הוא, וכן נקט הגר"ק שליט"א לעיקר ב'דרך חכמה' (פ"ה מהל' בית הבחירה ס"ק מ"ב). ולא יתכן שוב לומר שבלשכה המזרחית דרומית לא היה אף כותל ארבעים אמה וכו"ל.

פרק י"ד

**אם נאמר שבהר הבית היו כתלים פנימיים יותר, והאמה היא יותר קטנה מכפי
שיוצא לפי הכתלים החיצוניים, כל הקשיים מתיישבים, וא"כ אדרבה יש לנו ראיה
מהר הבית לשיעור הקטן דוקא**

נראה שעלינו להעמיד את דברי חז"ל עיקר ומכח זה לדון מהם הכתלים שלפנינו

ולענ"ד נראה ליישב את כל הקושיות בהנחה אחת פשוטה. דהנה, כל הקשיים שישנם הם בגלל שההנחה הראשונית היא שהכתלים שאנו רואים לפנינו הם הם כותלי הר הבית, ואף אם יש לנו משניות שאומרות לנו היאך היה הר הבית והדברים אינם מתאימים עם הנראה לעינינו, עלינו להכנס בכל הדוחקים האפשריים ובלבד שלפחות חלק מהכתלים ישארו אצלנו בחזקת כתלי הר הבית.

אמנם, הלא הסברא אומרת שאית לן למיזל איפכא, קודם כל עלינו לראות איך יוצאים הדברים מדברי חז"ל הקדושים, ורק אח"כ נבדוק אם זה מתאים עם הכתלים שאנו רואים. והיה: אם זה מתאים להנאמר בדברי חז"ל, מה טוב, ונניח שהם באמת אותם הכתלים. אבל אם זה לא מתאים לגמרי, מי מחייב אותנו להשתעבד כל כך לכתלים הקיימים ולהכנס לכל מיני פירצות דחוקות, והלא עדיף לן לומר שאת דברי המשניות נבאר כפשוטם. והכתלים הללו? אולי לא היו אלא כתלים חיצוניים להר הבית המקודש, ובנו אותם באמת לפי הכיוון של ההר הואיל והיה קשה להם לבנות כזו חומה ארוכה בכיוון צפון - דרום מדויק, והואיל וזה לא היה עיקרו של הר הבית לא הקפידו כ"כ על הכיוון המדויק.

ולענ"ד נראה, דשתי הנחות בלבד יש לנו להניח על פי הכתלים הקיימים. א. שאנו יודעים שאין קדושת הר הבית מחוץ לכתלים אלו, הן מכח מנהג ישראל להתקרב עד כתלים אלו ללא שום הגבלות, וכן מכח מה שרואים בחוש בחפירות שנעשו באיזור, שמחוץ לכתלים אלו היה בזמן הבית חיים רגילים של עיר. ב. שאנו יודעים שהת"ק על ת"ק אמה המקודשים היו באיזה מקום שהוא בתוך החומות הללו, ועלינו להזהר מלעבור את הגבול הזה כי איננו יודעים מהיכן מתחיל הגבול המקודש של הר הבית, וכמבואר במנחת יצחק (ח"ה סי' א') ושו"ת אור לציון (ח"ג סי' ל') ועוד. ועל ב' הנחות אלו באמת אין לנו שום קושיה מדברי המשניות, ועל כן אין לנו כל סיבה שלא להניח כן.

אם נאמר שהשיעור הקטן לאמה הקטנה היא הנכונה והיו חומות פנימיות יותר, הכל בא על מקומו בשלום

כפי שכבר כתבנו בפרק ד'-ו'. נלע"ד שכל הכתלים הניצבים לפנינו היו חומות חיצוניות של המגרש שהקיף את הר הבית ולא היה על אזור זה קדושת הר הבית כלל. ובפנים לחומות הללו התנשאו לתפארה חומות הר הבית.

והחומות הפנימיות הללו של הר הבית המקודש היו:

- א. **ריבוע מדויק** של חמש מאות אמה על חמש מאות מאה.
- ב. ולכל אורכם ורוחבם היה **בדיוק** ת"ק על ת"ק ולא היה שום מקום ששם היה 'ת"ק ממוצע'.
- ג. והיו החומות מכוונים להפליא לארבע רוחות העולם באופן שהקביל **בדיוק** לחומות העזרה.
- ד. ולא התחברה שום חומה מהחומות הללו לחומות החיצוניות.
- ה. והעזרת נשים היתה **ריבוע מדויק** של קל"ה על קל"ה לכל ד' רוחותיו.
- ו. וחומתה המזרחית של העזר"נ היתה מכוונת כנגד מזרח **בדיוק** כמו כותלה המערבי.
- ז. וארבע הלשכות שבעזרת נשים היו כולן ארבעים על שלשים **במדויק**.
- ח. והיה רק **שער אחד** בלבד בצד מערב של חומת הר הבית.

והכל כדברי חז"ל הקדושים כפשוטן ממש ללא שום דוחקים כלל, וכפי שלמדו בכל הדורות, וכן ציירו כל המציירים בגמרא ובמשניות.

ואם יקשה לנו היאך זה מתאים עם השיעור הגדול של האמה, כי הרי אם נוקטים אנו שהר הבית היה יותר קצר ברוחבו מהכתלים הקיימים, בהכרח עלינו גם לקצר את שיעור האמה. אולי באמת נאמר, דאדרבה, מכאן יש לנו ראיה שהאמה לא היתה גדולה כ"כ, וכדעת המקטינים את שיעור האמה.

עיקר העניין שהיו שתי חומות סביב הר הבית, אחת מצומצמת לפי המקום המקודש ואחת רחבה יותר שלא היה עליה אלא קדושת ירושלים כבר נתבאר בס' הקדום 'תבנית היכל' וכן גם בספרי זמנינו יש שכתבו כן

בספר הקדום 'תבנית היכל', [ספר חשוב על עניני מסכת מידות לרבי יעקב יהודה אריה (אמשטרדם ת"י), שתיכן את כל עניני תבנית הבית השני על פי חז"ל וגם על פי כתבי יוסף בן מתתיהו, מובא הרבה בספר עזרת כהנים]. מבואר (בח"ב פרקים א-ד) כדברים הללו, שהיו להר הבית שתי חומות מכל ד' רוחותיו, אחת חומה פנימית שהיתה ת"ק על ת"ק אמה ועוד אחת חיצונית שהיתה מחוץ לחומה זו, ועליה לא היה כלל קדושת הר הבית.

איננו יכולים להעתיק כאן את כל דבריו מרוב אריכותם, אבל המעיין היטב בדבריו יראה שלדעתו היו **שלוש** מערכות של חומות, בפ"א הוא מתאר את החומות החיצוניות של ההר הטבעי [הוא נוקט כדעת הפסקי תוס' שהבאנו בפרק ו' שההר הטבעי עצמו היה גדול הרבה מת"ק על ת"ק ורק חלק ממנו הוא היה נקרא 'הר הבית'], ושם היו חומות נשגבות בנויות לגובה עצום עם אבנים גדולות מאוד, החומות הללו היו רק משלש רוחות, הואיל ולצד המערבי של ההר לא היתה חומה זו לדבריו, בפ"ב הוא מתאר את החומות של 'מגרש ההר' של הר הבית המקודש וכותב ששם היתה חומה קטנה גובהה שש אמות, וחומה זו היתה לכל ארבעת הרוחות, ובפ"ג ובפ"ד מתאר את 'הר הבית'

המקודש שהיה יותר פנימי למגרש, שגם הוא היה לו חומה לכל ארבעת רוחותיו, ובפרקים שאחריהם הוא הולך ונכנס יותר ויותר אל הקדש פנימה. והנה אין בכחנו ליישב את דבריו לגמרי עם המציאות המוכרת לנו כי אנו רואים גם בצד המערבי חומה גבוהה מאוד שהיא מתאימה לחומות החיצוניות המתוארות אצלו בפ"א, אבל מ"מ מבואר בעיקר דבריו כדברינו שהיו לפחות שני מערכות של חומות.

[כנראה שאת עיקר שם 'מגרש' [ועוד פרטים בענין זה] לקח מדברי הנביא יחזקאל לגבי הבית השלישי, וכפי שבאמת ציין בתבנית היכל שם ליחזקאל מ"ה ב'. ושם כתיב, "יהיה מזה אל הקדש חמש מאות בחמש מאות מרבע סביב, וחמשים אמה מגרש לו סביב". ופי' שם המלבי"ם, "מחלק הזה יוקח החמש מאות קנים של הר הבית, שהיה מדתו חמש מאות קנים מכל צד, [שיעור כל קנה] הוא שש אמות כי 'הר הבית' השלישי יהיה שלשת אלפים אמה על שלשת אלפים אמה, עי' רש"י יחזקאל מ"ב כ'], וחוף מזה היה חמשים אמה מגרש ומקום פנוי סביב חומת הר הבית". והיינו שרק הת"ק על ת"ק קנים יש עליו קדושת הר הבית, וכדכתיב "יהיה מזה אל הקדוש", אבל המגרש של מקום פנוי מסביב לחומת הר הבית לא יהיה עליו קדושת הר הבית אלא שיש דין שיהיה מגרש חמשים אמה מקום פנוי מסביב. ומסתבר, שענין המגרש הוא כמו שפירש"י לגבי מגרשי ערי הלויים (במדבר ל"ה ב'), "ומגרש - ריוח מקום חלק חוף לעיר סביב להיות לנוי לעיר, ואין רשאים לבנות שם בית ולא לנטוע כרם ולא לזרוע זרעה", עכ"ל, ומסתבר שגם כאן זהו ענינו שיהיה מקום פנוי להיות לנוי להר הבית.

כן יהיה לעתיד לבוא, ולמד בעל התבנית היכל' שכן היה גם בבית השני בבנין הורדוס, הר הבית המקודש היה ת"ק על ת"ק ומסביב לו מגרש, אלא שבבית השני במקום ת"ק על ת"ק קנים היה ת"ק על ת"ק אמה. [אמנם הוא נקט שגם בבנין הורדוס היה המגרש רק חמשים אמה לכל רוח, וזה דבר שלכאורה לא מצינו לו מקור, ובאמת שבכלל אינני יודע מקור בחז"ל שהיה 'דין' מגרש גם בבית שני כפי שנראה מדברי התבנית היכל, ובבית השלישי שיבנה ב"ב שם ודאי דין הוא הואיל והנביא הזכירו], ועכ"פ עיקר הענין המבואר בתבנית היכל שהיה עכ"פ 'מציאות' של מגרש מסביב להר הבית, מתאים עם מה שביירנו בעז"ה].

ועי' בספר היסודי 'עזרת כהנים' (פ"ב מ"א ד"ה ת"ק א-ב), שממשמש הרבה, ובאריכות גדולה, בדברי בעל התבנית היכל' בזה.

וכן בספר 'הבית השני בתפארתו' (להרב אלחנן אייבשיץ), בירר ענין זה באריכות (בסוף ההקדמה, במבוא, ובעיקר בפ"א), וגם הוא הגיע למסקנה שהיו בהר הבית שתי חומות, אחת שהקיפה את המקום המקודש בקדושת הר הבית, ואחת מסביב לשטח המורחב יותר שלא היה עליו קדושת הר הבית, יעו"ש. [אלא שמדבריו נראה שמסתפק, אם בכל ד' רוחות היו שתי חומות או רק מג' צדדים -דרום מערב צפון, ובצד מזרח אולי היה חומה אחת בלבד (עי' בדבריו בעמ' מג-ב), ולענ"ד בכל ד' הרוחות היו חומות כפולות וכפי שנתבאר כבר ההכרחים לזה].

וכעין זה ראיתי שכ' גם בספר 'הר הקדוש' (עמ' רמד), שכ' שם ד"ל שהחומות שלפינו הם חומות תמך חיצוניים כדי שלא יתאכל ההר מחמת גשמים. וז"ל, "ומה שאין רוחב הר הבית היום ממזרח למערב שזה בכל ארכו, לא מצאתי לזה פתרון נכון. ומה שאפשר לומר בזה הוא, לפי שאלו הכותלים המקיפים כיום את הר הבית, הם מיסודות הכותלים שהיו מקיפים את גובהו של הר המוריה מבחוץ כדי שלא יתאכל מן ההר ברבוי הזמן ע"י גשמים וכיוצא, ... אמנם גובה הכותלים שהיו עולים למעלה בראש ההר, היה מרובע שזה."

ויש לציין לעוד ענין שמבואר בתבנית היכל ע"פ דבריו שהיו שתי חומות להר הבית. דהנה ידועה הסתירה שישנה בין המבואר במסכת מדות שבכותל המערבי של הר הבית היה שער אחד, לבין המבואר בקדמוניות היהודים ליוסף בן מתתיהו (ספר טו, יא ה) שהיה בצד מערב ארבעה שערים. [וכן מצאו גם החוקרים, ונתפנו השערים ע"ש חוקריהם, ואלו הם: (מדרום לצפון) - קשת רובינסון, שער ברקלי, קשת וילסון, ושער וורן]. ובדברי בעל התבנית היכל מתבאר ישוב פשוט מאוד, שהד' שערים היו בחומה החיצונית, ואילו בחומת הר הבית המקודש היה רק שער אחד, עיי"ש, אלא שהוא למד שד' שערים אלו היו בחומה הנמוכה שהקיפה לשיטתו את הר הבית המקודש, הואיל ולשיטתו החומה הגבוהה לא היתה בנויה בצד מערב וכפי שהבאנו מדבריו לעיל, ולפי מה שאנו רואים במציאות שהחומה הגבוהה היתה גם בצד המערבי, ויש בה גם ארבעה שערים, שפיר יש לומר את הדברים על החומה הגבוהה. [וכן כ' בס' הבית השני בתפארתו (סוף פ"א) בישוב ענין זה של השערים, וכבר הקדימו הרב תבנית היכל].

ישוב טענת הועל"מ למה עשו את החומות החיצוניות אם היה הריח שבין החומות קטן

ומה שהקשה ב'ועשו לי מקדש' למה עשו בכלל את החומות החיצוניות הללו אם הרוחב היה צר כ"כ שאי אפשר היה לעשות שם דבר, יש לומר בזה כמה דברים.

ראשית, זה לא מהוה סיבה להפוך סדרי בראשית ולשנות מפשטות דברי המשנה.

אמנם באמת שלא מובן לי כלל מה קשה בזה, שהרי בעל כרחינו יש חומה ארוכה במזרח ובמערב הרבה יותר מהשיעור והיא נבנתה לאיזו שהיא תכלית, א"כ הלא אין שום סיבה הגיונית שהכותל יפסק במקום שהוא כנגד המקום המקודש, כי כל פארו הוא כשהוא נמשך בהמשך אחד מדרום לצפון באורך של קרוב לחמש מאות מטר, ופשוט מאוד.

ובכלל, הרי אם אנו קובעים את שיעור האמה ל-45.6 ס"מ שהוא השיעור היוצא מדברי הרמב"ם והגאונים כפי שנתברר בספרי זמנינו עי' מדות ושיעורי תורה (פ"ה ס"י) ועוד, יוצא שיעור ת"ק אמה שהוא 228 מטר ונשאר לנו כששים מטר מיותרים לחלק בין שני הצדדים, ושלושים מטר הוא שיעור גדול דיו שאפשר לעשות בו משהו קבוע ועדיין ישאר בו ריוח מספיק למעבר מהצד הדרומי לצד הצפוני של המגרש.

ומלבד כל זה, אינני רואה שום בעיה שיהיה מגרש פנוי לפני האזור המקודש של הר הבית במזרחו ובמערבו, אף אם א"א לעשות שם תשמיש קבוע, וכמו שמצינו להדיא בדברי הנביא יחזקאל (מ"ה ב') שכן יהיה לעתיד לבוא בבית השלישי שיבנה במהרה בימינו, שיהיה שם מגרש פנוי חמשים אמה מסביב להר הבית המקודש, עי' מה שהבאנו בזה לעיל בפרק זה, ושיעור חמשים אמה אף לשיטתו הוא פחות משלושים מטר, ואם לעתיד יהיה כן למה לא היה יכול להיות כן גם בבית שני.

ואדרבה, כל שמגדילים אנו את שיעור האמה יותר, אנו מצמצמים את רוחב המעבר מהצד הצפוני לצד הדרומי של המגרש, והרי לנו ראייה גדולה לענ"ד שהאמה אינה בסביבות ה-57 ס"מ לאמה. אלא שכמובן עדיין א"א לנו להוכיח מהר הבית בדיוק כמה האמה כן היה, אבל עכ"פ הא מיהא

נמצינו למדים מחומות הר הבית שזה היה פחות בשיעור ניכר מהשיעור הגדול, שהרי אנו יודעים שהר הבית היה בתוך החומות הללו, ומסתבר שהיה ריוח מסוים לעבור דרכו באותו מקום בריוח.

נמצינו למדים: די שראיה גדולה לשיעור הקטן מהר הבית שיבנה במהרה בימינו, וכל הראיות שהובאו מהר הבית לשיעור הגדול, לענ"ד קשים הם.

פרק ט"ו

מדברי יוסף בן מתתיהו יש להוכיח כדברינו שהיה בהר הבית מערכת חומות כפולה

חיזוק הדברים שנתבארו שהחומות שאנו רואים עתה הם החומות שהקיפו את המגרש של הר הבית ולא את הר הבית עצמו מתוך דברי יוסף בן מתתיהו

כ' בס' מלחמת היהודים ליוסף בן מתתיהו (ספר א' תחילת פכ"א), "בשנת חמש עשרה למלכו חידש הורדוס את בנין היכל ה', והרחיב את החצר מסביב לו פי שנים, ובנה עליה חומה, והוציא על הדבר הזה כסף רב לאין מספר, ועשה את המלאכה בתפארת אשר אין ערוך אליה".

הנה מבואר, שהורדוס הרחיב את החצר שמסביב להיכל ה' הרבה יותר ממה שהיה קודם לכן, ומסביב לחצר המורחבת בנה חומה, [ואף שיש לדון בעיקר נאמנותו של יוסף וכמבואר בפרקים הבאים בהרחבה, אמנם הואיל והיו שהוכיחו מדבריו כשיעור הגדול על כן באנו כאן להראות דאדרבה יש מדבריו הוכחה לשיעור הקטן, ועי' להלן שביררנו שלגבי הדברים הנ"ל הדברים נוטים שיש להאמין לו]. ויש לדון מה היתה מהות הרחבה זו, האם קודם הרחבה זו היה הר הבית פחות מחמש מאות על חמש מאות ובא הורדוס והרחיבו לחמש מאות, או דילמא שגם קודם לכן היה חמש מאות על חמש מאות אלא שהוא הוסיף להרחיב יותר מזה.

ופשוט, שהר הבית היה ת"ק על ת"ק אף קודם להרחבת הורדוס, וכדמשמע בדברי המדרש (שמו"ר פט"ו ח'), "כך נתן האלקים לאברהם העולם ... כיון שנתן לו הכל א"ל אם אין אתה נותן לי בית המקדש ת"ק אמה על ת"ק אמה לא נתת לי כלום, ונתן לו הקב"ה כל מה שבקש", ומבואר שת"ק על ת"ק הוא חלק בלתי נפרד משיעורו של הר הבית, ואיך יתכן שענין זה לא נתקיים עד שבא הורדוס.

ובאמת שגם בלא"ה הדברים מוכרחים שהרחבה זו היא יותר מת"ק על ת"ק המקודשים בקדושת הר הבית. שהרי אי אפשר היה כלל להוסיף על העיר ועל העזרות בזמן בית שני כמבואר ברמב"ם (בית הבחירה פ"ו ה"ד), הואיל וחסרו חלק מהדברים שצריך להם בשביל להוסיף. שהרי "אין מוסיפין על העיר או על העזרות אלא על פי המלך וע"פ נביא ובאורים ותומים ועל פי סנהדרין של שבעים ואחד זקנים" כדאיתא ברמב"ם (ביה"ב פ"ו ה"א) ע"פ המשנה בשבועות (יד). [ואף שנחלקו רב הונא ורב נחמן בשבועות (טז) אם צריך את כל אלו או דסגי באחת מאלו, ולרב נחמן דסגי באחת מאלו היה שייך לקדש בבית שני כמבואר בגמ' שם, מ"מ הלכה כדעת רב הונא דבכל אלו תנן. [ופלוגתא זו תלויה בפלוגתא אחרינא אם קדושה ראשונה קידשה לעתיד לבוא או לא כמבואר בגמ' שם, דלרב הונא קדושה ראשונה קידשה גם לע"ל ולר"נ לא קידשה לע"ל ע"ש, וגם בזה ק"ל דקדושה ראשונה קידשה לע"ל הואיל והא בהא תליא]. ועי' בליקוטי הלכות בשבועות (שם) ובזבחים (רפ"ג) שהאריך להוכיח דהעיקר כרב הונא וכפי שפסק הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (פ"ו ה"ד), ולא ק"ל כדברי הראב"ד הידועים בהשגות שם, דס"ל דהנכנס בזה"ז למקום המקדש אין בו כרת, ואכמ"ל. ואמנם גם להראב"ד, לא ברור שאפשר בכלל להוסיף על הר הבית, אף אם נתקיימו כל התנאים. דאולי אפשר להוסיף רק על העזרות והעיר, שרק הם נזכרו במשנה בשבועות שם. דברש"ש ריש סנהדרין דן לומר שאין יכולים הואיל ושיעור ת"ק על ת"ק מרומז בקרא כמש"כ המפרש בדבה"י (א' כ"ח ט"ט), ובשור'ת 'אבני נזר' (יר"ד סי' ת"נ ג-) כ' דאי אפשר הואיל ולא מצינו

שאפשר להוסיף עליו, ועי' בשיעורי זבחים מהגר"ד זצ"ל [לבנו בכורו של מרן הגר"ז] (כד. עמ' שעא, ובח"ב סב. עמ' רכו), מש"כ שיש במקדש שני דינים, א. שהר המזבח הוא "המקום אשר יבחר ה'", ב. קדושת המקום. [ועיקר יסוד זה של שני הדינים שבמקדש, נתבאר כבר בטו"ט ב'חידושי מרן רי"ז הלוי' במכתבים (פא. ע"ש)]. וכל כחם של ב"ד להוסיף על העזרה הוא רק משום שיש בכחם להוסיף ב'קדושת' המקום, אבל אין בכחם להוסיף על ה'מקום אשר יבחר ה'", ע"ש, ועי' גם במקדש דוד (סי' כ"ז) שכ' כדברים הללו, ואכמ"ל].

ואם קי"ל שקדושת הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, בעל כרחך שהיה מקום זה קדוש כבר קודם הרחבה זו של הורדוס. וא"כ פשוט הוא שהרחבה שמתוארת בדברי יוסף בן מתתיהו אין לה דבר וחצי דבר עם קדושת הר הבית, ועל כרחך שמדובר על שטח שהוא יותר רחב מת"ק על ת"ק.

ולפי זה, מובן מאוד מה שבמציאות העומדת לעינינו ישנה הרחבה גדולה בצפון ובדרום, הרבה יותר משיעור ת"ק אמה על ת"ק אמה, והוא מוקף חומה, וכפי שכבר הבאנו לעיל באריכות. דזה שאנו רואים הוא ההרחבה והחומה שסביבה שבנה הורדוס וכמבואר בדברי יוסף בן מתתיהו הנ"ל שהורדוס הרחיב את החצר ובנה חומה מסביב להרחבתו, אבל, לחומה זו אין דבר עם קדושת הר הבית.

והשתא, הא דקי"ל דהר הבית המקודש היתה מוקפת חומה, וכמבואר ברמב"ם רפ"ה מהל' ביה"ב, הכוונה היא שהחלק המקודש היה כולו מוקף חומה צמודה לחלקו המקודש, וכפי שהוכחנו בפרק ב'. ואם אנו אומרים, שהורדוס הרחיב את החצר לצפון ולדרומו של הר הבית המקודש, מסתבר שלתפארת המלאכה ראוי שיהיה תוספת בכל ד' רוחות הר הבית המקודש, וממילא, כל החומה שעשה מסביב לחלק שהוסיף היתה כולה חומה חדשה, וכל זה בנוסף לחומות שהקיפו את הר הבית המקודש שאלו נשארו על כנן כמו שהיה עד לזמנו. ולפי זה, כתלים אלו של הורדוס, הם הכתלים שרואים אנו לפנינו.

ואם אנו יודעים שהיו חומות פנימיות יותר לחומות שלפנינו שהם אלו שהיו מסביב לתחום המקודש של הר הבית, הרי שזה מוכיח לנו שהאמה היא קטנה יותר מהשיעור שיוצא אם נחלק את החומות שלפנינו לחמש מאות כפי שכתבו הגרימ"ט וסייעתו, כי עלינו לחלק לחמש מאות את החומות הפנימיות יותר שאורכם הוא יותר קטן מהחומות שלפנינו, וכפי שנתבאר שרק חומות אלו היו חמש מאות על חמש מאות אמה.

פרק ט"ז

בירור נרחב בדרגת הנאמנות שיש לכתבי יוסף בן מתתיהו, הן במישור ההיסטורי

והן בנוגע למידות בית המקדש

כשאנו באים לדון מתוך כתבי יוסף בן מתתיהו [הידוע גם בכינויו היווני יוסיפוס פלביוס], בדבריו על אודות עניני הר הבית, ומכח זה להמשיך הלאה ולדון מהו שיעור האמה. עלינו לדון תחילה האם להאמין לו בכלל, וגם אם כן, עד כמה להאמין לו, ואח"כ נוכל לדון בעצם הדברים.

בפרק זה נביא ליקוט ממה שכתבו בספרי חכמי ישראל, כלשונם, בבירור נאמנותו של יוסף, הן במישור ההיסטורי והן במידות ביהמ"ק, אשר לפי זה מבואר דאף שיש ללמוד מדבריו במידה מסוימת מ"מ יש להאמין לו באופן מוגבל בלבד, [והבאנו רק חלק מהדברים, הואיל וגם כך הארכנו אולי יתר על המידה]. ובפרק הבא אחריו ביררנו בס"ד את הנלע"ד, מה נוכל ללמוד מדבריו בהנוגע לעניננו, ומה לא.

נאמנותו של יוסף במישור ההיסטורי

מתוך דברי רבי דון יצחק אברבנאל בפירושו על דניאל הנקרא 'מעניי הישועה' (מעין י' תמר ז')

"... והוכיחו זה [חכמי הנוצרים] באמרם שיוסיפון כתב בספרו לרומיים שמהשנה ראשונה לכורש עד שהחזיקו החשמונאים במלכות היו ת"ד שנה ושהחשמונאים התמידו בממשלתם קכ"ז שנה ומלכות בית הורדוס ובניו נמשך צ"ט שנה שהם א"כ תר"מ שנה ... ואף שנודה להם שיוסף כתב זה, לא נקבלהו ממנו, כי הרבה דברים כתב בחילוף האמת ובחילוף מה שהעידו עליהם כתבי הקדש, כדי להסביר פנים לרומיים כעבד העומד ביד אדונים קשים שידבר כרצונם. הלא ראיתי בדברי הימים (דהי"ב יג, יז) שנגף ה' את ירבעם ואת ישראל לפני אביה ובני יהודה ויפלו חללים מישראל חמש מאות אלף איש בחור והוא כתב בספר שעשה לרומיים חמשים אלף איש בחור. עוד כתוב בדברי הימים (דבה"א כב, יד) שהכין דוד לבית ה' זהב מאה אלף ככר והוא כתב זהב חמש אלף ככר. וכאלה רבות עמו, שמיראתו פן יקצפו עליו בדברו עמם דברי יתרונות שלא הגיעו להם, החניפם בדברו כלבבם".

"עוד תשוב ותראה שהמשיך מספר שנות דור ודור כפי טעויות המעתיקים ושבושיהם, ואמר שהיה המבול שנת אלפיים ורמ"ב לבריאת עולם, והוא כזב מבואר לפי עדות הכתובים וחשבונם שהוא היה אלף ותרנ"ו. וכן בחיי הראשונים ומולדתם. וכבר הודו בזה חכמי הנוצרים וראו שחשבוניו הוא אמיתי, ולא עשה זה יוסיפון רק להסביר פנים עמהם כי לא עצר כח בתוך אויביו לחלוק על מה שהיה מפורסם אצלם, ואין תלונתי על הגויים ועל חכמיהם, רק עליו כי הוא היה יועץ וחכם חרשים וכהן לקל עליון, שמאשר ראה עצמו ברומי עם מלכים ויועצי ארץ להיות בעיניהם כמוצא שלום וכמחליק לשון כתב הדברים כפי מה שראה שהיו מוטבעים בהם בסברותיהם הכוזבות".

"גם בדברי הנביאים שראה בהם זרות כפי ההרגל שינה והחליף אותם, ולא חלק כבוד לדברי הנביאים מקום שהיה לו לקדש השם בתוכם ולהחזיק את האמת, והוא באמת בכלל כי דבר ה' בזה, ולמה אם כן נקח ראיה מדבריו".

"גם בענין התאריכים בעניני בית שני תמצא מבוכה רבה, שכתב שפומפיוס שר צבא רומי לכד ירושלים והמקדש והמליך הורקנוס השני על עם יהודה ת' שנה אחרי עלות עזרא מבבל, והוא עצמו כתב במקום אחר שאותו הורקנוס מלך מ' שנה ושאריו מלך אנטיוכוס (צ"ל אנטיגנוס - המגיה) ג' שנים ואחר נמשכה מלכות הורדוס צ"ט שנה, ויתחייב מזה שעמד הבית השני תקמ"ב שנה אף שיחסרו מהם עשר שנים מעת שעלה עזרא מבבל עד שנגמר הבית בין רב למעט וישארו תק"ל שנה למעמד הבית. ובמקום אחר מספרו אשר אתנו כתב כי מקץ ש"פ שנה ג' חדשים לעלות עזרא מבבל חלל אריסטובולוס בן שמעון הכהונה למלכות, ואחר זה כפי יוסיפון מלך אריסטובולוס שנה אחת ואלכסנדרוס כ"ז שנים ואלכסנדרה אשתו ט' שנים ואריסטובולוס ג' שנים והורקנוס אחרי מ' שנים ואנטיגנוס ג' שנים ומלכות בית הורדוס נמשך צ"ט שנה, ויתחייב מזה שעמד הבית תקס"ב שנה. אם כן איך נקח ראיה מדבריו על זמן עמידת בית שני בהיותו בלתי עומד בדבורו ומחליף את משכורתו עשרת מונים".

"... ומצאתי ששורש הדבר אצלם מה שכתבו הלאטינים שהיו מפרשים שמכורש המלך הראשון עד דריוש המלך האחרון שהחריבו אלכסנדר מוקדון י"ד מלכים ושמלכו רל"א שנה והיונים קע"ו שנה לפי דבריהם והיו כולם ת"ד שנה, ויוסיפון לא עצר כח לחלוק על המספרים שראה ונמשך בדבריו לפי מה שמצא בספריהם. והנה הדעת ההוא להיות י"ד מלכים לפרס הוא דעת כוזב והכתוב מכחישו, כי המלאך אמר לדניאל במראה הד' בשנת שלש לכורש הנה עוד ג' מלכים עומדים לפרס וגו' והוא המורה שכל המלכים אשר מלכו לפרס אחרי כורש המלך הראשון היו ד' שהם כורש וכמבישה בנו ואחשורוש בעל אסתר ודריוש בנו שנקרא ארתחשסתא ולא היו אם כן י"ד מלכים, וכבר הביא ניקולאו המפרש אשר להם ביטול אחר על הדעת הזה מענין אחשורוש ומרדכי שיתחייב כפי זה הדעת שיהיה מרדכי בזמן אחשורוש בן ר"פ שנה זהו בלתי אפשר. ומזה יראה שדעת חז"ל הוא אמיתי שלא מלכו בפרס אחרי בלשצר עד אלכסנדרוס רק ה' מלכים שהיו ימי מלכותם נ"ד שנה בין רב למעט לא י"ד מלכים, וגם כורש שכתבו שמלך ל' שנה הנה אחרי שלכד בבל לא מלך בכפה כ"א ג' שנים ושאר השנים אשר מלך היה קודם לכידת בבל. סוף דבר אין להקשות על דברי חז"ל מדברי יוסיפון כי הם בבית שני היו גדולים כמוהו ויותר חכמים ויראי שמים ולא החניפו פנים לרומיים כמוהו לכן דבריהם אמת"¹⁶.

¹⁶ אחרי כל הדברים החריפים הללו באריכות, נראה פשוט שחזר בו הרב האברבנאל לגמרי מהדברים הקצרים שכתב בפירושו 'נחלת אבות' על אבות (פ"ב מ"ח), שר' יוסי הכהן שהכריז עליו ריב"ז רבו באבות שם 'ר' יוסי הכהן חסיד' הוא הוא יוסף בעל היוסיפון, וז"ל "ואחשוב אני שר' יוסף הכהן הזה הוא היה יוסף בן גוריון שהיה כהן ומתלמידי רבן יוחנן בן זכאי בסוף בית שני".

ולחיזוק הדברים שלא יתכן שהוא היה ר' יוסי הכהן תלמידו של ריב"ז, יש להוסיף כאן את הדברים שכתב הגה"צ ר' אביגדור מילר זצ"ל בספרו עם סגולה (ח"ג סעיף 42) וז"ל, "שום היסטוריה יהודית אינה יכולה להתעלם מן האישיות של רבן יוחנן בן זכאי, אשר התפרסם אפילו בקרב הרומאים כמנהיג העם ומצא חן בעיני אספסינוס לאחר שחזה כי יהפוך לקיסר (גיטין נ:), למרות זאת לא כותב יוסיפוס מילה אודות רבן יוחנן (אלא מייחס לעצמו את הכבוד של צפיית

רבינו המהר"ל בספר נצח ישראל (פרק ה')

"דע כי טיטוס הרשע אי אפשר שלא היה רשע, והרי על ידו חרב הבית הקדוש הוא בית אלקינו, ולפיכך רשע גמור היה. ומה שמספר עליו בספר יוסיפון שלא היה רשע אבל היה מרחם על הבריות¹⁷, כל זה אינו כי דבר שאי אפשר הוא כי מי שהוא טוב לא יבא ממנו רע כלל, ואיך יבוא רע, כמו זה, ממי שיש בו דבר טוב מה. ... ואפילו אם נודה לבעל יוסיפון (פצ"ג) שדיבר טוב מלשורף את בית המקדש זה כדרך הרשעים מדברים בפיהם, ולבם אין אתם, וכו' "ע"ש.

הגאון רבי יצחק אייזיק הלוי זצ"ל בספרו 'דורות הראשונים' (ח"ג פ"ט) - קטעים נבחרים

"כבר נתבאר לנו פעמים רבות כי מעלה אחת גדולה יש ליאזעפוס [=יוסיפוס], אשר גם בכל אשר השתדל להוליק את הקוראים שולל, ובכל אשר הליט את פניו באדרתו, נמצא גם גרעיני האמת מפוזרים אשר פלטה קולמוסו פעם כה ופעם כה. ועלינו רק לבלי להעלים עין מהם ולקרנם אחד אל אחד ואז יורו לנו את כל הדברים כמו שהם".

"ומכל זה יחד הדבר מבואר נגלה כי יחד עם דעת אגריפא וחפצו סידר יאזעפוס את כל דבריו והיה דבריהם למצוא הדרך איך להצדיק את אגריפא ולהרשיע את ישראל, כי צדק אגריפא וכל דרכיו מישרים, ובני ישראל אשםם בראשם וכגמול ידם בא להם.

והנה לא היה די לפנייהם את אשר הם בידם הציתו את האש והביאו את החורבן הנורא, כי אם גם אחרי אשר נחרבה ארץ יהודה, כאשר גם חרבה ירושלים ונשרף מקדש ד' וכל העם היו מפרפרים בין החיים והמות ודמם כנחל שוטף, בשעה ההיא ישבו יחד להתייעץ על צפונותיהם, איך לגולל כל האשמה בראש העם, ותלו קולר גדול בצוארם לעיני הרומיים ושימו עליהם עבטיט וכעבות העגלה חטאה להגדיל חטאתם, ויתנום למורדים ברומיים גם עוד טרם התגלע הריב, וגם לאנשים אשר אינם מן הישוב ומתקוממים מבלי דעת רק מתוך סערת רוחם ורעת לבבם אשר השקט לא יוכלו.

אף כי ידע יאזעפוס, וידע אגריפא עמו, כי הקיסר עצמו גם הוא יקרא הדברים, ככל אשר יאמר שם יאזעפוס עצמו.

ומה יפלא אם מאז ואילך גדלה ורבתה חמת הרומיים על ישראל, ומה יפלא אם כל מעשיהם של הרומיים מאז ואילך כוננו על יתר רק לנקום מבני ישראל שבע על חטאותם ולהסירם מעם, ומה יפלא אם מאז ואילך הביטו עליהם הרומיים בעיני בוז כעל אומה ירודה, ונרגיש כל זה בעצמותינו גם עד היום הזה.

עלייתו של אספסינוס וטוען כי זו הסיבה שמצא חן בעיני הקיסר - יוסיפוס מלחמות, ג, ח, ט), עכ"ל הרב מילר. וזה מוכיח לנו בעליל שלא יתכן שהוא מתלמידיו החביבים של ריב"ז, דא"כ איך יתכן שאינו מזכירו כלל.

¹⁷ במהדורת הרב יהושע דוד הרטמן (הערה 390) ציין כאן בזה לדברי היוסיפון פרק צ"ז "ויהי טיטוס איש צדיק וישר וכל משפטיו היו בצדק, ועל דרך אונס החרב והשחית בירושלים".

אבל, אם לא נוכל כהיום להשיב את הריסותם מלפני ימי החורבן, עד אשר ירחם ד' את עמו ובחר עוד בציון וירושלים, הנה נוכל להשיב את האמת למקומה ולתקן עותתם מאחרי החורבן בכל הנוגע לסגנון הדברים ולסדרי המעשים וכל דבר המעשים עצמם, כי גדולה היא מאד מדת האמת ואין כל בריה יכולה למחות רישומה ולהשמיד את שרשיה, וגם אם תכוסה במשאון, מבין רגבי עפר תעלה ומבין צחיחי סלעים תיגלה ותיראה".

רבי יהודה טוביה טביומי זצ"ל במאמר מיוחד על העניין בספר זכרון לרבי יצחק אייזיק הלוי (תשכ"ד)
[הדברים נדפסו גם בספרו של הרב טביומי 'טל אורות' ח"ג] - קטעים נבחרים מתוך מאמרו הארוך

"אמנם פלביוס לא הסתפק במה שטישטש צורתם האמיתית של חכמי התורה והציגם בתור איזו כיתה, אלא עוד העליל עליהם עלילת דברים, עלילת שוא ושקר הגובלת עם מלשינות מהמין הגרוע ביותר, ושהיתה יכולה להביא אסון גדול לכל האומה הישראלית בכללה, והוא: בדברו על שבועת אמונים שהכריח הורדוס את כל בני ישראל להשבע לו, הוא אומר בקדמוניות (י"ח, ב', ד). 'אצל היהודים יש כיתה אשר יחשבו כי בנוגע לידיעת דרכי התורה ידעו זה הם יותר מאחרים, אלה הם הפרושים אשר התנגדו בקשיות עורף נגד המלכים ויהיו מוכנים גם לעשות כנגדם' ... אבל, לאשרם של ישראל לא יחסו הרומאים שום ערך לדברי פלביוס הללו. הם הכירו אותו בכל מדותיו הנשחתות, ידעו עד כמה אי אפשר לסמוך על להג דבריו, ומאידך גיסא ידעו ג"כ את רבותינו ז"ל בכל שיעור קומתם ושיא גובהם ברוח ובמוסר, באופן שהדברים לא עשו שום רושם".

"תמצית דברינו האמורים, כי אין להתייחס באמון מלא לספרי יוספוס פלביוס, לא רק לסגנונם ולשונם, שכדרך כל הסופרים בשפה היוונית, שבאו בדבריהם הגזמות והפרזות, מליצות ריקות ומלים מפוצצות, נעדרי רעיון וכוונה - כי אם גם לתוכנם. אי אפשר ללכת אחרי פלביוס בעינים עצומות, עד כדי לכתוב ספר ההיסטוריה הישראלית בתקופת בית שני, אך ורק על פי מקורות ספריו, כאשר עשו כמה מהחוקרים "המשכילים" מאסכולת ברלין. היא אחת מהסיבות, שבשבילה ספרי דברי הימים שלהם, לקו בחסרונות ומגרעות ובמקרים רבים, גם בסילוף המעשים והמאורעות, מכפי שקרו באמת. אמנם אין אני אומר, שאין להשתמש בספריו כלל. לא ולא! ישנו חומר רב ועשיר בספרי פלביוס, שאפשר להעזר בו ושמביא תועלת מרובה לסופר רציני, היודע איך להשתמש בחומר מגוון הזה. אלא מאי? יש לזכור תמיד שיוספוס לא היה כלל וכלל סופר אובייקטיבי, משוחרר מדעות קדומות".

ובסיום דבריו כותב הרב טביומי, "לפיכך, כל חוקר וחוקר, שרוצה להסתייע בספריו של פלביוס בעריכת דברי הימים - שומה עליו לחקור כל מקרה ועובדה שבאה, בספרי פלביוס, בשבע חקירות ובדיקות, אם כנים הדברים או לא, אם אין איזו נגיעה עצמית בולטת מהם ואם אינם סותרים איזה מקור תלמודי, שהרי חז"ל נאמנים פי אלף יותר מפלביוס. רק אחרי שיקול דעת גמור, אחרי התבוננות הראויה ואחרי חדירה עמוקה לתוכן הענינים, כשימצאו הדברים מכוונים, יוכל להכליל את העבודה בספר ההיסטוריה, לשם עריכת דברי ימי ישראל".

הרה"צ רבי אביגדור מילר זצ"ל בספריו 'עם סגולה' - קטעים נבחרים

חלק ב'

339. ... יוסיפוס, ... תמיד כותב בזכותם [של הצדוקים] ... הוא סילף בכוונה את הסיפור. [א"ה, מדובר במעשה דיוחנן כה"ג המובא בקידושין (סו.) ובקדמוניות היהודים (יג, י, ה-ו) הובא באופן אחר ע"ש].

591. ... בשני ספרים אלו (קדמוניות ומלחמות), אשר הינם יצירותיו העיקריות ואשר היתה להם ההשפעה הגדולה ביותר, מתוארים היהודים כאספסוף מחרחר ריב, בלתי ניתן לשליטה ופראי. בשני הספרים הללו, העניק לעולם הלא יהודי הצדקה לרדיפתם את העם היהודי, ומשני הספרים הללו שאבו כל הכותבים את המידע המוטעה ואת עמדותיהם המסולפות. ... אך הוא היה אשם גם באיבה אישית כלפי חכמי התורה אותם הוא משמיץ תדירות בסגנון צדוקי.

658. ... הקורא בספריו מתוך גישה של מתן אימון בכותבם אינו יכול לזכות בשום רווח היסטורי לגבי קורות העם היהודי.

659. ... הוא הסתיר את האמת על ידי שימוש בתחבולות ערמומיות, בכל אופן העובדות הכלליות שלו מדויקות בדרך כלל.

חלק ג'

1. 400 השנים שלפני חורבן בית שני נראים לעינינו כאילו מתבוננים אנו עליהם מבד לצעיף. אם לא נאמץ את עינינו להבחין באמת, לא נשכיל לגלות פרטים חשובים רבים; ואפילו את המאפיינים הכלליים של תקופה זו לא נצליח להבין אל נכון.

2. צעיף מוסווה זה נרקם על ידי ההשמטות והסילופים של ספרי ההיסטוריה של יוסיפוס, אשר הוליכו שולל את כל הסופרים החילוניים, שלא השכילו להכיר בעובדה כי **יוסיפוס כתב את ספריו לבקשת אגריפס השני וחבורתו למטרה המפורשת של סילוף האמת.**

23. כדי להעריך נכון את ניחוח התקופה לאחר חורבן בית שני, נחוץ להקשיב לדברי אדם מן הנאמנים פחות, יוסיפוס, אשר עיין את חכמי התורה וזלזל בעם התורה כ"אספסוף מחרחר ריב".

42. ... שום היסטוריה יהודית אינה יכולה להתעלם מן האישיות של רבן יוחנן בן זכאי, אשר התפרסם אפילו בקרב הרומאים כמנהיג העם ומצא חן בעיני אספסינוס לאחר שחזה כי יהפוך לקיסר (גיטין נו:); למרות זאת לא כותב יוסיפוס מילה אודות רבן יוחנן (אלא מייחס לעצמו את הכבוד של צפיית עלייתו של אספסינוס וטוען כי זו הסיבה שמצא חן בעיני הקיסר - יוסיפוס מלחמות, ג, ח, ט).

רבי צדוק הכהן מלובלין

נסיים ענין זה בדברי רבי צדוק הכהן בספרו 'אור זרוע לצדיק' (כד:), וז"ל, "וזו היא הסיבה לדעת בהשינויים הרבים בסיפורי החורבן שיראה הרוואה ממה שנזכרו בגמרא ומדרשי חז"ל ועם מה שנראה בספר יוסף הכהן ... כי יוסף הכהן סופר היה ... וכתב מה שכתב כפי מה שידע, וראה, ושמע, וכפי מה שהיה בלבו, ודעתו, וצרכו, אשר לפיכך אי אפשר לדעת האמת הברורה לסיבות האלה".

ודו"ק היטב בכל שש לשונותיו של רבי צדוק הכהן. "כפי מה שידע, וראה, ושמע, וכפי מה שהיה בלבו, ודעתו, וצרכו" ...

נאמנותו של יוסף במידות הר הבית ובית המקדש

הגאון רבי עזריאל הילדהיימר זצ"ל בספרו 'מדות בית המקדש של הורדוס' - קטעים נבחרים

הגאון רבי עזריאל הילדסהיימר זצ"ל חיבר ספר שלם "מדות בית המקדש של הורדוס" על בירור ענינם של המידות שהוזכרו בכתבי יוסף בעניני בית המקדש ובהשוואתם לדברי חז"ל הקדושים,

גם כאן נעתיק רק קטעים נבחרים מהספר.

"בזמן האחרון התחיל סוף סוף המדע האובייקטיבי והבלתי מגמתי לבדוק בעיון את יוסף שהיה נחשב עד עתה כמהימן לחלוטין, ולדון אותו לגופו. ואכן, נמצאו ליקויים לא מעטים ב"מאור" זה, וביחוד בענינים הנוגעים לנושא הנידון כאן" (מבוא)

ובהערות ה' ו' שם מובא באריכות מדברי חוקרים שונים שפקפקו בנאמנותו של יוסף הן באופן כללי והן בעניני הר הבית. יעו"ש.

"מצויים אצלו במקרים לא מעטים הפרזות לגבי המידות" (סוף פרק ג').

ובסיום הספר כתב, "אמיתות דברי חז"ל מתבררת מדברי המשנה (מידות ב' ה', וכן ה' ד'), לפיה אמר רבי אליעזר בן יעקב כי לגבי שתי לשכות בעזרות "שכחתי מה היתה משמשת", כל איש חסר פניות יראה בזה עדות לאמיתות קיצונית, שכן הוא מביא כמוסמכים רק דברים שהם למעלה מכל ספק ומציין כאשר קיים ספק. ואכן, אהבתו את האמת אינה יכולה להתעלות להעזתו של יוסף שאינו מהסס לתאר בביטחה מוחלטת והיסטורית הערכות משוערות, אומדנות וגוזמאות מופלגות".

הגאון רבי אפרים דוב הכהן לאפ בעל ה'זבחי אפרים'

כ' הג"ר רבי אפרים דוב הכהן לאפ¹⁸, בספר 'זבחי אפרים' עמ"ס זבחים סב. (קלא: בדפי הספר בהערה) "גובה המזבח מהקרנות עד הרצפה היה עשר אמות ... ואורך ורוחב המזבח לא היה יותר משלשים ושתיים אמות ..., ומה נעשה בדברי יוסף הכהן בספרו המלחמה היהודיה בספר חמישי פ"ה אות ו' שכותב, 'המזבח היה חמש עשרה אמה, וכמדת ארכו כן היה מדת רחבו חמשים אמה', והנה נמצא כמה סתירות בין שכ' הוא לקבלת חז"ל, אולם שמתי עיני ביחוד על זה יען שבהקדמתו להספר ההוא כותב, 'ואכתוב ... מדת הבנינים והמזבח הכל בדיוק גדול', הנה הוא הדיוק הגדול?"

'קרית אריאל'

כ' הרה"ג ר' אריאל בוקוולד שליט"א בספרו קרית אריאל פ"ט (עמ' רנז), "כבר מוחזק יוסיפוס כשוגה במידות בית המקדש [בשגיאות גסות]".

ובהערה קט שם הוסיף על זה, "כמה עמלו בני ברית ושאינם בני ברית לנסות ליישב את מידות יוסיפוס לבית המקדש, הסותרות את מידות חז"ל (ע' מדות ומשקלות של תורה עמ' רנז). גם דן בזה הגר"ע הילדהיימר ז"ל ("מידות ביהמ"ק של הורדוס" ירושלים תשל"ד). והנה אין בסתירות יוסיפוס עקביות, פעם מקטין ופעם מגדיל. והצד השווה שבכל מידותיו, שלעולם "יודע" יוסיפוס לתאר ב"דייקנות" רבה את כל המידות, וכדרכם של היסטוריונים "יודעי הכל".

די להביא דוגמא אחת: במידות הר הבית [של הורדוס] כתב יוסיפוס (קדמוניות ספר ט"ו פ"א סע' ג') ששיעורו "סטדיום על סטדיום", דהיינו 185 מ' על 185 מ' (ע' מומש"ת עמ' שמה), והנה שרידי חומות הר הבית של הורדוס קיימים לפנינו, ושיעור השטח המוקף הוא 450 מ' על 290 מ', הרי לא קרוב זה אל זה כלל". עכ"ל הקרית אריאל.

'הבית השני בתפארתו' - קטעים נבחרים

הרב אלחנן אייבשיץ בספר "הבית השני בתפארתו" דן רבות במשך ספרו בדבריו של יוסף, ואף סמך על דבריו במקומות שהתאפשר לו לסמוך עליו, אמנם סמך עליו בערבון מוגבל בלבד, ונביא כאן קטעים ממנו שדן בהם על מידת נאמנותו. אמנם לפני כן נביא מדבריו על אודות אישיותו של יוסף, דברים המקבילים לדברים שכבר הובאו לעיל, [ודבר זה יש בו לברר גם את מידת נאמנותו בענין מידות בית המקדש, הואיל ואם היה משלומי אמוני ישראל היה יותר מקום לומר שאיכפת לו מהאמת].

"כידוע היה יוסף המכונה יוספוס פלביוס, חדור שנאה לגדולי האומה ומנהיגיה, כינה את גיבוריה - שודדים ובוזזים, ראה בחכמיה ונביאיה כת פרושים טרדנית, התעלם בכוונה משמם ופעולתם, וכדי להחניף למיטיבו טיטוס השחיר בקולמוסו את פניהם לדורות, סילף פני מאורעות והעליל על מגיני עמו שכאילו היו הגורם המפריע לטיטוס - להציל מקדשנו מכליה... המתיוון האנוכי הזה,

¹⁸ היה 'הרב בעיר ווערזשבאלאו וביקבארטי' כלשון עמוד השער, ונדפס בפיטרקוב תרע"ד.

אשר שפלות שאיפותיו להימנות למין "זקן-היהודים" מטעם רומא, העבירה אותו על דעתו. (עמ' קעא)

ועכשיו לעניינינו.

"זה ידוע, שספריו של יוסף "קדמוניות היהודים" ו"מלחמת היהודים" כתב יוסף בשביל קהל זרים והשתדל להעלות את כבוד הבית ובוניו בעיניהם, דבר זה אפשר להבחין בקלות מסגנון דבורו על התכנית, ובאיזו גאווה הוא מספר על הדורות הראשונים ... ומכיון שהבית כבר היה חרב בשעה שכתב את דבריו ולא היה בידו לבדוק אם דבריו מדוקדקים, ולכן אינו מדקדק במספרים בדרך כלל, ומגזים במידות בכמה מקומות מתוך מגמה ברורה להעלות את כבוד הבית כנ"ל. ... מגזים הוא מאוד בתאור המידות כגון מידות השערים וכדומה. ומסיבה זו מתגלים לפעמים סתירות גם בדברי עצמו, ובעיקר בין המסופר בקדמוניות לבין המסופר במלחמת היהודים" (מבוא עמ' טו)

ולאחר דיון ארוך בדבריו של יוסף בענין החיל כותב, "בסיכומי של דבר: לפי כל הנ"ל אין מנוס מלהסיק, שיוסף לא דייק כאן בתיאורו זה (וכן בהרבה מקומות אחרים)" (פ"ה עמ' קח)

"התיאור על גובהן של החומות וארבע עשרה המעלות שלפניהן תואם רק את חומת העזרה הגדולה בלבד. וא"כ במקום לתאר בנפרד גם את גובהן של חומות עזרת נשים והגישה אל שעריה, **עירבב את התחומים ביניהם** במה שהוא מזכיר את שערי עזרת הנשים ומונה אותם ביחד עם שערי העזרה הגדולה" (שם)

"ידוע וברור מכתביו שהגזים והפריז בכמה מקומות תיאור" (עמ' קט)

"כידוע מהנ"ל (וזאת היא גם דעתם של כל החוקרים המבקרים את כתבי יוסף), ... שיוסף לא הצטיין במידת הדיוק בכלל, ובפרט במה שנוגע לבנין בית המקדש." (עמ' תקד)

'ועשו לי מקדש'

ואחרון חביב, נעתיק כאן מדברי הרב קורן שליט"א. בספרו 'ועשו לי מקדש'. בסוף השער השני, נותן הוא סקירה על מקורותיו, נעתיק קטעים מדבריו (עמ' 198-199), [ההדגשות שלי].

"בהשוואה בין מקורות חז"ל לעדותו של יוסף בן מתתיהו, נמצאות לעתים סתירות, אולם **פעמים** מדובר רק בסתירות מדומות".

"יש להדגיש כי לעתים בדבריו של יוסף בן מתתיהו עצמו קיימות סתירות, וקיימים גם מקומות בהם הכוונה אינה ברורה דיה. הפרשנות של דברי יוסף אינה מלאכה קלה, ואי אפשר לבצע אותה בהתבוננות שטחית בדברים. **ופעמים הרבה**, לאחר העמקה בדברים ניתן לראות שדברים שממבט שטחי נראים סותרים הם באמת דברים משלימים".

"במשקל שיחסנו למקורות הכתובים, יצאנו מתוך הנחה שיוסף בן מתתיהו התכוון לתת לקוראיו תיאור מדויק של המלחמה, ואגב כך הוצרך לתאר את בית המקדש, ומשום כך לא היה צריך לדקדק במידות אלא רק לתאר את הרושם הכללי שהשאיר הבנין על רואיו ... גם בספר 'קדמוניות

היהודים' שהוא הספר המאוחר של יוסף, לא כיוון לקבוע הלכות, אלא לתת לקוראיו רושם כללי על היהדות."

לגבי ספר יוסיפון כתב שם (עמ' 196), "קיימת התעלמות כמעט מוחלטת [של חכמי ישראל בדורות הקודמים] מדבריו בנושא בית המקדש, כמדומה שהקדמונים התעלמו מהדברים משום שידעו היטב כי חל שיבוש חמור בתיאור המוזר של המקדש שבספר יוסיפון. (כיום ברור כי דבריו של יוסף הנמצאים בספר 'יוסיפון' הם תרגום מלטינית לעברית, וכי הספר מכיל טעויות של המתרגם הראשון שתירגם מיוונית ללטינית, וטעויות נוספות בתרגום מלטינית לעברית. בנוסף לכך יש בספר תוספות מאוחרות הנמצאות בכתב היד ששימש בסיס למהדורות הדפוסים, והן משבשות את הדברים לעומת כתבי היד העתיקים יותר)".

[להרחבת היריעה בענין נאמנותו של יוסף ובענין השיבושים שישנם בספר יוסיפון, עי' עוד בס' 'אלף דור' (ת"א תשס"ה) בסוף ח"א נספח מיוחד על ענין זה].

מצינו בדברי רבותינו גם התייחסות חיובית לדברי יוסף

למרות כל מה שנתבאר לעיל, אין להתעלם מהידוע, שהראשונים הסתמכו על דבריו בתאור ענינים היסטוריים, (עי' במבוא ליוסיפון מהדורת הומינר שהרבה להביא מקורות בזה). ואף בעניני בית המקדש הביא התו"ט בשקלים (פ"ו מ"ג) את דבריו ברוח חיובית, וז"ל, "ואף על פי שראיתי ביוסיפון לרומיים בספר המלחמות ספר חמישי פרק י"ד שכתב שלא היה שער כלל למערב [-העזרה] כי אם חומה סתומה לגמרי. ע"כ. ומכיון שבבנינא דחזקאל לא היו שערים במערב, ובהרבה דברים בנו בבית שני מעין בנין של יחזקאל כמ"ש הרמב"ם בפ"א מהלכות בית הבחירה, היה קרוב לשמוע להיוסיפון, אלא שאין לנו לזוז מקבלת חכמי המשנה" עכ"ל התו"ט. [אמנם כאן גופא נוכל לראות ממסקנת דבריו שאין דבריו מוסמכים כ"כ¹⁹]. כמו כן הוא הובא הרבה בספר החשוב 'תבנית היכל' על עניני ביהמ"ק (אמסטרדם ת"י).

עוד יש להביא כאן את המכתב של הגאון ר' אברהם שמחה מאמצ'סלב, שהובא ב'ועשו לי מקדש' שם (עמ' 197), וז"ל, "שמעתי מפורש מפה קדוש דודי הגאון החסיד מוהר"ר חיים ז"ל מוואלאזין

¹⁹ אגב, לגופו של הנידון בתו"ט האם היו שערים במערב, יש להעיר דב'מראה הפנים' בירושלמי שקלים (כה: כ' ע"ד התו"ט, דבענין הזה קבלת חכמי המשנה לא רק שאין דברי היוסיפון נסתרים מקבלת חכמי המשנה אלא אדרבה דבריו מסתייעים מקבלת חכמי המשנה [וכן העיר גם בס' עזרת כהנים עמ"ס מידות]. דהלא בפ"א דמידות (מ"ד) מבואר שהיו רק ז' שערים בעזרה, ג' בדרום ג' בצפון וא' במזרח, ולא היו באמת כלל שערים במערב, ומבואר בירושלמי פרק ו' שם דמה שמבואר במשנה בשקלים שהיו י"ג שערים בעזרה [וביניהם שנים במערב שלא היה להם שם] זהו רק שיטת אבא יוסי בן חנן דס"ל כן במידות פ"ב (מ"ו), אבל חכמים פליגי עליה וס"ל שהיו רק ז' שערים בעזרה, וכן נקט הרמב"ם בפ"א מהלכות בית הבחירה ה"ד. אלא דהתו"ט שם הביא לעיל מינה את דברי ר"ת המובאים בתוס' כתובות קו. (ד"ה שבעה), דנדחק לומר בירושלמי דבאמת גם חכמים מודים לאבא יוסי בן חנן שהיו י"ג שערים בעזרה אלא שנחלקו אם כולם היו נקראים 'שערים' או שרק שבעה מהם נקראו כן הואיל והששה האחרים היו קטנים, ועל כן כתב שדברי קבלת חכמי המשנה סותרים את דברי היוסיפון. אבל באמת, לפי המבואר ברמב"ם וכפשוטו הירושלמי, הרי שאדרבה, קבלת הסתם משנה במידות הוא דווקא כדברי היוסיפון.

ומ"מ פשוט שהכל מודים לעצם היסוד דאם באמת נמצא סתירה בין קבלת חכמי המשנה לדברי היוסיפון אין לנו לזוז כלום מדברי חכמי המשנה.

שרבינו ז"ל הנ"ל [הגר"א] אמר לבנו הרב הגדול מוהר"ר אברהם ז"ל, שהוא משתוקק להעתקת ... ולהעתקת היוסיפון לרומיים, שעל ידו נוכל לבוא אל מטרת כונתם של רבותינו ז"ל בתלמוד ובמדרשים בדברם במקומות רבים בעיני ארץ קדשינו ובית מקדשינו ותהלוכות שרי קדשינו בימי קדם ההם".

ולסיכום

אם נסכם את כל הדברים שהבאנו לעיל מתברר כי: מבין שלשת הספרים 'מלחמת היהודים' 'קדמוניות היהודים' ו'יוסיפון', יש לסמוך יותר על שני הספרים הראשונים. אבל גם בספריו אלו, אין לסמוך על דבריו של יוספוס פלביוס אלא באופן כללי בלבד, וזאת אף ביחס לדברים שאירעו והיו בימיו.

במישור ההיסטורי: מצינו בדבריו דברים הסותרים את דברי התורה והנביאים ודברי חז"ל, וכמו כן דבריו סותרים את דברי עצמו ומחליף את משכורתו עשרת מונים. מלבד זה, מכיון שהוא שנא את חכמי ישראל, הוא טישטש את צורתם האמיתית של חכמי התורה כשהוא מציגם בתור איזו כיתה, והוסיף להעליל עליהם עלילות שוא ושקר בסגנון של מלשינות מהמין הגרוע ביותר. ובנוסף, הוא מוסר לפני אומות העולם את המידע המוטעה כי העם היהודי הוא אספסוף מחרחר ריב, בלתי ניתן לשליטה ופראי. והקורא בספריו מתוך גישה של מתן אימון בכותבם אינו יכול לזכות בשום רווח היסטורי לגבי קורות העם היהודי.

ובמידות בית המקדש: אעפ"י שכותב בהקדמתו שכתב את "מדת הבנינים והמזבח הכל בדיוק גדול" בכל זאת דבריו נסתרים במקרים לא מעטים מדברי חז"ל, ואף מדברי עצמו. ובאופן כללי יש לו נטיה להגזמה במידות ומספרים, מתוך מגמה להעלות את כבוד הבית ובוניו בעיני האומות. כמו כן, הוא אינו מקפיד שלא לערב תחומים של בית המקדש זה בזה. וכללו של דבר, שרבים מדבריו נאמרים בחוסר אחריות.

עם זאת, עדיין יש מקום ללמוד מדבריו במקומות שאפשר לישבם עם דברי חז"ל, ואף את סתירותיו בינו לבין עצמו, לעתים ניתן לישבם לאחר העמקה בהם. אלא שהפרשנות של דברי יוסף בן מתתיהו אינה מלאכה קלה.

ואחר כל הדברים האלה ניגש לברר את הנוגע לעניננו מתוך דברי יוסיפוס פלביוס.

פרק י"ז

בירור רחב באורכו של הר הבית לפי כתבי יוסף בן מתתיהו אשר מזה מתברר ראייה**נוספת לשיעור הקטן של האמה**

בתחילה נביא את דברי יוסף בענין הר הבית, אח"כ נביא את דעת מי שרצה לומר שמדבריו מוכח כמו השיעור הגדול של האמה, ובהמשך הפרק נברר, בסייעתא דשמיא, שאדרבה מוכח ממנו כמו השיעור הקטן. ואמנם אין אנו באים להוכיח את השיעור הקטן על סמך מה שכתבנו כאן בבירור דברי יוסף בן מתתיהו, אלא כל עניננו כאן הוא שלא יחשבו שמדברי יוסף בן מתתיהו מוכח כמו השיעור הגדול, ועל דבר זה באנו להראות שאדרבה, דוקא מדבריו יש להוכיח את השיעור הקטן. ויש בזה סיוע מסוים למה שנתברר בספרי זמנינו על פי יסודות הרבה יותר ברורים שיש יסוד גדול לשיעור הקטן.

דברי יוסף בן מתתיהו בענין הר הבית

יוסף בן מתתיהו כתב בכמה מקומות בענין ביהמ"ק, ויש דברים הסותרים זה את זה, נביאם כאן וננסה לעיין בדברים לראות אם ניתן ליישב אותם, ועד כמה.

א. בספרו מלחמת היהודים ספר א' (פכ"א) תיאר בקצרה את מפעלי הבניה השונים שעשה הורדוס בחייו. הדבר הראשון שמוזכר שם, הוא ענינו של בנין ביהמ"ק. וזה לשונו, "בשנת חמש עשרה למלכו חידש הורדוס את בנין היכל ה', והרחיב את החצר מסביב לו פי שנים, ובנה עליה חומה, והוציא על הדבר הזה כסף רב לאין מספר, ועשה את המלאכה בתפארת אשר אין ערוך אליה. ועל הדבר הזה יעידו האולמים (האסתוניות) הגדולים מסביב למקדש והמצודה אשר עליו מצפון, כי את האולמים יסדו ובנו ידי הורדוס מחדש, ואת המצודה הרחיב, ופיזר לדבר הון עצום, עד אשר לא נפלה ביפיה מארמון מלכים, וקרא לה בשם אנטוניה לכבוד אנטונינוס".

ב. במלחמת היהודים ספר ה' (פ"ה) תיאר באריכות וברוב ענין את הר הבית ובית המקדש. אלא ששם, משום מה, הוא מייחס את כל הודו ופארו של הר הבית וביהמ"ק אך ורק ל"רוח העם הנדיבה" ושכח לגמרי מהורדוס. ורק בסוף הדברים כשמדבר על מצודת אנטוניה, [-מצודה שהיתה צמודה להר הבית בצד צפון מערב של הר הבית], שזה אינו חלק מהר הבית, רק שם נזכר יב"מ לומר שזה היה מעשה ידי הורדוס.

בכל אופן מדבריו שם מבואר שבתחילה היתה חומה רק בצד מזרח של ההיכל ובשאר עבריו היה תהום, ובמהלך הדורות הורחב ראש הגבעה גם לשאר צדדיו עד שיכלו להקיף בחומה את כל המקדש. ומדבריו שם משמע שהיה שלב שבו היה השטח המוקף של הר הבית [מכל צדדיו] קטן יותר מהצורה הסופית שלו.

ואלו דבריו, "כבר דברתי, כי נוסד בית המקדש בראש גבעה בצורה, ובראשונה נשא המישור אשר במרום הגבעה, בקושי את ההיכל והמזבח, כי מכל עבריה היתה תלולה על פני התהום. המלך

שלמה, הוא אשר בנה את ההיכל, הקיף את את חלק המזרח חומה והעלה על הסוללה אולם אחד. וההיכל נשאר חשוף מיתר צדדיו. אולם בדורות הבאים אחרי שלמה הוסיף העם כל הימים להעלות עפר [סביב להיכל], עד אשר התישר ראש הגבעה והתרחב, ואחרי כן פרצו בחומת הצפון והוסיפו [על תחום המקדש] כמדה, אשר היה בה אחרי כן כדי להקים חומה מסביב לכל המקדש. ... ובזה ביצעו היהודים מעשה גדול אשר לא קוו אליו אחרי אשר השקיעו בעבודה הזאת עמל דורות אין חקר ופזרו את אוצרות הקודש אשר הובלו מכל אפסי ארץ שי לאלקים ... ואבני היסוד היו גדולות ארבעים אמה כי עושר הכסף ורוח העם הנדיבה חיזקו את מאמצי הכח במדה אשר לא תאומן כי תסופר, והדבר אשר לא נועז איש לפנים לצפות לו תם ונשלם אחרי עבודה ניצחת לקץ עידן ועידנים וכו' וכו'".

ג. לגבי אורך האולמים שהקיפו את הר הבית מבפנים כותב שם בספר ה', "וכל אורך האולמים מסביב היה כששה ריסים [=סטדיות] יחד עם אנטוניה". [במקור היווני כתוב סטדיות והמתרגם תירגמו לריס].

ד. גם בספר קדמוניות היהודים (ספר ט"ו פ"א) תיאר יב"מ באריכות וברוב ענין את ענינו של ביהמ"ק, אמנם בשינויים מהמסופר ב'מלחמת' ספר ה'. שם לא מופיע הענין של התרחבות ההר במשך הדורות, וכן בכל דבריו שם מייחס את הבניה רק להורדוס, [וזה מקביל לדבריו ב'מלחמת היהודים' ספר א' הנ"ל].

ובתוך הדברים שם כתב לגבי חומות הר הבית, "כל זה היתה החומה שהיקפה הגיע לארבעה ריסים [=סטדיות] וכל צלע נמשכה לאורך ריס [=סטדיה]". דברים אלו עומדים בסתירה לדבריו הנ"ל במלחמת היהודים שכתב שההיקף היה ששה ריסים.

- חשוב להדגיש, שאין ל'ריס' זה שום קשר לשיעור ריס של חז"ל שהוא רס"ו אמות (עי' ב"מ לג.), כי אף לשיעור החז"ל הוא 154 מטר בלבד. ואילו שיעור סטדיה הוא 186 מטר [כן הוא השיעור המבואר בספר 'ועשו לי מקדש', ובפרק דלעיל הבאנו מה'בנין אריאל' שהוא 185 מטר וההבדל אינו משמעותי כ"כ].

שיטת ה'ועשו לי מקדש'

הרב קורן התייחס לדברים הנ"ל הן בספרו 'ועשו לי מקדש' והן במכתבו אלינו, ונשתדל להביא כאן את עיקר דבריו.

א. מש"כ בספר 'קדמוניות' שכל צלע היה סטדיה אחת, והשיעור הכולל של הר הבית היה ארבע סטדיות. והדברים סותרים את דבריו ב'מלחמת' ששם כתב שיעור של שש סטדיות. בזה כותב הוא שמוסכם על כל החוקרים, שהדברים שב'קדמוניות' אינם נכונים כלל. ומלבד זה השיעור הזה הוא קטן ביותר ואינו משתווה כלל עם המידה שקיבלנו מחז"ל שהיה חמש מאות אמה. אמנם הא מיהא יש לקחת מדבריו שרואים שהיה שטח הר הבית שטח מרובע ולא מלבן כפי שהוא נראה לנו היום, אלא שביחס למידה, יש לנו לומר ששכח הואיל ועברו הרבה שנים מאז החורבן כשכתב את ספרו זה, ובזה יש לסמוך יותר על ספר 'מלחמת' שנכתב בסמוך לחורבן. (ועל"מ עמ' 134-135)

ב. מה שכתב ב'מלחמת' "וכל אורך האולמים מסביב היה כששה ריסים יחד עם אנטוניה", כונתו היא כך: רובו של הר הבית היה מוקף אולמות, אבל בצידו הצפוני מערבי של הר הבית, בשטח שגבל עם מצודת אנטוניה, שם לא היה אולם; וכתב יוסף, ששטח ההיקף של הר הבית, שרובו היה אולמות ומיעוטו - בחלק שצמוד לאנטוניה - היה בלי אולם, הכל יחד היה ששה סטדיות. זאת אומרת שכל צד היה באורך סטדיה וחצי.

כל סטדיה הוא 186 מטר וא"כ סטדיה וחצי הוא 279 מטר. דבר זה הוא מאוד קרוב לשיעור ת"ק אמה שיוצא לפי השיעור שהוא קבע בשיעור האמה (57.4 ס"מ) שהוא 287 מטר. (ועל"מ שם, ועמ' 160-161)

נצטט כאן את דבריו של הרב קורן במכתבו בקשר להנ"ל.

"בנידון דידן, כפי שצינתי בקיצור בספרי "ועשו לי מקדש", לדבריו של יוסף בן מתתיהו היה ההיקף של שטח הר הבית המורחב, שש סטדיות. ושיעור זה אינו יכול להתאים בשום אופן לשטח של חרם א-שריף [כך מכונה מתחם הר הבית ע"י המוסלמים], שהקיפו שמונה סטדיות. על כך יש להוסיף כי בדור האחרון התברר לחוקרים על סמך חפירות ארכיאולוגיות שונות, שבפרט מסוג זה יש לסמוך באופן מלא על דבריו של יוסף. מידת הדייקנות הוכחה באופן מפליא לאחר מדידת אורך החומות במצדה. יוסף בן מתתיהו כתב שאורך החומה שם הוא שבע סטדיות. ואכן המדידה המדויקת הוכיחה שהאורך של חומה מפותלת זו הוא בערך שבע סטדיות ושליש. והדבר מפליא מאוד כי מדובר על חומה שאינה בנויה מארבעה קוים ישרים, וגם האפשרות להתבונן בה כראוי היא מוגבלת, כי היא נמצאת בראש מצוק תלול, ומן הצד הפנימי צמודים לה מבנים בכמה מקומות, ואף על פי כן דייק בזה יוסף מאוד. ומשום כך מובן שקשה להעלות על הדעת שבמקדש והר הבית שחומותיו ישרות, טעה טעות כה חמורה עד ששיער שההיקף הוא שש סטדיות, כאשר באמת ההיקף של השטח הוא שמונה סטדיות. ומכאן עולה בבירור שהשטח שאותו תיאר כשטח המלא של הר הבית המורחב, אכן לא עלה באורכו על שש סטדיות, וזה אפשרי רק אם מניחים שהסטיו הדרומי היה מרוחק מהכותל הדרומי של חרם א-שריף לכיוון צפון, והסטיו הצפוני היה דרומי מן המקום שבו נמצא היום הגבול הצפוני של חרם א-שריף".

ג. מה שכתב ב'מלחמת' (ספר א' וספר ה') שהיתה הרחבה לשטח הר הבית. הדברים הללו מבוססים בעיקר על כתביו של סופר החצר ומזכירו של הורדוס, ניקולאוס איש דמשק, [שהרי יוסף נולד עשרות שנים אחרי מותו של הורדוס ולא היה יכול לדעת את הדברים מתוך עדות אישית], ויתכן מאוד שדבריו של ניקולאוס אינם משקפים את האמת כלל, ואולי לא היה מעולם כל הרחבה, כי מדבריו בספר ה' פ"ה נראה שעד שבא הורדוס לא היה ההיקף ת"ק על ת"ק, ולא נראה כן בחז"ל (עי' שמו"ר פט"ו ח'), וזה מלבד העובדה שלא היו לו להורדוס כלים להוסיף על הר הבית המקודש, [עי' מה שהארכנו בזה בפט"ו], ועל כן אין לבנות על דברים אלו. (מכתב)

ד. למרות שישנם הבדלים בין המתואר במלחמת לדבריו בקדמוניות, בכל אופן מדברי שני המקורות נראה שלא היה מערכת חומות כפולה בהר הבית אלא שהחומות החיצוניות של הר הבית שעליהם נשענו הסטוים, היו בקצה ההר, והמחיצות שהיו לפנין מזה היה הסורג. (שם)

עד כאן דברי הרב קורן.

הצעת הדברים לענ"ד

אמנם, נלענ"ד שהדברים כפי שהוצגו בדברי הרב קורן יש בהם קשיים, ונראה לבאר את הדברים באופן אחר וכך יתיישבו יותר בבירור, ואדרבה יהיה עי"ז הוכחה לשיעור הקטן של האמה, [וזה מלבד ההוכחה שכבר כתבנו בפרק ט"ו להוכיח מדברי יוסף דלא כשיעור הגדול, דיש להוכיח מדבריו שהיו חומות כפולות להר הבית והחומות החיצוניות היו יותר מחמש מאות אמה והם החומות העומדות לעינינו, ובעל כרחינו ששיעור חמש מאות אמה הוא פחות מהמרחק שיש בין החומות בזמנינו, עיי"ש].

ואמנם לפני שניכנס לברר את דברינו. נקדים ונאמר, אף אם לא יתקבלו דברינו בבאור דברי יוסף, הא מיהא נראה שכל אחד צריך להודות, שכל עיקר ההתבססות על דברי יוסף בעיני מידות היא התבססות על יסוד חלש, שהרי גם לדברי הרב קורן וגם לדברינו, מוכרחים אנו לומר שחלק מדבריו אינם נכונים, ואיך שייך לבנות עינים מוצקים על ספר שלכל הדעות יש בו דברים שאינם נכונים, וצריכים להשתמש בהשערות שונות לברר מה נכון ומה לא. ועיקר הענין צריך להתברר באופנים אחרים ולא מתוך כתבי יוסף. וזה גם הטעם שלא הבאנו את ההוכחה שיש לדעתינו מדברי יוסף לשיעור הקטן רק בסוף הדברים, בפט"ו. אמנם הואיל ומצאנו שבספר תבנית היכל התבסס הרבה על דבריו, וגם בנידון הזה נראה שקיבל את דבריו, שהרי על פי זה יוצא שהיו שתי מערכות של חומות וכדנקט בתבנית היכל [עי' מה שכתבנו בפ"ד ופט"ו], וכפי שבארנו כבר לעיל. על כן הרשינו לעצמינו בכל זאת לכתוב את הדברים בתורת חיזוק לדברים שכבר התבררו. וכן כאן איננו רוצים אלא לחזק את הדברים ולא לבנות על הדברים. ובכל אופן ראינו צורך להאריך בדברים כדי שלא יחשוב הלומד שמדברי יוסף מוכח כהשיעור הגדול, על כן כתבנו את הנלע"ד שאדרבה מדבריו מוכח כהשיעור הקטן.

ארבע סטדיות או שש סטדיות

הנה, הרב קורן כותב, שהחוקרים סבורים שהשיעור של היקף ארבע סטדיות הנזכר בקדמוניות, הוא קטן מהמצויאות. ומאידך הוא כותב שהחוקרים סבורים שעל פרט מסוג זה של אורך היקף מתחם מסוים יש לסמוך באופן מלא על דברי יוסף הואיל ובעינינו כאלו הוא מדייק טובא, ועל כן יש לקבל לגמרי את דבריו בספר מלחמת ששיעור ההיקף הוא שש סטדיות.

וקשה לי על זה כמה דברים.

א. כבוד החוקרים במקומם מונח, אבל אחר בקשת המחילה, דבריהם סותרים את דברי עצמם. שהרי איך יתכן שיש לסמוך על דברי יוסף בדברים כאלו באופן מלא, ובו בזמן לומר שהשיעור של קדמוניות הוא בכלל לא 'בכיוון', ואף שנכון הוא שהספר הזה נכתב יותר מאוחר ויתכן שהיתה שכחה, אבל עכ"פ אנו רואים שלא רק בפרט 'מסוג זה' אין הוא נאמן אלא אף בפרט 'הזה ממש' אינו נאמן, וכמה תמוהים הדברים לומר שהוא נאמן לגמרי לענין זה, אבל, רק בספרו הראשון, והלא אם יש לו נאמנות מיוחדת לעיני שטח, לא מסתבר שכח השכחה תגבר כ"כ לענין זה עד כדי שיאבד את נאמנותו לגמרי בספרו השני.

ב. כבר הבאנו לעיל את דברי הספרים שכתבו, שבעניני מידות ביהמ"ק הוחזק יוסף כלא דייקן, וכמה תמוה הוא לומר שיש ענין מסוים במידות ביהמ"ק שעל זה יש לו חזקת נאמן עד כדי שאפשר לסמוך עליו 'באופן מלא'.

ג. נראה מדבריו שעיקר הוכחת החוקרים היא מהשיעור שכותב יוסף על היקף חומותיה של מצדה. אבל מי אומר שהדברים שהוא כותב שם הוא מכח עדות אישית, אולי באמת אחרים מדדו את שיעור היקף חומותיה של מצדה, וכך נודע בפי כולם היקפו של מבצר זה, והואיל וכך היה שגור בפי הכל, כך כתב גם יוסף על פי הידוע לכל. ומה זה מוכיח על כח השערות האישית של חומות הר הבית, בו בזמן שיודעים אנו שהוא רחוק מלדייק בענינים אלו.

ד. אם עדות ה'מלחמת' סותר לעדות ה'קדמוניות', יותר מסתבר לומר שהשיעור האמיתי הוא באמצע בין שיעור זה לשיעור זה ולא לומר שבאחד הוא צודק לגמרי ובשני הוא טועה לגמרי.

חמש סטדיות הוא השיעור הממוצע בין שני השיעורים וזה מוכיח את השיעור הקטן להפליא

והנראה בזה, דבאמת השיעור של כל צד היה כסטדיה ורבע, שזו מידה ממוצעת בין סטדיה וחצי המופיע במלחמת ובין שיעור סטדיה המופיע בקדמוניות, ופעם הפריז קצת על המידה ופעם הקטין קצת את המידה, ואליבא דאמת היה ההיקף לא ארבע ולא שש סטדיות, אלא חמש סטדיות.

וא"כ דוקא מדברי יוסף הנ"ל יש לנו ראיה נפלאה לשיעור הקטן שהבאנו, והרי החשבון:

אם ננקוט ששיעור האמה הוא 45.6 יוצא ששיעור חמש מאות אמה הוא 228 מטר. אם ננקוט ששיעורו של סטדיה הוא 185 מטר [כפי שכ' בס' מדות ומשקלות של תורה עמ' שמה], יוצא שיעור סטדיה ורבע 231.25 מטר והרי זה ממש באמצע בין שני השיעורים שנתן יוסף למידות הר הבית, [בהפרש של דקדוק צמצום של 3 מטר בלבד!].

והדברים כפתור ופרח בס"ד.

[יש עוד דרך שאפשר לומר והמסקנה תהיה אותו דבר, שדברי יוסף שכ' במלחמת "וכל אורך האולמים מסביב היה כששה ריסים יחד עם אנטוניה", כונתו שהיקף הר הבית יחד עם ההיקף של מבצר אנטוניה היה שש סטדיות, וכמו שהבין המתרגם את ספר 'מלחמת', ולכן תירגם 'יחד עם אולמי אנטוניה', וכמש"כ ב'ועשו לי מקדש'. ולפי זה יתכן לומר שהר הבית לבדו היה רק חמש סטדיות וכנ"ל, ובאמת כאן דייק יותר מאשר בספרו השני. אלא שבועל"מ העדיף לפרש שכל השש סטדיות הם רק על הר הבית וכ' שבמקור היווני לא מופיע המילה 'אולמי', וע"ש מה שהקשה על הבנת המתרגם].

האם היתה הרחבה להר הבית

מש"כ הרב קורן שלהד"ם ולא היתה כלל הרחבה להר הבית, ודוחה את הדברים שכותב יוסף, הואיל והדברים הללו מבוססים על כתביו של נאמנו של הורדוס, ניקולאוס איש דמשק, ומכח זה דוחה את שני התיאורים של ההרחבה גם יחד.

הנה, באמת נראה, שלפחות אחד מהתיאורים של יוסף על מעשה ההרחבה צריך להידחות מפני השני, הואיל וקשה ליישבם ביחד. אבל שנבוא לומר שלא היו דברים מעולם, לענ"ד קשה לומר כן, שהרי למה הוצרך ניקולאוס לשקר, וכי היה חסר משהו מפארו של בנין הורדוס עד כדי שהוצרך להמציא דבר שלא היה ולא נברא, והלא מי שלא ראה בנין הורדוס לא ראה בנין נאה מימיו (ב"ב ד). ועוד, שהרי הדברים נכתבו בימיו של הורדוס ולמה שיכתוב דבר כזה שכל אחד בימיו ידע שאינו אמת. אלא אדרבה מסתבר שדווקא על דברי ניקולאוס יש לסמוך ולומר שבאמת היתה הרחבה.

אמנם, כשנבוא לדון מהי הגירסא הנכונה, נראה שעלינו להתבונן באמת בנקודה התמוהה, שכבר הערנו עליו לעיל, שבדבריו בספר ה' פ"ה שכח לגמרי מהורדוס בכל בנינו של בית המקדש, ורק בסוף הענין שמדבר על מבצר אנטוניה, רק שם נזכר לדבר עליו. מסתבר, שדבריו שם אינם מבוססים על ניקולאוס, אלא, או על מקור אחר, או אולי סתם כתב שם כי הדמיון הטובה עליו, כדי להעלות את כבוד עמו בעיני הנכרים, ואילו היה מקור דבריו מניקולאוס היה לו לתת את הכבוד להורדוס, אבל דבריו בספר א' באמת מבוססים על ניקולאוס, ועליהם באמת יש לסמוך.

תיאור ההרחבה שבספר ה' תמוה הואיל ומבואר בדבריו שבבנין שלמה לא היה הר הבית בנוי כתיקונו

ובאמת נראה, שתיאור ההרחבה המופיע בספר ה' לא מדויק כלל. שהרי שם מבואר ששלמה כשבנה את הבית לא בנה את הר הבית, ומסביב להיכל היה תהום ונשאר בלי תיקון, ורק במשך הדורות הוסיפו להעלות עפר סביבו עד שהיה מקום לבנות שם חומה, ואח"כ שוב פרצו את החומה בצד צפון ועשו שם הרחבה גדולה להר הבית.

והדברים הללו קשים להולמם.

דהנה, אף אמנם שלא נמצא להדיא בנביא ששלמה בנה גם את הר הבית, מ"מ לדברי הרד"ק, הר הבית מרומז בפסוק הנאמר בבנין שלמה (מ"א ו' ל"ו), "ויבן את החצר הפנימית", ופי' שם הרד"ק, 'קראה פנימית לפי שהיתה פנימית להר הבית', ובפשטות היתה 'חצר חיצונית' זו של הר הבית בנויה ומסודרת כראוי על ידי שלמה כבר.

אמנם לרש"י שפי' שם, 'פנימית לעזרת נשים', א"כ אין לנו הוכחה מפסוק זה ששלמה המלך בנה מקום מסודר לאיזור של הר הבית. ומ"מ מבואר בדברי רש"י ביחזקאל שעכ"פ בזמנו של יחזקאל הנביא שהיה בסוף הבית הראשון, היה 'הר הבית'. דעל הפסוק "חצר בית ה' הפנימית" (יחזקאל ח' ט"ז), כ' רש"י, "היא העזרה כי הר הבית נקרא החצר החיצונה", וכן על הפסוק "החצר החיצונה" (שם י' ה') פירש"י "הר הבית", ופסוקים אלו מדברים על הבית הראשון כמבואר שם. ונמצינו למדים שעכ"פ בסוף ימי הבית הראשון היה מקום מסודר להר הבית, ומסתבר שגם בתחילתו²⁰.

²⁰ עיי' מידות (פ"ב מ"ה) שהובא שם הפסוק ביחזקאל (מ"ו כ"א) [על הבית השלישי] "ויוציאני אל החצר החיצונה", ושם מבואר להדיא שזה קאי על העזרת נשים, וכדכ' גם רש"י ביחזקאל מ' (ו') "עזרת נשים המזרחי היא נקראת חצר החיצונה בכל הענין הזה לפי שהוא לפני עזרת ישראל", וזהו כנראה יסודו של רש"י לפרש במלכים ש'פנימית' הכונה פנימית לעזר"נ, וצ"ע מה גרם לו לרש"י לחזור בו ולפרש בתחילת יחזקאל כדברי הרד"ק הנ"ל ד'פנימית' הכוונה

ומדברי רש"י בפירושו לש"ס בכמה מקומות גם מבואר שכבר בתחילת בית ראשון היה מקום שנקרא 'חצר' והוא היה הר הבית. דהנה על הפסוק בדבה"י (ב' כ') "ויעמד יהושפט בקהל יהודה וירושלים בבית ה' לפני החצר החדשה". איתא בגמ' בכמה מקומות (פסחים צב. יבמות ז: וזבחים לב:) "מאי חצר החדשה, שחדשו בו דבר, ואמרו טבול יום לא יכנס במחנה לוי". ובכל המקומות הללו נחלקו רש"י ותוס' בפירושו. רש"י פי' דחצר החדשה הוא הר הבית, וז"ל בפסחים, "חצר החדשה - הר הבית, וקרי לה חדשה מפני חידוש שחידשו והוסיפו על קדושתו בו ביום, ואמרו טבול יום לא יכנס לה", ואילו התוס' כתבו דחצר החדשה הוא העזרת נשים, [ולדבריו מחנה לוי האמור כאן הכונה לעזרת נשים בלבד אבל טבול יום מותר בהר הבית, עיי"ש]. ועכ"פ לדברי רש"י מבואר שבזמן יהושפט [שמלך ששים שנה לאחר מות שלמה] היה ה'חצר' של הר הבית על תיקונו, ומבואר עוד שעצם החצר היה כבר לפניו וכל הטעם שזה נקרא 'החצר החדשה' הוא רק מפני שבימי חידשו והוסיפו על קדושתו, ומכל זה מבואר שכבר כשבנה שלמה את הבית בנה מסביב לו גם את ה'חצר' שהוא הר הבית.

ואף לתוס' שפירשו שזה אזיל על העזרת נשים וא"כ לדבריו עדיין אין לנו פסוק שמורה על זה שהיה הר הבית בבית ראשון. מ"מ הלא במקורותינו נראה שענינו של הר הבית הוא חלק בלתי נפרד מבית המקדש, וכדתניא בברייתא המובא בזבחים (קטז:), "כשם שמחנה במדבר כך מחנה בירושלים: מירושלים להר הבית מחנה ישראל, מהר הבית לשער נקנור מחנה לוי, מכאן ואילך מחנה שכינה והן הן קלעים שבמדבר". וכך הם גם דברי הרמב"ם (הל' ביה"ב פ"ז ה"א), "שלוש מחנות היו במדבר, מחנה ישראל והוא ארבע מחנות, ומחנה לוי שנקרא בה וסביב למשכן יחנו, ומחנה שכינה והוא מפתח חצר אהל מועד ולפנים. וכנגדן לדורות, מפתח ירושלים עד הר הבית כמחנה ישראל, ומפתח הר הבית עד פתח העזרה שהוא שער ניקנור כמחנה לוי, ומפתח העזרה ולפנים מחנה שכינה". ומבואר מכל זה שהר הבית הוא חלק בלתי נפרד מצורת הבית, ומסתמא שהיה גם מסודר כפי הראוי, וכמה קשה הדבר לומר שמקום זה היה מוזנח בתחילת בית ראשון כפי שנראה מדברי יב"מ.

יתר על כן, דלא רק שעיקר ענינו של הר הבית הוא חלק בלתי נפרד מבית המקדש אלא אף השיעור של ת"ק אמה על ת"ק אמה של הר הבית, גם הוא חלק בלתי נפרד מעיקר שיעורו של הר הבית מאז ומעולם, כמבואר במדרש (שמו"ר פט"ו ח), "משל למלך שהיה לו בן והשליטו על כל נכסיו, ואמר הבן לאביו אם אין אתה נותן לי הכסא שלך היאך הכל יודעים שאתה מחבבני אלא כשתתן לי מקום הכסא שלך הכל נותנין לי קילוס, כך נתן האלקים לאברהם העולם שנאמר וה' אמר המכסה אני מאברהם, כיון שנתן לו הכל א"ל אם אין אתה נותן לי בית המקדש ת"ק אמה על ת"ק אמה לא נתת לי כלום, ונתן לו הקב"ה כל מה שבקש שנאמר ואני נתתי לך שכס אחד על אחיך, וכיון ששמע אברהם כן מה אמר, אלקים דבר בקדשו אעלוזה".

ובספרי בהעלותך (עה"פ והיה כי תלך עמנו והיה הטוב ההוא וכו') תניא, "וכי מה טובה הטיבו לו, אמרו כשהיו ישראל מחלקים את הארץ הניחו דושנה של יריחו חמש מאות אמה על חמש מאות אמה אמרו כל מי שיבנה בית הבחירה בחלקו יטול דושנה של יריחו ונתנוה לבני יתרו שנא' 'ובני

פנימית להר הבית, אבל עכ"פ אין לומר דהוא משום דהאמת הוא כדברי יוסף דרך בסוף ימי הבית היה הר הבית, כדנוכח בסמוך שרש"י סובר דכבר בתחילת ימי הבית הראשון היה הר הבית.

קני חותן משה עלו מעיר התמרים, והיו אוכלים אותו ת"מ שנה שנאמר 'ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים' צא מהם ארבעים שנה שהלכו במדבר נמצאו אוכלים אותו ת"מ שנה וכיון ששרתה שכינה בחלקו של בנימין באו בני בנימין ליטול חלקם ופינו אותו מפניהם" [העתקנו כפי גרסת הגר"א והנצי"ב, ספרי זה הובא גם ברש"י שם, במדבר י' ל"ב].

ובפירוש עמק הנצי"ב שם כ', דהטעם למה ניתן חלק זה למי שיבנה בית המקדש בחלקו הוא להשלים להם את החלק שנחסר להם ע"י שנבנה בית המקדש בחלקם, ע"ש שהוכיח כן מדברי חז"ל והראשונים. וכן נקט גם בס' עזרת כהנים (פ"ב מ"א בני יוסף ד"ה ת"ק-ג), ושם הוסיף עוד דזהו הטעם שהיה ת"ק על ת"ק שהרי זהו השיעור שנחסר להם. ולפי זה מובן מאוד סיום דברי הספרי הנ"ל "וכיון ששרתה שכינה בחלקו של בנימין באו בני בנימין ליטול חלקם", הואיל וכל הת"ק על ת"ק ניטל מהם תיכף בשעה ששרתה שכינה כשבנה שלמה את בית ה'.

ובעזרת כהנים שם הביא מדברי הרא"ש רפ"ב דמידות, ומבעל הטורים בתחילת פ' תרומה, ובסופה, ומהפ' המיוחס לרש"י בדבה"י (א' כ"ח י"ט), שהביאו לימודים באופנים שונים למידת חמש מאות על חמש מאות להר הבית מלשון הפסוק לגבי שיעור חצר המשכן [הבאנו את הדברים לעיל פ"ג בהרחבה]. וראוי להביא כאן במיוחד את דברי הרש"י בדבה"י הנ"ל שמתייחס במפורש לענין הבית הראשון, וז"ל "והכל דרש שמואל מן התורה ברוח הקודש, כמו ששינוי הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, דרש אורך החצר מאה באמה ורוחב חמשים בחמשים חמשים פעמים חמשים הם כ"ה מאות, נ"ל חתכם לחמש רצועות להיות חמש מאות על חמש מאות, והוא מיוסד בסילוק קרובץ של שבת חנוכה המתחיל מנשה את אפרים ואפרים את מנשה, והכל דרש שמואל ברוח הקודש ולמד לדוד כן".

ומכל זה מבואר ששיעור זה של חמש מאות על חמש מאות הוא מעיקר שיעורו של הר הבית, והר הבית הוא מעיקר צורתו של המקדש, וודאי שגם דבר זה קיבל שלמה המלך מדוד, ואיך יתכן ששלמה שכ"כ השקיע בבנין ביהמ"ק, את הר הבית לא בנה באופן מסודר, ואת זה השאיר לדורות הבאים??

ובפ' הרא"ש פ"א מ"ג דמידות כ', "שני שערי חולדה מן הדרום, ... וי"מ לפי שחולדה הנביאה היתה יושבת בין ב' שערים הללו כדכתיב "והיא יושבת בירושלם במשנה" (מ"ב כב יד) ומתרגמין והיא יותבת בית אולפניה כמו ושננתם, גם משמע 'במשנה' בין שני שערים הללו היתה יושבת שם ומלמדת משפטים ישרים ולא היתה יושבת בבית משום יחוד כדאמרין במגילה (יד). והיא יושבת תחת תומר משום יחוד". וכן הוא בקצרה ברש"י במלכים שם וז"ל "במשנה - בבית אולפנא, שער יש בעזרה ששמו שער חולדה במסכת מדות²¹".

באור דבריהם: המקום שהיתה חולדה מלמדת שם נקרא 'משנה' משני סיבות, הן בגלל שהשערים שם היו כפולים והן משום לשון שינון. ועכ"פ שוב נמצינו למדים שכבר בבית ראשון, שאז היתה חולדה הנביאה, היה 'הר הבית' ושני שערי חולדה מן הדרום לו.

²¹ צ"ע, שהרי מסכת מדות (פ"א מ"ג) שנינו "חמשה שערים היו להר הבית שני שערי חולדה מן הדרום משמשין כניסה ויציאה", ולא בעזרה. שו"ר שבעזרת כהנים (פ"א מ"ג ד"ה שני) כ' שט"ס הוא ברש"י וצ"ל שער יש בהר הבית, [ועוד העיר שם בעזר"כ שהלשון שכ' רש"י 'שער' בלשון יחיד, לאו דוקא].

סיפור ההרחבה שבספר ה' פ"ה קשה מעוד צדדים

תיאור בנינו של הר הבית כפי שמתואר בדברי יב"מ בספר ה' קשה מעוד צדדים.

דהנה, כתב שפרצו את החומה הצפונית של הר הבית ובנו שם הרחבה גדולה להר הבית. וקשה ממה נפשך, אם הכונה שאחר ההרחבה היה חמש מאות וקודם לכן לא היה כ"כ גדול, דבר זה כבר הרבינו להקשות עליו ששיעור חמש מאות הוא מעיקר שיעורו של הר הבית ואיך אפשר לומר שמעיקרא לא היה בנוי שיעור זה בהר הבית, ואם הכונה שהיה שיעור נוסף על החמש מאות ובאמת לא היה מקודש בקדושת הר הבית, [שהרי זה לא יתכן לומר שהוסיפו לקדש יותר משיעור החמש מאות כי במשנה נזכר רק חמש מאות מקודשים], גם זה לא יתכן שהרי ודאי פשטות המשנה היא שבגבול החמש מאות המקודשים היו השער הצפוני של חומת הר הבית הצפוני, [ועי' עוד לעיל פרק ב' שהוכחנו מדברי הראשונים שהחומה היתה בגבול המקודש], ועוד, למה לא נזכר שהיו שם ראשי פספסים להבדיל בין הקדש ובין המקודש יותר כמו שהיה במקומות אחרים כגון אלו שלא היה שם מחיצה, [עי' מידות: פ"א מ"ו - לגבי בית המוקד, פ"ב מ"ו - לגבי עזרת ישראל ועזרת כהנים למ"ד שלא היה שם מעלה, ופ"ד מ"ה - לגבי העליה של הקדש וקדש הקדשים].

מלבד זה יש להקשות שהרי משנה שלימה היא במידות רפ"ב דהר הבית היה רובו מן הדרום שני לו מן המזרח ורק שלישי לו מן הצפון, ופירשו רוב המפרשים כפי' הרמב"ם שרוב המקום הפנוי בהר הבית היה לפי הסדר האמור במשנה שם, ולפי יב"מ יוצא שעיקר המקום הפנוי היה בצפון.

סוף דבר, דברי יב"מ בספר ה' בסיפור ההרחבה קשה מכל צד, ומזה שהוא כלל לא הזכיר את שמו של הורדוס בכל אריכות דבריו שם בענין זה, מוכח באמת שלא נתכוין שם לתאר את הדברים כפי שבאמת קרו²².

ובאמת שבקדמוניות היהודים (ספר ט"ו) בתארו את הבניה המחודשת של ביהמ"ק ע"י הורדוס, כל הדברים התמוהים הללו לא מופיעים שם. הוא לא כותב שם על כך ששלמה לא בנה את 'הר הבית', הוא מיחס את מלאכת הבניה המחודשת להורדוס, והוא לא כותב על כך שפרץ את החומה הצפונית של הר הבית על מנת להרחיבה. כנראה ששם הוא דקדק יותר לספר את הדברים כהוייתם.

ב'קדמוניות היהודים' סותר יב"מ את משנתו וכותב ששלמה בנה גם את הר הבית

יתר על כן, ב'קדמוניות' בספר שמיני (פ"ג ט'), בתארו את הבנין שבנה שלמה, שם כתב יב"מ אחרת לגמרי מהדברים שכתב ב'מלחמת'. דלעומת מה שכתב ב'מלחמת' ששלמה השאיר את ההיכל חשוף מכל צדדיו מלבד הצד המזרחי, שם כתב, ששלמה הקיף את בית המקדש סורג, ושוב תיאר ברוב ענין את גודל הפלגת העבודה שנעשתה ע"י שלמה ב'הר הבית' שמחוץ לסורג, ע"י שמילא עמקים גדולים ועצומים בעפר, ועי"ז בנה חצר בגובה ארבע מאות אמה בצורת מרובע מחוץ

²² ובזה יש לנו סיוע נוסף למה שכתבנו לעיל בפרק זה שאין להתייחס לשיעור של שש סטדיות כעיקר, שהרי יוסף כתב שיעור זה במלחמת פ"ה אשר שם לא בא לכתוב דברים כהוייתן אלא חיפש להרבות בכבוד עמו, ובאמת יתכן שהשיעור האמיתי היה פחות מזה, והיה רק חמש סטדיות, וכפי שכבר כתבנו לעיל בפרק זה.

לסורג, וכך הרחיב את ראש הגבעה. ומה שייחס ב'מלחמת' לדורות הבאים אחרי שלמה, ב'קדמוניות' ייחס את הדברים לשלמה בעצמו, עיי"ש כי קיצרתי בהעתקת הדברים. וגירסא זו מתאימה עם מה שביירנו לעיל מדברי חז"ל והראשונים ששלמה המלך כבר בנה את הר הבית ת"ק על ת"ק, וכנראה שבספר ה'קדמוניות' ראה לנכון לדייק יותר בדברים.

וכמובן, דהואיל וחזינו שאין יוסף מדייק בספר ה'מלחמת' בהרבה דברים, שוב אין לנו לבוא ולומר שדווקא לענין המידה בזה הוא כן דייק בתכלית.

אבל מכל מקום היתה הרחבה

ומ"מ על דבריו שבתחילת 'מלחמת' שהם באמת מבוססים על כתבי ניקולאוס איש דמשק, סופר החצר של הורדוס, וכפי שכ' הרב קורן, בזה אין לנו סיבה שלא לסמוך על הדברים הואיל והדברים אינם נסתרים מדברי חז"ל, ולמה שלא נאמינם, והרי לא מסתבר שישקר בדבר שמוכח השקר שבו לעין כל, דלו יצויר שלא היתה הרחבה היאך כתב ניקולאוס דברים כאלו, וכבר כתבנו בזה לעיל. ומה גם דלענ"ד יש ראייה גדולה לדברים לפי המציאות של הכתלים כפי שנראה לעינינו, שהם הרבה יותר מת"ק על ת"ק לכל השיטות של שיעור האמה, וכפי שכתבנו כבר לעיל בפרקים הקודמים.

ואלו הדברים שכתב יב"מ בספר א' פכ"א "בשנת חמש עשרה למלכו חידש הורדוס את בנין היכל ה', והרחיב את החצר מסביב לו פי שנים, ובנה עליה חומה, והוציא על הדבר הזה כסף רב לאין מספר, ועשה את המלאכה בתפארת אשר אין ערוך אליה. ועל הדבר הזה יעידו האולמים (האסתוניות) הגדולים מסביב למקדש והמצודה אשר עליו מצפון, כי את האולמים יסדו ובנו ידי הורדוס מחדש ואת המצודה הרחיב ופזר לדבר הון עצום, עד אשר לא נפלה ביפיה מארמון מלכים, וקרא לה בשם אנטוניה לכבוד אנטונינוס".

הנה, הדברים הללו על אף שכנראה מקורם באמת בדברי ניקולאוס, מ"מ זה עדיין לא סיבה שלא להאמינם. וכאן לא כתב להדיא שפרץ את החומה הקדומה של הר הבית אלא כ' שהרחיב, ואפשר לפרש שכונתו לומר שבנה חומות חיצוניות להר הבית, ואף שקצת דוחק הוא אבל אינו כ"כ קשה, ובפרט שאנו יודעים בבירור שהכתלים שלפנינו הם הרבה יותר מהשיעור, אולי יש לשער שזהו הרחבתו של הורדוס.

ומה שהקשה הרב קורן שמדברי יוסף לא נראה שהיתה מערכת חומות כפולה, כבר הבאנו [בפרק הקודם] מה שכ' בס' 'הבית השני בתפארתו' להוכיח שיוסף לא הקפיד על עירוב תחומין והוא רחוק מהדיוק, וגם לגבי נידו"ד כותב בספר הנ"ל דיש לומר כן, וכבר הבאנו שבספר הקדמון 'תבנית היכל' מבואר שלמד שהיה בהר הבית חומות חיצוניות ופנימיות, ודבריו נכתבו לאחר עיון היטב בדברי יוסף כמבואר למעין בספר זה שכסדר מביאו ובונה על דבריו, וכנראה שהוא לא ראה בעיה לכתוב כן למרות המשמעות בדבריו שלא היו חומות כפולות.

ולפי זה, מובן מאוד מה שבמציאות העומדת לעינינו ישנה הרחבה גדולה בצפון ובדרום, הרבה יותר משיעור ת"ק אמה על ת"ק אמה, והוא מוקף חומה. דמה שאנו רואים היא ההרחבה והחומה

שסביבה שבנה הורדוס וכמבואר בדברי יב"מ הנ"ל שהורדוס הרחיב את החצר ובנה חומה מסביב להרחבתו, ודבר אין לחומה זו עם קדושת הר הבית.

והשתא, הא קי"ל דהר הבית המקודשת היתה מוקפת חומה, וכמבואר ברמב"ם רפ"ה מהל' ביה"ב, והכוונה היא שהחלק המקודש היה כולו מוקף חומה צמודה לחלקו המקודש, וכמש"כ. ומאיך אם אנו אומרים, שהורדוס הרחיב את החצר לצפונה ולדרומו של הר הבית המקודש, מסתבר שלתפארת המלאכה ראוי שיהיה תוספת בכל ד' הרוחות של הר הבית המקודש, וכל החומה שעשה מסביב לחלק שהוסיף היתה כולה חומה חדשה, וכל זה בנוסף לחומה שהקיפה את הר הבית המקודש שזו נשארה על כנה כמו שהיה. ולפי זה, כתלים אלו שעשה הורדוס הם הכתלים שרואים אנו לפנינו.

ועי' עוד באריכות בפט"ו שהרחבנו בבירור ענין זה להוכיח מדברי יב"מ הללו דלא כהשיעור הגדול, שהרי אם היו חומות פנימיות יותר לחומה המזרחית והמערבית הקיימות לפנינו כיום, והן הן גבולות הר הבית המקודש, בהכרח שהאמה יותר קטנה מהשיעור שיש בין החומות הקיימות בזמנינו לכשנחלקנו לחמש מאות, ובשיעור ניכר, שהרי לא מסתבר שהיו החומות הפנימיות מרוחקות רק מעט מאוד מהחומות החיצוניות.

ושוב נחזור על מה שכבר כתבנו, שאין אנו בונים כלל על דברי יב"מ, וכל מה שהארכנו היה משתי סיבות, א', כדי שלא יחשוב הקורא דמדברי יב"מ מוכח כהשיעור הגדול, ב', בכל זאת בתורת סיוע יש להביא גם את הדברים הללו. ועיקר הראיות לשיעור הקטן אינם מדברי יב"מ, אלא ראיות אחרות שכבר נתבארו יפה בספרי זמנינו: מדות ושיעורי תורה, קרית אריאל, לב ים, הידורי המדות, ועוד.

שתי ראיות יש מדברי יב"מ לשיעור הקטן

ועכ"פ, נמצינו למדים שמדבריו של יב"מ בענין זה, יש שתי ראיות מדבריו לשיעור הקטן של האמה, וכפי שביררנו באריכות, ונחזור עליהם מאוד בקצרה.

א. מסתירת דבריו ממלחמת לקדמוניות בשיעורו של הר הבית, אם שיעור היקפו של הר הבית היה ארבע סטדיות או שש סטדיות, ומסתבר שהאמת היא כמידה האמצעית, וזה יוצא כשיעור הקטן.

ב. מדבריו שכ' שהורדוס הרחיב את הר הבית בכפלים, וכן היא גם המציאות העומדת לנגד עינינו, שאורך הכתלים -המזרחי והמערבי עכ"פ- הם הרבה יותר מהשיעור, לכל הדעות. ומסתבר שההרחבה היתה לכל ד' רוחות השמים, וא"כ שפיר מוכח ששיעור ת"ק אמה הוא פחות מהמרחק שיש בין הכותל המזרחי למערבי כפי שהוא בזמנינו.

פרק י"ח

היכן הוא אבן השתיה לדעת הכפתור ופרח

ביררנו בפרק ד' בארוכה, דאם אנו נוקטים כדברי הרדב"ז שהאבן שתחת כיפת הסלע היא אבן השתיה וכמו שכתבו הרדב"ז ועוד, לא יתכן לומר שהכותל הדרומי והמערבי ביחד הם הכתלים של הר הבית הואיל והכותל הדרומי רחוק מדי ממנו, עיי"ש באורך. וא"כ שוב אין להוכיח את שיעור האמה מהמרחק שיש בין הכותל המזרחי למערבי במקום ההוא אלא יש למדוד את המרחק בין הכתלים באיזור יותר צפוני בתוך מתחם הר הבית, ואם צריכים לומר שהחומות שלפנינו באיזור הדרומי של המתחם אינם החומות של הר הבית המקודש, שוב אי אפשר להוכיח את שיעור האמה מהמרחק שבין החומות כלל, הואיל ומסתבר שלחומה הדרומית הפנימית היו חומות אחרים מחוברים אליו, [וכבר העיר בזה הגרימ"ט כפי שהבאנו שם].

והנה, יש שהבינו שדעת הכפתור ופרח בזיהוי המקום של אבן השתיה שונה מהרדב"ז, ולפי דבריו מקום המקדש היה באיזור יותר דרומי לכיפת הסלע, והוא יוצא מול המקום שנמצא רחבת הכותל המערבי כיום, ולפי זה שפיר אפשר לומר שהכותל הדרומי שלפנינו הוא באמת הכותל הדרומי של הר הבית המקודש. [אלא שעדיין יהיה קשה שאר הענינים שהקשינו לעיל מהחומות הארוכות הרבה יותר מחמש מאות אמה, וכן ממה שאינם מכוונים כנגד רוחות העולם, וכן מההתרחבות של הכתלים, אבל עכ"פ קושיה זו מהמרחק של הכותל הדרומי מאבן השתיה יש ליישבה].

לכאורה מבואר בדברי הכפתור"פ שמקום המקדש נמצא בשליש הדרומי של המתחם

וזה לשון הכפתור ופרח בפ"ו, "... מכל זה יראה כי מה שאנו רואים היום בזמננו זה מהכותלים העומדים האלה, שהם כותלים מחומת הר הבית. עוד היום ניכר שער שושן למזרח והוא סגור אבני גזית. ואם תחלק זה הכותל לשלשה חלקים יהיה זה הפתח בחלק הראשון מצד קרן מזרחי דרומי".

ומבואר בדבריו ששער שושן, שהוא השער המזרחי של הר הבית (מידות א' ג'), והוא מכוון כנגד פתח האולם כמבואר ביומא טז. וברש"י שם (ד"ה ומתכוין), נמצא בשליש הדרומי של הכותל המזרחי.

ודבר זה הוא לכאורה ממש נגד דברי הרדב"ז בתשובה (ח"ב סי' תרצ"א) שקבע שכיפת הסלע הוא המקום שהיה שם קה"ק, וז"ל, "כי הדבר ברור שתחת הכיפה, שם אבן השתיה בלי ספק הנקרא אצלם אלסכרא", ובהמשך שם, "אין ספק כי האבן הזאת אשר תחת הכיפה היא אבן השתיה אשר עליה היה הארון בבית קדש הקדשים", וע"ש ברדב"ז מה שהסתמך להלכה על קביעה זו לענין כניסה בטומאה להר הבית. ואבן זו נמצאת בחצי הצפוני של המתחם.

ובאמת שכתבו רבים (מועדים וזמנים ח"ג עמ' עז, הר הקודש עמ' רלג ועוד), דמדברי הכפתור ופרח הללו מבואר דלא כדברי הרדב"ז.

כד נדייק בדברי הכפתו"פ מתברר שאין כונתו לשליש הדרומי של המתחם

אמנם באמת, כשנתבונן היטב בכל דברי הכפתור ופרח נראה שהבנה זו בדבריו תמוהה מאוד.

וז"ל, "העזרה לא היתה מכוונת באמצע הר הבית, אלא רחוקה מן הדרום של הר הבית יותר מכל הרוחות, וקרובה למערבו יותר מכל הרוחות, ובינה ובין הצפון יותר ממה שבינה ובין המערב, ובינה ובין המזרח יותר ממה שבינה ובין הצפון. נמצא היותר קרוב המערב, אחריו הצפון, אחריו המזרח, אחריו הדרום.

מכל זה יראה כי מה שאנו רואים היום בזמננו זה מהכותלים העומדים האלה, שהם כותלים מחומת הר הבית. עוד היום ניכר שער שושן למזרח והוא סגור אבני גזית. ואם תחלק זה הכותל לשלשה חלקים יהיה זה הפתח בחלק הראשון מצד קרן מזרחי דרומי, וכן ניכרים שני שערי חולדה לדרום, וכן ניכר שער הקיפונס למערב, שער הצפון שהוא הטדי אינו ניכר שאותו צד נחרב ...

ולצפון הפתח הסגור אשר במזרח שאמרנו עליו שהוא שער שושן כמטחוי קשת, יש בכותלו שני שערים גבוהים מאד בכיפות מחוץ, ודלתותיהם ברזל והם סגורים לעולם, וקורין להם ההמון שערי רחמים. והישמעאלים הורגלו בזה וקורין להם בא"ב אלרחמ"א. ומסתברא שהם אותם שני שערים שעשה שלמה לגמול חסדים אחד לחתנים ואחד לאבלים ומנודים כמו שנזכר מסכת סופרים (פ"כ) [סוף פ"ט] רבי אליעזר בן הורקנוס אומר (פרקי דר"א פ"ז) ראה שלמה כת של גומלי חסדים ובנה להם לישראל שני שערים אחד לחתנים ואחד לאבלים ומנודים, בשבת היו מתקבצים יושבי ירושלים ועולין להר הבית ויושבין בין שני שערים הללו כדי לגמול חסדים זה לזה. ושם לזה קורין להם קצת שערי רחמים.

אם כן היום שאנחנו בחטאינו מבחוץ נוכל להתקרב לענין תפלה והשתחויה עד אותם הכתלים, וכן עמא דבר באים עד אותם הכותלים ומתפללים לאל יתעלה לפני אלו השני שערים שהזכרנו. וכבר בקש מהקל יתברך שלמה בתפלתו (מ"א פ"ח) שתקובל תפלת המקום ההוא "עכ"ל הכפתור ופרח.

ומדבריו נראה בבירור דס"ל שמקומן של שערי רחמים הם בתוך גבולות הת"ק על ת"ק של הר הבית שדיבר עליהם בתחילת דבריו, וכמו שהביא ממסכת סופרים "ועולין להר הבית" וכן סיים דעמא דבר שבאים להתפלל לפני אלו השני שערים של שערי רחמים "וכבר בקש מהקל יתברך שלמה בתפלתו שתקובל תפלת המקום ההוא", ותפילת שלמה היה רק על המקום המקודש כמובן. וביותר, דהלא הכפתור ופרח הוכיח מהא דעמא דבר להתקרב עד לאותם השערים, דעד לשם מותר להתקרב, אבל יותר לפנים מזה אסור להכנס בטומאה, ובע"כ משום דס"ל שזהו הר הבית (ראיה זו האחרונה ראיתי בקונטרס עיר על תלה להרב מנחם מנדל ספקטור שליט"א עמ' יג)²³.

²³ אמנם כבר נתקשו בדברי הכפתו"פ, דבמסכת מידות מצינו רק שער אחד בכותל המזרחי [שער שושן], ואשר נראה מזה ששערים אלו שבנה שלמה לכת גומלי חסדים, לא היו בכותל המזרחי של הר הבית [עכ"פ בבית שני], עיי' בבאור הרד"ל על פרקי דר"א שם מש"כ בזה.

והנה, שערי רחמים מתחילים במרחק 315.5 מטר צפונה למקצוע הדרומית של החומה המזרחית (ירושלים בספרותנו עמ' 211), ורוחב השער הוא עוד 17.25 ס"מ ('הר הבית נזר תפארתנו' להרב שאול שפר עמ' 85), וביחד הוא כ-333 מטר. והרי קי"ל, וכפי שהביא הכפתור ופרח כאן בתחילת הדברים שהעתיקנו, דרוב הר הבית היה בדרום. וא"כ הדברים מרפסין איגרא, שהרי אורך החומה המזרחית בזמנינו הוא 465 מטר (עי' לעיל פ"א), ושליש ממנו הוא 155 מטר, ואם למקום זה נתכוין הכפתור ופרח לומר שהיה שם שער שושן, שהוא הלא היה מכוון כנגד אמצע העזרה וכן"ל, א"כ יוצא לנו שיש משם עוד כ-188 מטר עד סוף שערי רחמים, ויוצא שיש בצד הצפוני של הר הבית יותר מדורמו!! ודבר זה לא יתכן כלל.

כוונת הכפתו"פ לשליש של כל הכותל המזרחי כולל החלק שמקיף על עצם העיר

ובעל כרחינו צריכים אנו לומר שכונת הכפתור ופרח הוא לשליש הכותל המזרחי של כל העיר כפי שהיה בזמנו, כי הכותל המזרחי של הר הבית המשיך עוד לצפון להקיף את העיר, וכולו היה נראה ככותל אחד, [וכפי שכן הוא גם בחומה הנוכחית שיש לפנינו]. ושליש של הכותל הזה יוצא באמת במקום יותר צפוני מאשר שליש הכותל של מתחם הר הבית בלבד, וכבר עמד על אפשרות זו בס' 'חצרות בית ה' ועוד.

וכנראה שכן הוא האמת, שהרי הכפתור ופרח כותב שהצד הצפוני היה חרב בזמנו וא"כ הלא אין שום סיבה לומר שכשמדבר על שליש הכותל המזרחי מתכוין עד לגבול הכותל הצפוני הקיים שם היום, כפי שהבינו אותו אלו שסברו שהכפתור ופרח חולק על הרדב"ז, שהרי כותל זה ללא היה קיים כלל אז (עיר על תלה עמ' יד).

ועדיין אין אנו יודעים היכן הוא שליש החמה הזו שהרי החומה שיש לפנינו נבנתה הרבה זמן אחרי זמן הכפתור ופרח ע"י הסולטן סולימאן בסביבות שנת ש' לאלף הששי, שהוא כמאתיים שנה אחר זמן בעל הכפתור ופרח [הכפתור ופרח נכתב בשנת פ"ב לאלף הששי].

אמנם מצאתי בס' תבואות הארץ לר' יהוסף שוורץ (פ"ז עמ' של - שלא), שהוכיח מספרי המסעות שחוברו קודם לבנית החומה שלפנינו [כמסעות ר' בנימין ועוד], שהחומה שלפנינו נבנתה על גבולות החומה העתיקה שהיתה קודם לכן אלא ששיקם הריסותיה, ע"ש. וכ"כ גם ב'ירושלים בספרותנו' (פ"ב, עמ' 66) וז"ל "חומת העיר של היום נבנתה על ידי השולטן התוגרמי סלימן השני בשנות רצ"ו-ש', כנראה, על יסודות חומת הדרינוס [-אדריינוס]²⁴, אך לא כל החומה ממסד ועד הטפחות נבנתה על ידו, שכן היו בה שרידים רבים מהחומה הקדומה - הנה מגדל שכם של ימינו עודנו בנין יהודי - רק במקומות ששם היתה החומה הרוסה עד היסוד בנאה מחדש".

נעתיק כאן עוד מ'ירושלים בספרותנו' (שם, עמ' 67) מה שכתב על הכותל המזרחי, אשר לפי זה יבואר הכל על נכון בס"ד, "החומה המזרחית, מהקרן הצפונית מזרחית ועד הקרן הדרומית מזרחית

²⁴ עי': ע"ז לב. ורש"י ד"ה של, ע"ז נב: רש"י ד"ה טריינא ותוד"ה דינרי, ובכורות נ. ורש"י ותוס' שם ד"ה דינרא, דלפעמים נקרא 'אדריינוס' בא' ולפעמים 'הדריינוס' בה', ועי' גם בס' זבחי אפרים עמ"ס זבחים נד: (ק"ז). בדפי הספר, בהערה) מש"כ בזה.

- 762 מטר ... זהו הצד היחידי של העיר הבנוי כמעט בקו ישר מכוון לצד מזרח, והחומה הזאת עוברת למזרח הרובע המחמדי [-המוסלמי] ולמזרח מקום המקדש על כתף הר הבית המזרחית".

ועתה באים כל דברי הכפתו"פ על מקומם בשלום באופן מרווח מאוד, דשליש מ-762 מטר הוא 254 מטר, ומרכז האבן הוא בערך במרחק 246 מטר מהכותל הדרומי (עיר הקדש והמקדש ח"ד פ"א הערה 4), וכוונת הכפתו"פ הוא למקום הזה, ושפיר יוצא שרוב שטחו של הר הבית הוא באמת לדרומו. ויוצא לנו, שאדרבה, מדברי הכפתו"פ יש סיוע גדול לדברי הרדב"ז הואיל וגם הוא קובע את מקום קה"ק בדיוק כשיטת הרדב"ז שהוא כיפת הסלע של ימינו, שהרי סוף שליש הכותל יוצא באמת מול כיפת הסלע!

והנה כבר כתבנו לעיל בהערה 4 שבזמנינו אין ניכר השער שושן שמדבר עליו הכפתו"פ, וכנראה שע"י השיפוצים שעברו על חומה זו בדורות שאחרי הכפתור ופרח, ובפרט ע"י הסולטן סולימאן בסביבות שנת ש', נעלם שער זה.

ובאמת, שבס' 'הר הבית נזר תפארתנו' (עמ' 208) הביא עדות של סופר מוסלמי (מוג'יר אלדין) משנת רנ"ו, שכותב על שער נוסף שהיה לדרום שערי רחמים שהוא סגור באבנים. ושם מפורש ששער זה הוא מול כיפת הסלע! וז"ל "בחומה המזרחית של הר החראם [כך מכונה הר הבית בפי המוסלמים], דרומית לשער הרחמים ושער התשובה [בעמ' 84 שם הביא שהישמעאלים קורים לשער הצפוני של שער הרחמים 'שער התשובה'], ישנו שער אחד נאה סתום באבנים, הוא מול מדרגות מסגד אל צכרה (אבן השתיה)".

ובספר 'הכותל המערבי' (הרב יצחק יהודה ת"א תרפ"ט עמ' 78) הביא עוד בזה מעוד סופר ערבי קדום (אנש אלג'ליל), שכותב אותו דבר, "בחומה המזרחית שני שערים צמודים זה אל זה סגורים, האחד שער הרחמים (באב אלרחמה) והשני שער התשובה (באב אלתובה) והם כיום סגורים ... קרוב להשערים האלה שער קטן סתום והוא מול מדרגות מסגד אבן השתיה (אלצכרה)".

וניכרים הדברים, שזהו אותו השער שמדבר עליו הכפתור ופרח, "עוד היום ניכר שער שושן למזרח והוא סגור אבני גזית" "ולצפון הפתח הסגור אשר במזרח שאמרנו עליו שהוא שער שושן כמטחוי קשת, יש בכותלו שני שערים גבוהים מאד בכיפות מחוץ, ודלתותיהם ברזל והם סגורים לעולם, וקורין להם ההמון שערי רחמים, והישמעאלים הורגלו בזה וקורין להם בא"ב אלרחמ"א". ושער שושן הזה שמדבר עליו הכפתו"פ היה שער קטן [לפחות ביחס לשערי רחמים] כי רק בשערי רחמים הוא מדגיש שהם גבוהים מאוד, וכמו כן הוא כותב שזה סגור אבני גזית, והואיל והמסורה בכל הדורות היה שכיפת הסלע בנוי הוא על מקום קדש הקדשים הלא מסתבר מאוד שמול אותו המקום היה שער זה, ומכיון שמצינו עדויות מפורשות על שער שהיה שם במקום הזה, שהיה קטן, וסתום באבנים, וכנ"ל, א"כ הלא מאליו יוצא שעל שער זה דיבר בעל הכפתור ופרח, ותו לא מיד.

ועיין עוד לעיל בהערה 4 שהבאנו מאיגרת שנכתבה על ידי ר' ישראל מפירושא [-עולה אשכנזי מהעיר פירושא באיטליה אשר שימש בירושלים כמלמד ודרשן] בסביבות שנת ר"פ, אשר מדבר גם הוא על שער נוסף במזרח מלבד שער הרחמים, וכפי הנראה הוא אותו שער שושן שדיבר עליו הכפתור ופרח. וז"ל, "מענין ביהמ"ק החרב: הוא כמו חצר גדול כמו כפר קטן, וכו' ובשער אחד עזרת נשים י"ב מעלות גבוה מהר הבית, ועזרת ישראל היתה גבוה מעזרת נשים ט"ו מעלות,

ובכותל מזרח יש שער אחר שקוראין אותו שער רחמים" והנה הוא מדבר על שער שנמצא מול מקום שיש מדרגות רבות שעולים ממנו לראש ההר, וכמדומני שלא יתכן לומר ששער זה נמצא בשליש הדרומי של מתחם הר הבית, שהרי אין שם את המדרגות שמתאר כותב האיגרת, ואם נאמר שמדבר על מול כיפת הסלע מובן היטב שהרי באמת יש שם מדרגות רבות עד עצם היום הזה, [ונראה מדבריו שבזמנו היו המדרגות בדיוק כפי שהיו בזמן הבית וכמבואר במשניות מידות ובזמנינו נשתנה פרט זה].

ולפי זה, שוב לא נצטרך לומר שהכפתור ופרח חלק על המסורה המקובלת בישראל בכל הדורות שהאבן הזאת היא אבן השתיה, וכפי שנביא בפרק הבא, [ורק בדורות האחרונים היו כאלו שפקפקו בזה], דאדרבה, הכפתור ופרח ס"ל גם הוא כאותו המסורה, ואין חולק בדבר אצל הקדמונים.

הכפתור ופרח לכאורה לא נחית לדקדק בשיעור הכתלים ביחסם אלו לאלו אבל מ"מ ביחס לכותל המזרחי

בעצמו נחית לדקדק

והנה, ממשמעות דברי הכפתור ופרח הנ"ל ששערי רחמים הם בתוך תחומו של הר הבית, יש לכאורה להוכיח שלא נחית רבנו בעל הכפתור ופרח כאן לדקדק כ"כ בדקדוק השיעורים של החומות. כי באמת יש כאן שאלה גדולה, שהרי, מהמקצוע הדרומית מזרחית עד סוף שערי רחמים יש כ-333 מטר, וכבר הבאנו לעיל פ"א שהרוחב המירבי של מתחם הר הבית הוא 321 מטר, וא"כ יוצא שאין אורכו שווה לרוחבו והרי הר הבית היה ריבוע של חמש מאות על חמש מאות. ויש להוכיח מזה שלא דקדק הכפתור פ בשיעור הכתלים, כי אילו כן היה מדקדק היה לו להתייחס לקושי עצום זה, [וזה מלבד כל שאר הקשיים העצומים שישנם באם נאמר שאלו הם כתלי הר הבית וכפי שהרחבנו לעיל בארוכה, אשר היה לו לבעל הכפתור ופרח להעיר עליהם, אילו היה עומד עליהם]. ולכאורה, אילו היה מדקדק לא היה כותב שהכתלים הללו הם כתלי הר הבית, וממילא שוב א"א להוכיח מהכתלים הללו את שיעור האמה.

ומ"מ עדיין דברינו במקומם עומדים, שמוכח בדעת הכפתור ופרח שמקום אבן השתיה הוא תחת כיפת הסלע, הואיל וכאן הרי כן נחית לדקדק בשיעורו של אורך החומה המזרחית, דאף שלא דקדק ביחס שבין הכותל המזרחי לשאר הכתלים, מ"מ, ביחס לכותל המזרחי גופא הלא כן נחית לדקדק היכן הוא השליש של כותל זה, ולא יתכן לומר כלל שטעה לחשוב שצד זה הוא גדול מהצד הצפוני של הר הבית, ופשוט.

פרק י"ט

דברי הרדב"ז אשר מסתייעים מדברי הכפתו"פ היא המסורה המקובלת בכל הדורות

ובאמת שדבר זה שלימדנו הרדב"ז ומסתייעים גם מדברי הכפתו"פ, שכיפת הסלע בנויה על אבן השתיה היא באמת המסורה המקובלת בכל הדורות בענין זה, וכבר האריכו בזה אחרים, (עי' חצרות בית ה' פ"ה ועוד), ועל כן נקצר בזה ונביא בעיקר רק מדברי חכמי ישראל מתקופת הראשונים עד תקופת הרדב"ז [וגם מתקופת הראשונים לא הבאנו כל מה שיש להביא].

כבר הבאנו לעיל בפרק ה' את דברי הנוסע רבי בנימין מטודילא שהלך למסעיו בין השנים תתקכ"ה לתתקל"ג, "ושם טמפלו דומינו [-כך כונה כיפת הסלע ע"י הנוצרים] והוא היה מקום המקדש ובנה עליו עמר בן אל כטאב כיפה גדולה ויפה עד מאוד".

תלמיד הרמב"ן [אשר לא נודע בשמו] כותב, "על אבן שתיה בנו מלכי ישמעאל בנין מפואר מאוד, עשו אותו בית תפילה, ובנו למעלה מן הבנין כיפה נאה מאוד, והבנין על בית קדשי הקדשים ועל ההיכל" (כפתור ופרח מהדורת ביהמ"ד להלכה בהתישבות ח"ב עמ' תמו).

רבינו עובדיה מברטנורא כותב (ביום ח' אלול רמ"ח), "גם חקרתי על אבן שתיה ששם הארון היה מונח, ורבים אומרים כי היא תחת כיפה אחת גבוה ויפה אשר בנו הישמעאלים במקדש וסגורה תוך הכיפה ההיא" (דרכי ציון יא:).

גם אצל האחרונים הדבר שגור ביותר, ולא ניזיל ונמנה אותם כרוכלא, אלא נביא כאן רק את דברי רבינו החפץ חיים בליקוטי הלכות (זבחים נה: בזבח תודה ד"ה שלמים) שנקט כדבר פשוט שכן הוא. דמקשה שם, איך מקריבים אעפ"י שאין בית, והלא איתא בזבחים (שם) "שלמים ששחטן קודם שיפתחו דלתות ההיכל פסולין, שנאמר ושחטו פתח אהל מועד, בזמן שפתח ההיכל פתוח ולא בזמן שהוא נעול" וכשאין בית אינו פתח אהל מועד. ותירץ ע"ז, דא"צ שיהיה פתח אהל מועד בדווקא אלא דסגי במה שהוא נגד החלל של הפתח. והוסיף וכתב, "ומ"מ נראה פשוט דעכ"פ אם על מקום ההיכל בנוי איזה בנין כמו שמצוי היום בעוונותינו הרבים ממילא שוב אסור להקריב קרבנות על המזבח דהלא עכ"פ איננו שוב נגד חלל פתח אהל מועד". ועיי"ש ששוב דן לומר דמדברי הרשב"א בשבועות (זו). מבואר דאין דין זה נוהג כשאין בית, "ולפי זה אפשר דגם היום כשר וצ"ע". ועכ"פ מבואר דנקט כדבר פשוט את אשר נקטו בכל הדורות שמקום זה הוא המקום שהיה שם בית קדשי הקדשים לפנים.

ועי' בספר חצרות בית ה' שהאריך להוכיח שמצד צורת פני סלע ההר נראה באמת כמסורת זו הואיל ומקום זה הוא פסגת ההר ואם נרצה להעמיד את מקום אבן השתיה במיקום יותר דרומי נצטרך לומר שהיה שינוי עצום מאוד בכל צורת ההר, עי' במפה הטופוגרפית המופיעה בסוף ספר 'ועשו לי מקדש'.

פרק כ'

כמה הוכחות שהובאו להוכיח שמקום קה"ק הוא דרומית לכיפת הסלע ודחייתן

והנה, יש שהוכיחו בכמה הוכחות שהמסורת המקובלת שכיפת הסלע שם היה מקום קה"ק, אין לסמוך עליה, ובאמת מקום הבית באיזור דרומי יותר לכיפת הסלע והוא מול רחבת הכותל המערבי, וכתבו שמקורה של מסורת זו אינה אלא מהישמעאלים (עי' בס' 'בית המקדש השלישי' [הרב שלו' דוב שטיינברג] שו"ת תשובות והנהגות ח"ג סי' ל"ט ועוד).

אמנם באמת, יש להדגיש שדבר זה שכתבו שמקור מסורה זו היא מהערבים, מעצמם אמרו כן ואין להם איזה מקור קדום בכתובים שידיעה זו שזהו אבן השתיה נתקבלה מהערבים. וכמה תמוהים הדברים לומר כן, שכל חכמי הדורות קבלו כולם כתמימים דבר זה, ולא ידעו שמקור ידיעה זו אינה אלא מבני נכר אשר אין לסמוך עליהם, והגדיל הרדב"ז (ח"ב סי' תרצ"א) עוד לסמוך על זה הלכה למעשה בנוגע לאיסור החמור של כניסה למקדש בטומאה.

ואחד מהראיות הגדולות שהביאו לשיטתם הוא מדברי הכפת"פ שמבואר לכאורה בדבריו שמקום המקדש הוא בשליש הדרומי של מתחם הר הבית, וכבר הארכנו לעיל פי"ז לברר **שאמנם באמת** מוכח מדבריו שלא נתכוין לזה כלל, ואדרבה, יש להוכיח מדבריו בדווקא כהמסורה המקובלת, עיי"ש.

נביא כאן עוד הוכחות שנאמרו בזה, ונבאר בעז"ה, דלכשנעיין נראה **שאמנם באמת** כל ההוכחות אין להם על מה שיסמוכו, ואדרבה, חלק מההוכחות הם דוקא ראיה לסתור קביעה זו שבית המקדש עמד בדרום המתחם.

דברי המקובל בעל "עמק המלך" שהמקום הקודש פנוי בלא בנין

- כתב המקובל בעל 'עמק המלך' (הקדמה שלישית סוף פ"ט), "ועוד תדע שמקום הקודש, הוא מוקף חומה גבוהה מאוד, ויש בחומה זו שנים עשר שערים נאים בתכלית היופי, ודלתותיהם ובריחיהם ברזל, ואלו השנים עשר שערים הם בשלש צידי מקום הקודש. ובמזרחו לא יש שער, וניכר בחומה שהיה במזרח שער, והנה היא סתומה, וסודו הוא בכתבי האר"י ז"ל, וגם למה המקום קודש פנוי בלא בנין, ואמר על זה דברים שאין להעלותם בכתב" עכ"ל. ומבואר בפירוש ש'המקום קודש פנוי בלא בנין'.

אמנם באמת, הלא ברור הוא שבעל עמק המלך כאן קורא בשם 'מקום הקודש' לכל מתחם הר הבית, כמבואר בתחילת דבריו שכותב 'שמקום הקודש' הוא מוקף חומה גבוהה מאוד ויש בחומה זו י"ב שערים, והשער המזרחי שכותב עליו שהוא סתום כוונתו לכאורה על שער רחמים. וממילא אין שום סיבה לומר שבסוף דבריו לא נתכוין לכל מתחם הר הבית, ולמה לנו לומר שחלק על המסורה המקובלת בכל הדורות. וכל אשר בא לומר הוא שבאופן כללי הר הבית אינו בנוי, ובאמת

שעד היום הוא כן כידוע שרוב שטחו של הר הבית פנוי ללא בנין, והוא באמת דבר מיוחד, וכנראה שיש על זה סוד נשגב אשר אין להעלותו על הכתב כדכתב ה"עמק המלך".

וכבר שנינו בפרקי דר"א סוף פרק ל' [קטע זה אינו מופיע בכל הדפוסים בגלל הצנזורה], "ר' ישמעאל אומר, ט"ו דברים עתידין בני ישמעאל לעשות בארץ באחרית הימים, וכו' **ויבנו בנין בהיכל**" וכ' שם בפי' מהרז"ו **"ודבר זה ידוע שבנה בנינים על יסודות בית המקדש"**, ואם לא נבאר כדבארנו יהיה בדברים אלו סתירה למה שנתבאר ב'עמק המלך', אבל באמת שאין כאן תחילת סתירה וכדביארנו היטב בס"ד.

דברי הזוה"ק שיסודי ביתא איתגניזו

- איתא בזוה"ק פ' פקודי (רמ): **"וכל אינון יסודי ביתא קדישא כולהו איתגניזו"**. וא"כ כ"ש שאבן השתיה אינו עמנו רק איתגניז.

אמנם באמת, וכבר השיב על זה ב'חצרות בית ה"פ"ה, דבזוהר חדש פ' ויצא (לה). מפורש שאבן השתיה לא איתגניז והוא קיים גם לאחר החורבן, וז"ל **"רבי זירא עאל קמי רבי אלעזר בן ערך, אשכחיה דהוה יתיב ועינוי נבעין מיא, והוה מרחיש בשפוותיה ובכי, וכו' שמע דהוה אמר: אבנא אבנא, אבנא קדישא עילאה על כל עלמא בקדושתא דמארך. זמיני בני עממיא לאתזלזלא בך ולאותבא גולמי מסאבין עלך, לסאבא אתרך קדישא וכל מסאבין יקרבון בך, ווי לעלמא בההוא זמנא, וכו' א"ר זירא האי דמר דהוה בכי מאי חזא, אמר, כו' ההוא אבנא יקירא קדישא דמינה אשתיל עלמא כו' ועלה קדש קודשין ושכינתא יקרא עילאה עלה וכו' ועל דא בכינא, דחזינא דעל האי אבנא זמינן לשואה סואבת עממיא ופגרי מיתייא, מאן לא יבכי, ווי לעלמא, ווי לההוא זימנא, ווי לההוא דרא. וכו' "**

ומבואר, שאבן השתיה תהיה מגולה לאחר החורבן ועתידים הגוים לזלזל ביה ולשים עליה את פגרי מתייהם.

ובין כתפיו שכן

- מבואר בזבחים נד: דבתחילה סברו שמואל ודוד למבנייה לביהמ"ק בעין עיטם שהוא המקום היותר גבוה מכל ארץ ישראל, ולבסוף אמרו דהואיל וכתוב ובין כתפיו שכן יש לרדת מעט מהגובה של עין עיטם ולבנותו בירושלים. ומבואר דאין לבנות את ביהמ"ק במקום היותר גבוה אלא בין כתפיו, ועל כן אין לומר שמקומו של ביהמ"ק הוא בכיפת הסלע הואיל והוא המקום היותר גבוה של ההר.

אמנם באמת, מבואר ברש"י שם שעין עיטם הוא מקום אחר לגמרי למערבו של הר הבית עיי"ש, ולא מצינו שום מקור לזה שגם באותו הר עצמו של ירושלים יש דין 'בין כתפיו' שלא לבנותו במקום הגובה של ההר.

וודאי שהפשטות הוא שבנו אותו בראש ההר של הר המוריה. וכשחיפשתי קצת בספרים ראיתי שנקטו כדבר פשוט, שביהמ"ק נבנה בראשו של ההר, [לא חיפשתי הרבה ואביא מה שמצאתי].

המהר"ם קזיס בתחילת באורו למסכת מידות כתב, "בית המקדש הוא בנוי על ראש הר המוריה".

ובספר תבנית היכל (ח"א העיקר ה"ז), כ' "אמנם המקדש להראות את תפארת גדולתו על כל בניני הארץ היה כל חלק מבנינו מיוסד על שטח מתחלף למעלה במעלה ההר עד הגיעם אל ראשו".

ועד ראיה, יוסף בן מתתיהו, כתב (מלחמת היהודים ספר ה' פ"ה), "כבר דברתי, כי נוסד בית המקדש בראש גבעה בצורה".

בדיקה אלקטרו מגנטית, וצורת בורות המים באיזור הדרומי

- "והעיקר, שבבדיקות בזמן האחרון ממש שאפשר לבדוק למעלה מה שלמטה באלקטרו מגנטית, מצאו שדוקא בדרום חללים ריקים עמוק מאוד כמו במקדש שחלול תחתיו מפני קבר התהום וכן בשיתין" (לשון הגר"מ שטרנבוך שליט"א בתשובות והנהגות הנ"ל).

- צורת בורות המים שישנם בדרום המתחם שונה מצורתם בצפון ומרכז מתחם הר הבית. בצפון הם בנויים בצורה מסודרת, עגול וכדומה, וכמו כן גם קטנים הם בקוטרם, ואילו בחלק הדרומי הבורות ברובם גדולים וענקים מאוד, כמו כן אין להם צורה אחידה. ואולי הוא משום שבורות אלו אינם אלא שרידי כותלי הבית שחרב.

אמנם באמת, הלא טורנוסרופוס הרשע חרש את ההיכל ואת סביביו (רמב"ם פ"ה מהל' תענית ה"ג). ובילקוט תהלים (רמז תתפ"ו) שנינו, "שאלו את ר' אליעזר דורות האחרונים כשרים מן הראשונים. אמר להם עדיהם בית הבחירה, אבותינו העבירו את התקרה, שנאמר ויגל את מסך יהודה, אבל אנחנו פעפענו את הכתלים, שנאמר האומרים ערו עד היסוד בה", וכן הוא גם בירושלמי יומא פ"א ה"א (ה). ואם רוצים הם לייחס את החללים הנ"ל לזמן הבית הרי שהראיות הללו אינם אלא ראיות לסתור, שהרי אחר פעפוע הכתלים וחרישת ההיכל וסביביו, לא נשארו לא כתלים ולא כיפין ע"ג כיפין, ובעל כרחינו שחללים אלו אינם במקום המקדש.

אמת המים תוכיה

- לא יתכן שהמים יגיעו מעין עיטם אל המקוה שמעל לשער המים (כמבואר ביומא לא.), אלא אם מקום המקדש הוא נמוך מכיפת הסלע. הואיל ולדעת החוקרים האמה שהוליכה את המים מעין עיטם אל העזרה עברה ע"ג גשר וילסון, וא"א שיגיעו המים מהגובה של קשת וילסון למקוה שעל גבי שער המים אא"כ נקבע שהבית היה באיזור הדרומי של המתחם, הואיל ומים יורדים למקום נמוך, ואם היה הבית בכיפת הסלע יוצא שהמקוה שע"ג שער המים היה גבוה ממפלס קשת וילסון.

אמנם באמת, הוכחה זו בנויה על השערות של חוקרי הארץ בדורות האחרונים בזהו מקומו של עין עיטם כ-15 ק"מ דרומית לירושלים [ב'בריכות שלמה' הנמצאים כ-3 ק"מ מדרום לבית לחם], ולפי שרידים ארכיאולוגיים של אמת מים שהובילה מים מ'בריכות שלמה' לירושלים, קבעו שהמים האלו הגיעו להר הבית.

אבל הנחה זו תמוהה היא הואיל ומקום זה הוא עמוק בתוך נחלת יהודה ואיך היה ה"א לבנות שם את ביהמ"ק [וכנ"ל מזבחים נד:] ולא בנחלת בנימין²⁵.

ובאמת שברש"י בזבחים נד: מבואר דלא כדעת החוקרים. בדבריו מבואר שעין עיטם הוא במערבו של הר הבית, וזהו מי נפתוח הנמצא בהמשך הגבול הצפוני של נחלת יהודה לכיוון מערב כמבואר ביהושע (פ"ו ופ"ח) [וכן ביארו גם הרד"ק והמצודות והמלבי"ם שם, שמי נפתוח הוא עין עיטם²⁶], ולפי דבריו ניחא מאוד, הואיל וזה באמת על גבול יהודה ובנימין [כי הגבול הצפוני של נחלת יהודה הוא הגבול הדרומי של נחלת בנימין כמבואר ביהושע י"ח].

יש להוסיף, בדברי הראשונים מבואר דעין עיטם הוא סמוך להר הבית, כנראה שכך הבינו ע"פ דברי חז"ל. דבכפתור ופרח (סוף פ"ו ד"ה על הר ציון) כ' "והררי ציון (תהלים קלג) הם: הוא בעצמו [-הר ציון, הסמוך להר הבית בצד מערבית דרומית], והר המוריה [-הר הבית], והר הזיתים [-ההר הסמוך להר הבית בצד מזרח], ועין עיטם", ומשמע שסמיכות עין עיטם להר הבית הוא כדוגמת סמיכותם של הר ציון והר הזיתים אליו, ואם כדברי החוקרים הלא הוא רחוק טובא מהר המוריה. וכן מצינו ברוקח בפירוש סידור התפילה ח"ב סי' קלב (עמ' תרנח) שכ' "ומקדש סמוך לעין עיטם".

והיכן הוא באמת עין עיטם? זה אינו ידוע לנו בבירור.

ולכשנדע היכן הוא באמת עין עיטם, ובנוסף, נדע היאך הגיעו משם המים להר הבית, נוכל לדון אז מחדש מה יש להוכיח מזה, אבל עכ"פ א"א לנו לבנות יסודות ע"פ דברי החוקרים בלבד כל שאין הדברים ברורים, ואף אם אין לזה סתירה מדברי המקורות, וק"ו היכא שהדברים נסתרים מהמקורות.

שערי חולדה ושער ברקלי

- אין נראה בחז"ל שהיו מדרגות משערי הר הבית אל הר הבית. והואיל והשערים שבדרום המתחם המיוחסים ל'שערי חולדה' שהיו בדרום הר הבית, ושער ברקלי המיוחס להיות שער קיפונס שהיה

²⁵ עיי' 'חמדת דניאל' בזבחים נד: [מובא באוצר הקודש- זבחים] מה שכתב באריכות לדון בזה. ובפירוש 'נחלת אבות' על יהושע (טו ט) ראיתי שכ' לפרש, שעין עיטם הוא באמת מדרום לבית לחם, ולדבריו הגבול של יהודה ובנימין באמת עבר שם ומיושב שפיר. אלא דבריו צע"ג, דלפי זה צ"ל, שהגבול, שכל הזמן מתואר בנביא כעובר לכיוון מערבית צפונית כמבואר להדיא ברש"י בזבחים וביהושע עיי"ש, לפתע הוא פונה עמוק לדרום, ושוב פונה לצפון, ודבר זה אינו במשמעות הדברים כלל וכלל.

²⁶ וכבר עמדו על כך, דמה שמכנים כהיום את מעין ליפתא 'מי נפתוח', אינו נכון, הואיל והוא עמוק מאוד וודאי שאינו יותר גבוה מהר הבית, עיי' 'חמדת דניאל' שם. יש להדגיש, שזהו זה של מעין ליפתא למי נפתוח, קשה גם בלי דברי רש"י שכ' שעין עיטם הוא מי נפתוח, הואיל ומ"מ מבואר במקרא ביהושע שם [ועוד יותר ביהושע יח], שמי נפתוח הוא גבוה יותר מהר הבית, ע"ש.

במזרח הר הבית, נמצאים במפלס הנמוך מגובהו של הר הבית באם נקבע שהוא באיזור הצפוני, ורק עם מדרגות יכלו לעלות לשם, א"כ הרי זה מוכיח ששטח הר הבית הוא באיזור הדרומי של המתחם, ומשם באמת יכולים להכנס בלי מדרגות.

אמנם באמת, הרי כבר ביררנו לעיל פ"ט שאין לומר ששער ברקלי הוא שער קיפונוס הואיל ושנינו במידות (פ"ב מ"ג), דכל הפתחים שהיו שם היה גובהן עשרים אמה ורחבן עשרה חוץ משל אולם, וגובה שער ברקלי אינו כפלים מרוחבו. ואדרבה, זה יוכיח לנו שאין המקום ההוא מקום המקדש דאם היה כן הרי שיש לנו שער שאינו תואם את מה שלמדנו חז"ל על אודות שערי הר הבית. ומזה יש להוכיח גם שהשערים הנמצאים בכותל הדרומי אינם 'שערי חולדה' הואיל והר הבית כלל לא היה במקום זה. ובכלל יש לפקפק הרבה במה שמייחסים ל'שערי חולדה' מעוד כמה טעמים, אלא שאין כאן מקום להאריך.

מצודת אנטוניה

- יוסף בן מתתיהו כותב שמצודת אנטוניה שהיתה בפינה הצפונית מערבית של הר הבית, נבנתה בראש סלע גבוה חמשים אמה, ואם נקבע את הר הבית לפי המקובל אין אנו מוצאים שם סלע שמגיע לגובה גדול כזה, משא"כ אם נקבע שהר הבית היה בצד הדרומי.

אמנם באמת, כבר הבאנו לעיל פט"ז בארוכה, מדברי הגאון ר' עזריאל הילדסהיימר ועוד, שמצויים אצל יוסף במקרים לא מעטים הפרזות לגבי המידות, וא"כ אין לבנות על סמך זה מיד.

המסורה המקובלת בפי כל - עיקר

סוף דבר, אין לזוז מהמסורה המקובלת בכל הדורות שכיפת הסלע היא מקום קדש הקדשים.

ויהי רצון שנזכה במהרה לקיום הנבואה (ישעיהו ב) **"והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה'** [יהיה מכונן בכל יופי והדר, ההר שעליו יבנה בהמ"ק- מלבי"ם] **בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים".** ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים. במהרה בימינו אמן.

נספח

נביא כאן תימצות מקוצר של חלק ממה שנתבאר עד עתה בארוכה, מתוך הספר 'הידורי המידות' [של הרב הדר מרגולין שליט"א] אשר בירר הרבה בסוגיא זו של מידות ושיעורי התורה, ולבקשתו כתבתי את תמצית הדברים על מנת לפרסמם בספרו, והרי הדברים כפי שבאו שם בעמ' 323.

"בירה תוכיח" - הוכחה [לשיעור הגדול]

כתב ה'קהילות יעקב' (בשיעורין של תורה סי' ח' סק"ה) בשם הגר"י מרצבך זצ"ל (והוא בספרו 'עלה יונה' עמ' קלא), "בירה תוכיח, שיעור הר הבית מבואר במשנה דמדות (פ"ב מ"א) שהוא ת"ק אמה על ת"ק. והכותל המערבי הוא כותל הר הבית, אף הכותל המזרחי הבנוי כהיום עומד על מקום הכותל של הר הבית, ... והנה המרחק שבין מזרח ומערב בין שני הכתלים, על פי מדידות מצאו שרחוקים זה מזה בצד הדרום 283 מטר וזה ת"ק אמה. נמצא האמה 56.6 ס"מ".

דיון בהוכחה משיעור הר הבית [דחיית ההוכחה הנ"ל, הואיל ולכל הפחות חלק

מהכתלים שלפנינו אינם כותלי הר הבית]

[תחילה אציין את תודתי להרב י.ר. שליט"א שטרח הרבה בהעמדת הדברים על דיוקם, וערך אותם באופן ברור ובהיר. יצוין, שהדברים שנתבארו כאן הם תימצות מקוצר של חלק ממאמר מקיף שנכתב על ידו בענין זה של הוכחת שיעור האמה מהר הבית, המעונין בהעתק של המאמר הארוך יפנה לכתובת המובאת בתחילת הספר].

הראיה הזאת מבוססת על ההנחה שהכותל המערבי והכותל המזרחי של מתחם הר הבית בנויים על גבול הת"ק אמה של המקום הקדוש בקדושת הר הבית. אמנם יש לשים לב שהנתונים בשטח סותרים הנחה זו, (וכבר עמדו מחברי זמנינו על עיקרה של הערה זו על דברי מרן הקה"י, עי' 'קריית אריאל' על עניני תחומין להרב אריאל בוקוולד פ"ט הערה ק', ו'לב ים' על עניני השיעורים להרב יעקב מאיר וידער סי' ט"ו-ד).

דנה, מתחם הר הבית כפי שאנו רואים אותו כיום, מוקף מג' רוחות [מזרח דרום מערב] חומות עתיקות מזמן הבית, [ואף שבצד הדרומי והמזרחי לא נשתמרו בכל מקום אבני החומות ההם ממש, מ"מ הכותל ששוקם במשך השנים נבנה על אותו מקום שהיה שם הכותל בעבר]. החומות בנויות קרוב לצורה מלבנית: הכותל המערבי אורכו 489 מטר, והכותל המזרחי אורכו 465 מטר. הכותל בצד הדרומי רחבו 283 מטר, ואילו הרוחב בצד הצפוני הוא 321 מטר. הסיבה להפרש זה בין הצד הדרומי לצפוני הוא משום שאורך הכותל המערבי אינו מקביל לכותל המזרחי אלא הכתלים מתרחבים והולכים ככל שמתקדמים הם לכיוון צפון, ולכן רוחב הצד הצפוני שבין שני הכתלים הוא הרבה יותר מאשר בצד הדרומי.

וכבר עמד הגר"מ טוקצ'נסקי זצ"ל בס' עיר הקדש והמקדש (ח"ד פ"א) על הקושי הגדול ביישוב נתונים אלו עם מה שקיבלנו מחז"ל, שהר הבית היה 'מרובע' של 'ת"ק אמה על ת"ק אמה' ולא 'מלבן' ש'אורכו הרבה יותר מת"ק אמה' וכפי שהוא לפנינו. ותיירץ הגרימ"ט, שבאמת לא כל האורך של 'מתחם הר הבית' היה 'הר הבית' והיו חומות פנימיות יותר בצד צפון ודרום בגבול הת"ק על ת"ק שהתחברו לחומות המזרחי והמערבי. [מה שהכריח את הגרימ"ט לומר שגם בצד הדרומי היתה חומה נוספת ולא רק בצד הצפוני, הוא לפי הידוע והמקובל מהרבה דורות שאבן השתיה שעליה היה מונח הארון בקדש הקדשים הוא היכן שנמצא היום הסלע הידוע שתחת כיפת הסלע (-הכיפה המוזהבת שנמצאת במרכזו של מתחם הר הבית)²⁷, ולפי זה אין שום אפשרות לומר שהכותל הדרומי שלפנינו הוא כותלו של הר הבית - אם נאמר שהכותל המערבי הוא כותלו של הר הבית - הואיל והוא רחוק מדי, עי' החשבון בהערה²⁸ בקצרה].

²⁷ מי שקבע בזה מסמרות לסמוך על זה להלכה לענין האיסור החמור של איסור כניסה למקדש בטומאה, הוא הרדב"ז בתשובה (ח"ב סי' תרל"ט). אמנם באמת שכבר הרבה לפניו כתבו כן רבים, מסעות ר' בנימין מטודילא (בזמן הרמב"ם) (מסעות של ר' בנימין), תלמיד הרמב"ן אשר לא נודע בשמו (כפתור ופרח מהדורת ביהמ"ד להלכה בהתיישובות ח"ב עמ' תמו), רבינו עובדיה מברטנורא (במכתבו מיום ח' אלול רמ"ח - דרכי ציון יא:), ועוד. וכן נראה ברור גם בדעת הכפתור ופרח (פ"ו) [ודלא כפי שיש שכתבו לא כך בדעתו (עי' מועדים וזמנים ח"ג עמ' עז)]. וכן הדבר מפורסם מאוד באחרונים (עי' לדוגמא בעלמא, פי' מהרז"ו על פרד"א סוף פרק ל', שו"ת בנין ציון סי' ב', וליקוטי הלכות' זבחים נה: - זבח תודה ד"ה שלמים. ובמוע"ז שם עמ' עז-עח הביא שכן מוכח גם מדברי הגר"א והחת"ס במה שדנו בענין הקרבת קרבנות בזה"ז על סמך מקום אבן השתיה שהוא בכיפת הסלע כמפורש בדבריהם ולא העלו בדיוניהם פקפוק בהנחה זו, (עי' שו"ת רעק"א מהדורת מכון המאור ח"ה סי' מ' עד סי' מ"ה ובשו"ת חת"ס י"ד סי' רל"ו), ושכן מסיק בס' תבואות הארץ (עמ' שמ"ג)). ורק בדורות האחרונים ממש היו מקצת מחברים שפקפקו על הדברים (כמובא בדברי הגרימ"ט שם ועי' גם במוע"ז שם), ואין דבריהם כדאי לדחות מסורה מקובלת בישראל מדורות רבים, וכפי שכבר כתב כן הגרימ"ט שם, ועיי"ש בארוכה מה שבירר בזה לדחות את דבריהם. ועי' בספר חצרות בית ה' [הרב זלמן קורן] (בעיקר בפרק ה') שהאריך להוכיח שגם מצד צורת פני הסלע של הר המוריה [שסלע זה הוא פסגתו], מוכח כמסורת זו, כמו כן בירר שם שכן הוא המסורת המקובלת בישראל. [ועי' במאמר הארוך שהרחבנו לברר ענין זה בס"ד].

²⁸ אם נאמר שהכותל הדרומי הקיים הוא הכותל הדרומי של הר הבית א"כ שיעור חמש מאות אמה הוא 283 מטר, וכפי שהבאנו בפנים מדברי הש"ת, ובמרחק זה מהכותל הדרומי מסתיים הר הבית לצד צפון. והואיל והמרחק שיש בין האבן לכותל הדרומי שלפנינו שהוא כ- 237 מטר, נשאר לנו 46 מטר בלבד עד הקצה הצפוני של הר הבית.

וברמב"ם (פ"ה מהל' בית הבחירה ה"ו) מבואר [עפ"י המשנה במידות רפ"ב], ששטח הר הבית שממערב לעזרה היה **פחות** משטח הר הבית שמצפון לעזרה. ולפי הנתונים יוצא ששטחו של הר הבית בצד מערב הינו **הרבה יותר**. כי המרחק שבין אבן השתיה ל'כותל המערבי' הוא 97.5 מטר, וא"כ שטח הר הבית עד כותל העזרה בצד מערב היה יותר מ-70 מטר.

[כי אורך קדש הקדשים היה 20 אמה ולאחריו לצד מערב היה 'כותל ההיכל שש והתא שש וכותל התא חמש' ו"א אמה לאחורי בית הכפורת, (מידות פ"ד מ"ז ופ"ה מ"א), וכל זה יחד הוא 48 אמות, שזה כ-27 מטר לפי שיעור האמה הנ"ל (56.6 ס"מ), והרי הארון היה **בתוך** קדש הקדשים, וא"כ מ-97.5 מטר יש להוריד **פחות** מ-27 מטר, ויוצא לנו ששטח הר הבית לצד צפון היה יותר מ-70 מטר].

ומוכיח הגרימ"ט מזה, שלא יתכן ליישב את המסורה של האבן השתיה עם הכותל הדרומי שלפנינו, ועל כן מוכריחים לומר שהכותל הדרומי שלפנינו הוא כותל חיצוני יותר לכותל המקודש של הר הבית והיתה עוד חומה פנימית שהיא היתה החומה האמיתית של הר הבית, עיי"ש, [הגרימ"ט עצמו כתב את החשבון לפי מה שנוקט שם ששיעור האמה הוא 60 ס"מ ואנו כתבנו את הדברים לפי השיעור שכ' בשיעורין של תורה שכן יוצא ע"פ הר הבית].

אלא שהגרימ"ט כבר העיר על עצמו שאין דבריו מיושבים כל כך, הואיל ואנו רואים שהכותל הדרומי בנוי כהמשך אחד לכותל המערבי והמזרחי וקשה לומר שהכותל המערבי והמזרחי היו כתלים של הר הבית ואילו הדרומי לא היה אלא כותל חיצוני להר הבית.

מלבד זה יש להעיר עוד, שבהנחה זו לבד שבצד הצפוני והדרומי היה כותל פנימי יותר, עדיין לא סגי. הואיל וכאמור, הכתלים המזרחי והמערבי הולכים ומתרחבים ככל שהולכים לכיוון צפון, ואם חמש מאות אמה הוא שיעור המרחק שיש בצד דרום בין הכתלים הללו יוצא שבצד צפון הוא יותר מחמש מאות אמה. ומוכרח מזה, דלאיזור המקודש של הר הבית, היה גם ברוח מזרח או מערב כותל יותר פנימי מהכותל המזרחי או המערבי שלפנינו, וכך היה מרובע מדויק של חמש מאות.

ואם כבר צריך לומר שמג' רוחות היו כתלים פנימיים יותר, יתכן כבר לומר שבכל הרוחות היה כן, ומה שאנו רואים את הכותל הדרומי הבנוי כהמשך אחד לכותל המערבי והמזרחי הוא משום שבאמת כל הכתלים שלפנינו חיצוניים הם.

ועכ"פ, לפי זה שלפחות אחד מהכתלים לצד מזרח או לצד מערב מקיף יותר מהשטח המקודש של הר הבית. שוב אין לנו ראיה כלל לשיעור האמה מהמרחק שבין שני הכתלים הללו, הואיל ולפחות אחד מהם אינו אלא כותל חיצוני לשטח המקודש.

בירור הענין של שני החומות שהקיפו את הר הבית

ורואים אנו, שעל כרחינו צריכים אנו לומר שבזמן הבית בנו עוד חומות מחוץ לתחום המקודש של הר הבית, והן הן החומות שלפנינו [עכ"פ חלקם]. ובאמת, שמצינו כן בפירוש ב'מלחמת היהודים' ליוסף בן מתתיהו (ספר א' תחילת פכ"א) שהורדוס הרחיב את שטח הר הבית ובנה חומה מסביב להרחבתו. וז"ל, "בשנת חמש עשרה למלכו חידש הורדוס את בנין היכל ה', והרחיב את החצר מסביב לו פי שנים, ובנה עליה חומה, והוציא על הדבר הזה כסף רב לאין מספר, ועשה את המלאכה בתפארת אשר אין ערוך אליה". ומבואר, שהורדוס הרחיב את החצר כפול משיעורו הקדום, ובנה חומה מסביב לאותה החצר המורחבת שהוסיף מסביב להר הבית, וכנראה שהן הן החומות שלפנינו. וא"כ אין לנו ראיה כלל לשיעור האמה מהחומות הללו, הואיל ולכל הפחות חלק מהחומות הללו אינם אלא החומות שנבנו בזמן הבית מסביב להרחבה של הורדוס, מחוץ לתחום המקודש של הר הבית.

ונראה דאדרבה, אם יש להוכיח מידי מהר הבית לענין השיעורים, הרי שאדרבה, יש להוכיח ששיעור האמה הוא פחות בשיעור ניכר מהשיעור שיוצא לפי המרחק בין הכתלים שלפנינו. שהרי נראה בבירור שכל הכתלים הקיימים הם יחידה אחת, וניכר לכל שהכותל הדרומי הקיים משתלב ומחובר יפה בתיאום מדויק באבנים גדולות ועתיקות כאבני הכותל המערבי עם הכתלים המערבי והמזרחי והוא הכותל הדרומי שלהם. והואיל ומוכרחים אנו לומר שעכ"פ חלק מהכתלים הללו הם החומות שבנה הורדוס מסביב להרחבתו וכנ"ל, מסתבר מאוד לומר שההרחבה היתה לכל ד' רוחות השמים, ועליה בנה הורדוס חומות חדשות שהן כל החומות שלפנינו, וכל זה היה בנפרד לגמרי מהחומות הפנימיות, וכפי שכבר כתבנו לעיל. ובנוסף, היו חומות פנימיות שהקיפו את

השטח הפנימי של הר הבית המקודש, אשר הוא היה בשטח מצומצם יותר, [דלא מסתבר שהיו חומות פנימיות בצד צפון ודרום שהתחברו בצורה לא מתואמת אל הכתלים החיצוניים כפי שנקט הגרימ"ט, וכפי שכבר העיר כן הגרימ"ט על עצמו וכן"ל]. וא"כ שפיר מוכח ששיעור ת"ק אמה הוא פחות בשיעור ניכר מהמרחק שיש בין הכותל המזרחי למערבי כפי שהוא בזמנינו, הואיל ומסתבר שהיה איזה הפרש ניכר בין החומות הפנימיות לחיצוניות בכל ד' רוחות השמים שזה היה הרחבתו של הורדוס. אמנם, הדברים הללו - למרות הסתברותם - עדיין אינם מוכרחים, אבל הא מיהא נמצינו למדים מכל זה שראיה לשיעור הגדול ודאי שאין לנו מהר הבית.

ועיקר הענין שהיו בהר הבית שתי חומות, אחת מצומצמת לפי המקום המקודש ואחת רחבה יותר, כבר כתבו כן רבים. דיעוין בספר הקדום 'תבנית היכל' [והוא ספר חשוב על עניני מסכת מידות לרבי יעקב יהודה אריה (אמסטרדם ת"י), שתיכן את כל עניני תבנית הבית השני על פי חז"ל וגם על פי כתבי יוסף בן מתתיהו, מובא הרבה בספר הידוע 'עזרת כהנים' עמ"ס מידות]. דמבואר בדבריו באריכות (ח"ב פרקים א-ד) שהיו להר הבית שתי חומות מכל ד' רוחותיו, אחת חומה פנימית שהיתה ת"ק על ת"ק אמה ועוד אחת חיצונית שהיתה מחוץ לחומה זו, [אשר עליה לא היה קדושת הר הבית].

וכבר כתבנו שאף הגרימ"ט כתב ביסוד הדבר כן, אלא שהוא כתב כן רק ביחס לצד הדרומי והצפוני, וכדברי הגרימ"ט נקט גם בס' 'חצרות בית ה' ו'עשו לי מקדש' [הרב זלמן קורן].

וכן מצינו עוד במחברי זמנינו שכתבו להוכיח כן. בספר 'הבית השני בתפארתו' [הרב אלחנן אייבשיץ], בירר ענין זה באריכות (בסוף ההקדמה, במבוא, ובעיקר בפ"א), וגם הוא הגיע למסקנה שהיו בהר הבית שתי חומות, אחת שהקיפה את המקום המקודש בקדושת הר הבית, ואחת מסביב לשטח המורחב יותר שלא היה עליו קדושת הר הבית, יעו"ש. וכעין זה ראיתי גם בספר 'הר הקודש' [הרב משה נחום שפירא] (עמ' רמז), שכ' שם די"ל שהחומות שלפינו הם חומות תמך חיצוניים כדי שלא יתאכל ההר מחמת גשמים. וז"ל, "ומה שאין רוחב הר הבית היום ממזרח למערב שוה בכל ארכו, לא מצאתי לזה פתרון נכון. ומה שאפשר לומר בזה הוא, לפי שאלו הכותלים המקיפים כיום את הר הבית, הם מיסודות הכותלים שהיו מקיפים את גובהו של הר המוריה מבחוץ כדי שלא יתאכל מן ההר ברבוי הזמן ע"י גשמים וכיוצא, ... אמנם גובה הכותלים שהיו עולים למעלה בראש ההר, היה מרובע שוה."

ויש עוד הרבה להאריך בכל הענין הזה, אלא שכאן במסגרת זו א"א להאריך יותר, ובמאמר מיוחד על ענין זה כתבנו בזה עוד באריכות גדולה בס"ד.